

Acest volum a fost publicat de Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher în cadrul programului "Promovarea Scriitorilor Romi".

Centrul Național de Cultură a Romilor - Romano Kher

Director: Mihai Neacșu

Splaiul Independenței nr. 202A, etaj 9, Sector 6, București, România

E-mail: secretariat@cncr.gov.ro

Telefon: 021-313 52 11

Fax: 021-313 52 10

Website: www.cncr.gov.ro

Coperta 1: Nicolae Gheorghe, The Economist, print edition, 17.08.2013

Fotografie realizată de: Nihad Nino Pusjia

Coordonator proiect: Nora Costache

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Nicolae Gheorghe - O Viață Dedicată Romilor / vol. coord. de Nicoleta Bițu

- București: Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2016

Conține bibliografie

ISBN 978-606-93895-9-1

I. Bițu, Nicoleta (coord.)

323.1(=214.58)(498)

CENTRUL NAȚIONAL DE CULTURĂ A ROMILOR ROMANO KHER

**NICOLAE GHEORGHE
O VIAȚĂ DEDICATĂ ROMILOR**

Culegere de texte, eseuri, dialoguri

Coordonator: Nicoleta Bițu

**București
2016**

Mulțumim tuturor celor care au încurajat și au contribuit la definitivarea lucrării noastre: Fundația pentru o Societate Deschisă România, Decât o Revistă, Pakiv Europa și Centrul de Documentare al Romano Butiq, precum și prietenilor lui Nicolae Gheorghe care au avut pasiunea de a-l urmări și asculta în ultimii săi ani de viață, Oana Sandu și Iulius Rostaș.

Mulțumim coordonatoarei culegerii de texte, eseuri și dialoguri, Nicoleta Bițu, pentru ceasurile pe care le-a petrecut aplecată asupra acestor pagini, astfel încât ele să ajungă cât mai curând în mâinile cititorilor, făcând ca volumul să fie mai mult decât necesar, aproape inevitabil.

Centrul Național de Cultură a Romilor
Romano Kher

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	pag. 6
1. BIOGRAFIE NICOLAE GHEORGHE	pag. 7
2. TEXTE SCRISE DE NICOLAE GHEORGHE	pag. 8
2.1. „Mărturia unui țigan” - Scrisoare către cotidianul francez <i>Le Matin</i> , preluată ulterior de Europa Liberă, 1982, Nicolae Gheorghe sub pseudonimul Alexandru Danciu	pag. 12
2.2. Alegeri de făcut și prețuri de plătit: roluri potențiale și consecințe privind activismul rom și elaborarea politicilor pentru romi 2013 , Nicolae Gheorghe <i>De la victimizare la conștiință cetățenească: calea pentru integrarea romilor</i>	pag. 19
3. INTERVIURI ȘI CONVORBIRI CU NICOLAE GHEORGHE	pag. 114
3.1. Interviu cu Nicolae Gheorghe Oana Sandu, <i>Decât o Revistă</i> , nr 12, iunie 2013	pag. 114
3.2. Identitatea romani între victimizare și emancipare: Nicolae Gheorghe în dialog cu Iulius Rostaș , Iulius Rostaș, în vol “Rom sau Țigan - Dilemele unui etnonim în spațiul românesc”, volum editat de István Horváth și Lucian Nastasă	pag. 139
3.3. Spre un nou Romanipen Dialoguri între Nicolae Gheorghe, Nicoleta Bițu, Ciprian Necula, Elena Radu, Andreea Braga, Ciprian Tudor și Adrian Șchiop, 2012, Salerno, Italia	pag. 192

Nicolae Gheorghe

1946 - 2013

Fondator al gândirii moderne a romilor, liderul mișcării pentru drepturile civile ale romilor.

„Obiectivul comun al Mișcării Rromilor ar trebui să fie clar: organizarea, mobilizarea și eventual remobilizarea rromilor, bazat pe continuarea luptei împotriva rasismului și discriminării”, Nicolae Gheorghe, „Alegeri de făcut și prețuri de plătit”.

Nicolae Gheorghe a fost unul dintre cei mai importanți lideri care a militat pentru afirmarea drepturilor civile ale romilor. Intelectual format la școala românească de sociologie clasică, fondată de Dimitrie Gusti, discipol al profesorului Henri Stahl, Nicolae Gheorghe a fost un deschizător de drumuri. În cei peste 40 de ani de activitate dedicată minorității romilor, Nicolae Gheorghe a luptat cu mentalitățile, a șters stereotipuri. Despre schimbarea mentalităților, Nicolae Gheorghe afirma că este un proces istoric care necesită timp și responsabilizare de-a lungul mai multor generații. Odată cu „timpul său”, Nicolae Gheorghe a provocat însă paradigma percepției lumii despre romi, și a liderului rom despre sine. Conferința Mondială asupra Populației din 1974 ce a avut loc la București i-a prilejuit posibilitatea de a studia structura și caracteristicile sociale ale diferitelor tipuri de populație din România abordând și problematica romilor. A făcut parte din Comisia Demografică Națională și a contribuit la elaborarea Programului de integrare a populațiilor marginale. În perioada comunistă a realizat propriile studii privind comunitățile de romi. Devenind dedicat cauzei romilor, Partidul Comunist îi interzice continuarea cercetărilor.

După Revoluția din 1989, Nicolae Gheorghe continuă lupta pentru afirmarea drepturilor romilor. În 1990, introduce pentru prima dată, la Reuniunea OSCE de la Copenhaga, rezoluția cu privire la romi, despre necesitatea combaterii discriminării și rasismului. Continuă o asiduă activitate la nivel internațional privind minoritatea romilor în Europa. Înființarea Punctului de Contact pentru Romi din cadrul ODIHR precum și Planul de Acțiune pentru Romi în spațiul OSCE sunt rezultatul eforturilor sale, parte a moștenirii lăsate de acesta generațiilor viitoare.

Dincolo de conceptele analizate și încercările sale, activitatea sa complexă a însemnat o interogare permanentă a propriei condiții. „- Bă, de ce ești tu Țigan?”, a fost întrebarea care l-a urmărit pe parcursul a peste 40 de ani de activitate. Nicolae Gheorghe, "în căutarea unui nou limbaj" și a marginilor în care își proiectase existența, lasă moștenire generațiilor viitoare testamentul demnității și libertății romilor – Pakiv: responsabilizarea romilor înșiși.

Culegerea de texte, eseuri și dialoguri „Nicolae Gheorghe - O Viață Dedicată Romilor” este o incursiune în gândirea și activitatea sociologului Nicolae Gheorghe.

CNCR-RK

CUVÂNT ÎNAINTE

Dispărut acum trei ani, Nicolae Gheorghe a lăsat în urma sa o memorie vie pe care încercăm, fiecare în felul său, cu resursele materiale și sufletești pe care le avem, să nu o pierdem. Nu sunt numai gesturi ce vin din emoția provocată de amintirile complexe pe care fiecare le avem legat de el dar, precum i-ar plăcea, sunt eforturi raționale, politice.

Recuperarea textelor sale, a e-mailurilor lui lungi dar și pline, ori de povăță, ori de muștrări, face parte din construcția unei memorii colective recente pe care să o lăsăm celor ce vin după noi și ne pun întrebări.

Dezbateră din interiorul lui Nicolae despre ceea ce l-a definit ca om, țigan și rom l-a urmărit aproape toată viața, fiind în același timp forța sa creatoare. Vi se pot părea plictisitoare unele dintre texte, regăsind această frământare ca un fir roșu în a doua parte dar, fără îndoială, va rezona cu o parte dintre cei și cele ce vor citi.

Bineînțeles, sunt alegeri pe care ca adolescent, adult, bărbat, sociolog, rom le-a făcut de-a lungul anilor, mai bine de 40 ani, pe care acum le putem critica, analiza, dar cel mai important, învăța din ele. Refuzul său de la începutul anilor '90 de a candida la alegerile parlamentare pe listele Uniunii Democratice a Romilor a proiectat, poate, următorii 20 ani.

Acest volum apare și într-un context politic european zbuciumat în care identitățile compuse, stigmatizate, statele naționale se redefinesc, se ciocnesc. Romii, în această Europă ce se frământă, ce e nostalgică după identități naționale de început de secol XX, pot deveni și deja au jucat rolul țărilor ispășitori.

Am adunat două tipuri de texte: scrise de Nicolae Gheorghe și dialoguri cu Nicolae Gheorghe. Unele dintre texte au mai fost publicate înainte de dispariția sa. Însă scrisoarea ce a fost publicată în cotidianul francez *Le Matin* și preluată ulterior de Europa Liberă în 1982, este pentru prima dată publicată în România.

Sub pseudonimul Alexandru Danciu, Nicolae Gheorghe denunță abuzurile la care sunt supuși romii în România represivă a anilor 80: violențele din aresturile Miliției pentru a recunoaște fapte pe care nu le-au înfăptuit, raziile efectuate care traumatizează copiii. El arată mecanismul prin care romii au devenit țăpii ispășitori pentru problemele regimului.

Tot ce eu, ca una dintre discipolele sale și nu numai, sper este ca să avem disciplina discuțiilor critice, dar prietenești pe marginea acestor texte. Este o încercare pe care o facem în fiecare an, dar nu întotdeauna cu disciplina intelectuală de care Nicolae face vorbire în interviurile sale.

Nicoleta Bițu
București, 2016

1. BIOGRAFIE NICOLAE GHEORGHE

Nicolae Gheorghe se naște pe **12 noiembrie 1946 la Roșiorii de Vede**, al treilea copil după două surori mai mari. Gheorghita și Silvia. Tatăl, Anghel provine dintr-o familie de zlătari, iar mama, Floarea, o femeie de o frumusețe deosebită, e descendenta unei familii de vătrași și lăutari. Situația economică a familiei e peste media vecinătății – tatăl, un om cu simțul banului, lucrează ca șofer independent la București, de unde trimite săptămânal bani și pachete. Chiar dacă e casnică, mama are aspirația de a-și depăși condiția modestă de fată de la țară și își crește cei trei copii făcându-i să-și disprețuiască originea etnică. În familie nu se vorbea limba romani.

„Este un copil bolnăvicios și introvertit, care se va face repede apreciat la școală – de altfel, cu excepția clasei a patra, va lua mereu premiul 1: „foarte repede, m-am făcut remarcat de învățător. Am fost cel mai bun în clasă la citit, cu cea mai bună dicție. În schimb, n-am avut nici o înclinație pentru aritmetică.”” (Sam Beck, 1979).

1955 (aprox.) - când avea 9 ani, se mută cu familia la București. Locuiesc cu chirie în cartierul Domenii și urmează cursurile școlii generale din cartier. Continuă să fie un elev eminent dar apar și primele răutăți ale unor colegi legate de înfățișarea sa. Se refugiază în lectură și alege să urmeze cursurile liceului militar de la Câmpulung Moldovenesc. Stă la internat chiar și în zilele libere. Povestea cum în acei ani de liceu a avut primele lecturi de filosofie și cum propaganda sovietică i-a influențat alegerea carierei militare: filmele cu soldații ruși victorioși.

1964 - termină liceul militar și se înscrie la Școala Militară de la Sibiu, pe care o întrerupe din cauza unui accident nefericit.

1968 - după armată, intră la Secția de Sociologie a Facultății de Filosofie din Universitatea București. În **1972** termină ca șef de promoție, cu media 10,50. În timpul facultății este președintele Asociației Studenților Comuniști. Din povestirile colegilor de generație am aflat că era în continuare dedicat studiului.

1972 - după facultate, este angajat la Centrul de Cercetări Sociologice din București, departamentul de sistematizare rurală. Încep căutările sale. Căutări pentru răspunsul la întrebarea ce l-a acompaniat constant : cine sunt eu?

1973 – face primele vizite pe teren la romii cortorari din Țara Făgărașului. Descoperă cu fascinație oameni mândri că sunt romi, spre deosebire de romii asimilați cum sunt cei din propria familie, care-și ascund originea. Impulsionat de mândria acestora, începe să-și asume identitatea etnică. Are contact frecvent cu cercetători străini.

1974 – La București are loc Conferința Mondială pentru Populație, la care participă. În acest an și partidul comunist lansează o cercetare despre romi pentru care este cooptat

și Nicolae Gheorghe. Devine tot mai interesat de organizarea politică a romilor (în dauna cercetării științifice).

1982 - trimite la Europa Liberă, sub pseudonimul Alexandru Danciu, o scrisoare în care pune în lumină rasismul și xenofobia politicii regimului comunist, în care romii devin vinovații de serviciu. Denunță, de asemenea abuzurile miliției, ce descindea cu câini în zorii zilei în comunități, agresând femeii și copii, sau care bate tineri, pentru a-i face să mărturisească infracțiuni pe care nu le-au înfăptuit. În același an primește o invitație de participare în India la un simpozion științific derulat în timpul unui festival ținut la Chandagarh, o localitate din Rahastan, locul simbolic de origine al romilor. Autoritățile nu îi acordă viza de plecare. Ajunge în India în 2001 cu o delegație a liderilor romi din mai multe țări din Europa, vizită organizată de Liliana Kovatcheva, Bulgaria.

1983 - scrie statutul formei de asociere "Phralipe le Romengo" / "Vecinătatea romilor din județul Sibiu" (condusă de Ion Cioabă), o formă de asociere culturală a romilor căldărari, care va fi adoptată și de căldărarii din alte orașe (Târgu Jiu, Râmnicu Vâlcea etc). Deși alergice la orice formă de organizare etnică, autoritățile se pare că o tolerează. Este perioada când devine apropiat de familia Cioabă, asigurând secretariatul activității lui Ion Cioabă.

1984 - ajută la organizarea unui festival al romilor la Costești, jud. Vâlcea, un loc de pelerinaj anual al romilor căldărari din toată țara; este primul festival al romilor din România și scrie despre el un articol publicat în revista internațională de studii romani, „Roma”. Anul următor, autoritățile nu mai aprobă ediția a doua.

1989 - revoluția îl prinde în stradă. Se duce la Comitetul Central și rămâne acolo până la terminarea violențelor. Primește certificat de revoluționar semnat de Ion Iliescu. Nu îl folosește niciodată pentru a obține favoruri personale. Scrie un memoriu adresat Frontului Salvării Naționale în care prezintă situația romilor.

Pe 5 ianuarie 1990, Ion Iliescu face o declarație despre minoritățile naționale care a dus la constituirea unui Departament pentru Minorități în cadrul CPUN. Nicolae Gheorghe este numit consilier pentru romi în CPUN.

Pe 16 februarie 1990 participă la constituirea Uniunii Democratice a Romilor, o formațiune politică pentru care, la primele alegeri libere, va face campanie electorală în comunitățile rome.

În mai 1990 strânge asociațiile de romi deja constituite într-un "sindicat" umbrelă, Federația Etnică a Romilor. Este unul dintre secretarii federației alături de Vasile Burtea și Vasile Ionescu. Tot în 1990, urmare a devastării de către mineri a cartierelor de romi din București din 14-15 iunie, convinge Comisia pentru Securitate și Cooperare în Europa să includă în Declarația sa problematica romă în termeni de securitate, fapt care îi aduce critica statului român pentru denigrarea imaginii României în exterior.

1991 – 1993 - este vicepreședinte al IRU, Uniunea Internațională a Romilor, o asociație căreia îi rămâne fidel mulți ani în ciuda atacurilor personale primite de-a lungul anilor. Comunicarea cu unii lideri ai acestei formațiuni începe din perioada comunistă alături de Ion Ciobă și mai tânărul Florin Cioabă.

1992 - primește premiul pentru drepturile omului al statului francez. Premiul îl folosește pentru *un program comprehensiv de intervenție în comunitățile afectate de conflicte interetnice: Mihail Kogălniceanu și Vălenii Lăpușului* - printre primele proiecte de intervenție locală în care instrumentarea cazurilor de abuz și accesul la sănătate și educație erau baza acțiunii locale. Adună în jurul său o grupă de tineri romi dedicați luptei împotriva rasismului pentru care devine mentor.

1993 – primește premiul Bruno Kreisky la Viena pentru servicii aduse drepturilor omului în Europa.

1993 - co-fondează asociația Romani CRISS alături de oameni din generația sa, dar și de tinere și tineri care lucrau cu el în acea perioadă. Federația Etnică a Romilor, Centrul de Cercetări despre Țigani al Universității Sorbona și Institutul de Sociologie al Academiei Române sunt instituțiile ce contribuie la înființarea și construcția Romani CRISS. Organizația devine una dintre cele mai reprezentative pentru drepturile romilor în România și în Europa și, în același timp, școala de activism pentru noi generații de activiști romi.

1995 - inițiază o campanie în favoarea adoptării termenului de rom. Această campanie a fost o reacție împotriva unui memorandum al Guvernului României aplicat printr-o circulară internă trimisă la toate instituțiile. Acesta propunea oficializarea termenului de țigan pentru că termenul de rom aducea prejudecii de imagine României. În acel an reacția a fost în principal împotriva felului abuziv și netransparent în care decizia a fost luată cu un deputat rom în Parlament la acea vreme, cu un consiliu al minorităților naționale, nicio consultare publică nu a fost organizată. Un al doilea memorandum al Guvernului, din 2000, spune că termenul de rom e cel adecvat.

1997 - primește pentru Romani CRISS premiul Uniunii Europene și al Statelor Unite pentru Drepturile Omului și Democrație. Premiul a mai fost acordat altor două asociații din România: Liga Pro Europa condusă de Smaranda Enache și Societatea de Analize Feministe – AnA condusă de Laura Grunberg.

1997 - 1999 – este printre promotorii Grupului de lucru al Asociațiilor Romilor, partenerul Guvernului României în negocierile pentru o strategie națională pentru romi.

1999 - 2006 – este senior adviser al Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa pentru Punctul de Contact pentru Romi și Sinti (al cărui arhitect este încă din 1990, ca în 1994 să fie înființat)

2007 – revine în România dar nu își mai găsește locul, prezentându-se ca cetățeanul Gheorghe.

2009 – 2013 –diagnosticat cu un cancer avansat, face naveta la Salerno, Italia unde se tratează. Fiind la tratament, începe să se documenteze despre situația migranților romi din România din regiunea Campania. Intră în contact cu asociații și activiști italieni. Pentru o parte dintre informațiile pentru acest capitol au fost folosite următoarele surse:

<http://nicolaegheorghe.ro/>

<http://www.theromanielders.org/elders/2/5/>

2. TEXTE SCRISE DE NICOLAE GHEORGHE

2.1 „MĂRTURIA UNUI ȚIGAN” – Scrisoare către cotidianul francez *Le Matin*, preluată ulterior de Europa Liberă

1982, Nicolae Gheorghe sub pseudonimul Alexandru Danciu

Dragă Domnule Poulet,

Articolul Dvoastră publicat în ziarul *Le Matin* din 15 februarie, despre care am aflat în România prin intermediul postului de radio „Europa Liberă” m-a tulburat și m-a indignat profund și mi-a ridicat în față o gravă problemă de conștiință. Cum este posibil ca asemenea lucruri să se întâmple astăzi în România? Încercînd să găsim un răspuns sîntem nevoiți nevoiți să constatăm cu amărăciune că într-adevăr, în viața noastră cea de toate zilele, suntem confrunțați cu suspiciunea, frica, abuzul, violența și toate celelalte aspecte ale terorii. Dar ne-am obișnuit cu acestea și le ignorăm, ori ne facem că le ignorăm pentru a ascunde nouă înșine frica sau rușinea de a ne fi frică; sau poate și pentru că vrem cu orice preț să nu reținem decât ceea ce ar putea da impresia unor schimbări în sensul respectării omului și cetățenilor țării noastre.

Complici și victime

Cu toate acestea, evenimentele pe care le-ați trăit - mai mult sau mai puțin excepționale – ne obligă să devenim din nou atenți și să medităm asupra abuzurilor zilnice ale organelor de represiune din România. Într-adevăr, aceste abuzuri, devenite obișnuite în România, pot duce la neomenia și la brutalitatea cu care ați fost tratați, dumneavoastră sau Vasile Paraschiv, sau chiar și alții care au avut curajul să spună

deschis ce gândesc despre situația reală a țării. Din cauza pasivității și tăcerii noastre, devenim și noi, încetul cu încetul, complici involuntari ai acestei conspirații a terorii, a căror victime putem cădea mâine noi înșine.

Fiecare dintre noi se poate recunoaște într-un moment sau personaj al descrierii călătoriei Dvoastră în România și al încercării Dvoastră de a vă întâlni cu V.Paraschiv. De aceea cred că fiecare din noi poate și este dator să vă urmeze exemplul și astfel, descriind metodele polițiste folosite la noi, să contribuim la lupta contra represiunii și terorii pe care le suportăm cu toții într-o măsură sau alta. Trebuie menționat că metodele poliției și securității române nu reprezintă de fapt decât partea vizibilă a uriașului iceberg al abuzurilor și al violenței morale și fizice. Pe acestea putem și trebuie să le denunțăm pornind de la experiența personală a fiecăruia.

„Hoții și țiganii”

În ceea ce mă privește, chiar dacă ansamblul articolului Dvoastră mă determină să vă răspund, o fac în special din cauza unui moment anume din al povestirii Dvoastră: acela când milițienii de la Ploiești încearcă să justifice atacul împotriva Dvoastră, insinuând că este vorba de „hoții țigani” care ar fi putut să vă înjunghie! Dvoastră, Bernard Poulet, ați înțeles desigur că nu țiganii (cei adevărați) sunt cei care v-au urmărit tot timpul și care v-au brutalizat. De altfel, cei care v-au prezentat această „explicație”, știu ei înșiși cât de mincinoasă este!

Fiind eu însumi țigan, cunosc bine mentalitatea tot mai răspândită la autoritățile române, conform căreia Țiganii din România – din ce în ce mai numeroși – constituie un izvor permanent de pericole de tot felul. Am fost totuși surprins să constat pînă unde poate merge xenofobia și rasismul antițigan și în ce context neașteptat se poate folosi această prejudecată față de Țiganii „hoți și periculoși”. Există, într-adevăr, o evoluție de

tip socialist al clișeului Țiganului „găinar” spre clișeul Țiganului „hoț de însemnări jurnalistice” compromițătoare pentru un regim politic sau – cine știe? – hoț de disidenți politici indezirabili.

Xenofobie și rasism

Articolul Dvoastră aruncă lumină nu numai asupra metodelor Securității române pentru a face să tacă disidenții politici dar și asupra procedeeelor mai subtile prin care autortățile încearcă să abată atenția populației de la deficiențele și greșelile unui regim politic care mizează pe cartea periculoasă a xenofobiei. În optica unui astfel de regim, disidența politică se poate explica prin influențe provenind de la „străinii din afară”; tot astfel, critica, refuzul și abaterea de la normele rigide ale oficialității sînt adesea explicate prin prezența „străinilor din interior”, membrii ai diferitelor minorități etnice. Este un fapt curent că cei care exprimă păreri politice diferite de cele oficiale să fie suspecți de a nu fi „buni români”, de a fi evrei sau de a avea părinți evrei, de a face jocul ungarilor „șovini” sau de a vrea cu orice preț să părăsească țara, ca Sașii sau Șvabii „trădători de patrie” dornici de a-și reîntregi familia în Germania federală. Povestea cu „hoții țigani” care v-au atacat la Ploiești atrage atenția opiniei publice asupra prejudecăților și discriminării actuale față de Țiganii din România. Această prejudecată este tot mai mult folosită de autorități pentru a „explica” numeroase fenomene negative din țară. Câteva exemple: Țiganii sînt considerați ca principalii răspunzători de tulburările „ordinei publice”, acea ordine ale cărei reguli și pe ai cărei apărători ați avut ocazia să-i cunoașteți. De asemenea, tot Țiganii sînt făcuți răspunzători de numărul tot mai mare de furturi și infracțiuni – și nu insuficiența veniturilor, lipsa de produse alimentare și de bunuri de larg consum, și nici frustrarea oamenilor care, expuși zilnic la violență, răspund prin violență. Țiganii mai sunt și

„paraziții sociali” (ca și dizidenții după ce au fost eliberați din funcție) pentru că unii dintre ei nu acceptă munca grea și prost retribuită din întreprinderile unde sînt trimiși.

Se spune că Țigani au copii mulți pentru că vor să abuzeze de ajutorul neînsemnat acordat de stat familiilor numeroase. Autoritățile nu sînt preocupate de scăderea continuă a nivelului vieții, ci de pericolul pe care-l reprezintă numărul tot mai mare de Țigani (peste un milion astăzi) pentru integritatea etnică a Statului român. Se mai pot cita încă numeroase exemple care să ilustreze această prejudecată „multilateral dezvoltată”, pe care nu ezit să o denumesc **rasism** față de Țigani. Numeroși sunt cei care au suportat efectele morale și fizice concrete ale acestor prejudecăți și își amintesc cu groază de timpurile nu prea îndepărtate când, ei sau părinții lor, suspectați că ar fi un pericol asemănător cu cel pe care l-ar prezenta astăzi, au fost deportați în lagăre de concentrare amenajate în regiuni îndepărtate și neospitaliere ale unei țări de unde mulți nu s-au mai întors.

Desigur că există și printre Țigani indivizi hoți, delicvenți, indivizi leneși sau violenți, ca și printre Români, Unguri, sau chiar printre Francezi, căci nu naționalitatea predispune la infracțiuni. Cu toate acestea, pentru milițienii români ca și pentru oficialități, a fi țigan înseamnă obligatoriu a fi hoț, leneș, analfabet; această prejudecată servește de minune logica simplistă și xenofobă a „țapului ispășitor”. Domnule Poulet, ați putut simți direct pe pielea Dvoastră subtilitățile acestei logici.

Paraziți sociali și Muncă fortată

Este posibil ca unii dintre vecinii noștri să creadă că într-adevăr Țigani sînt astfel și acceptă cu umor sau convingere „explicații” de felul celei care v-a fost dată Dvoastră, Domnule Poulet, la Ploiești. De aceea numeroși sunt cei care știu și acceptă faptul că,

începând din anii 1976-1977, miliția a fost autorizată „de sus” să bată pe Țigani pentru a-i „civiliza” mai repede. De aceea, de asemenea, cartierele locuite de Țigani (în orașe ca Timișoara, Tîrgu-Jiu, Sibiu, etc.) sînt asaltate în zori de către formații de milițieni înarmați, însoțiți de câini, sub motivul că se caută delicvenți ascunși de Țigani. Milițienii intră cu forța în case, lovesc femeile și copiii, ridică pe bărbați și pe tineri și îi duc la miliție unde sunt bătuiți și amenințați pînă ce mărturisesc fapte pe care nu le-au făptuit.

Se mai știe de asemenea, că în fiecare vară, acești „paraziți sociali”, în majoritatea lor țigani, sunt trimiși la muncă obligatorie pe șantiere de construcții, în agricultură sau la Canalul Dunăre-Marea Neagră. Și uneori, țigăncile care au mulți copii, sînt operate și sterilizate fără ca aceasta să fie necesar din punct de vedere medical.

Numeroși cetățeni români nu sunt de acord cu astfel de măsuri. Ei le dezaproabă însă le tolerează în convingerea că se vor limita numai la Țigani. Îndată însă ce s-a dat „autorizație de sus” miliției și securității pentru acte de violență și abuzuri, teroarea începe să fie aplicată nediferențiat „fără distincție de naționalitate”. Încet-încet intră în categoria devianților noi persoane și atitudini. Astfel, astăzi disidenții politici împart cu Țiganii greșeala de a fi o „țară socială” și o „rușine” pentru oamenii de „tip nou” care se găsesc în număr mare în rîndurile miliției și securității. Se poate invoca pretextul „Țiganilor hoți” chiar și în afaceri „delicate” cu implicații politice mai vaste, crezînd probabil că împărtășiți aceleași prejudecăți ca cei a căror mentalitate nu lasă loc decît uniformelor de serviciu și uniformelor rasiste.

Armonie si frăție

Este bine înțeles că prejudecățile și intoleranța față de minoritățile etnice - inclusiv Țiganii – nu apar niciodată în propaganda oficială unde totul nu este decît

„armonie și frăție”. De altfel, despre Țigani, despre existența lor în România, nu se vorbește niciodată în propaganda oficială, ei sunt considerați ca o „rămășiță a trecutului” care trebuie să dispară prin asimilare în societatea multilateral dezvoltată, cu sprijinul metodelor menționate.

Țigani nu se bucură nici de rarele drepturi culturale ale altor minorități etnice (de exemplu Ungurii, Germanii și mai recent musulmanii) care au un „preț” economic și politic mai ridicat pe piața diplomației române. Despre Țigani, despre „pericolul” pe care-l reprezintă, nu se discută decît „între noi”: noi, adică cei care dețin puterea și care nu se pot menține decît răsbind teroarea, suspiciunea și ura – printre cei în numele cărora ei conduc. Și pentru că, datorită faptului că ați fost agresat, ați devenit unul „de-ai noștri”, vi s-a putut spune confidențial că în România există Țigani și că aceștia sunt hoți și periculoși. Și poate că, domnule Poulet, această explicație confidențială, să fie urmată de alta, oficială, bazată pe o anchetă „obiectivă” a autorităților române și că va rezulta că agresorii din seara de 11 februarie erau efectiv Țigani. Se poate chiar să fie judecați public Țigani autentici și nu va fi greu să se găsească cineva care să fie gata să mărturisească fapta. Poate pentru a li se ierta altă vină sau, cine știe, pentru a îndeplini o obligație de serviciu.

Sînt sigur că acum cunoașteți regula jocului și că veți păstra atitudinea curajoasă și cinstită din articolul apărut în *Le Matin*, atitudine pe care am admirat-o atît ca om cît și ca Țigan dornic să fiu considerat altfel decît un hoț potențial. Pentru că prejudecățile și suspiciunea, oricare ar fi victimele, nu reprezintă decît cîteva din aspectele multiple ale terorii instalate – pentru cît timp încă! – în România.

Vă mulțumesc pentru amabilitatea de a citi o scrisoare atît de lungă și vă rog să primiți expresia deosebitei mele considerațiuni.

Alexandru Danciu

Extrase din această scrisoare au fost publicate în *Le Matin* din 30.03.1982

„Acest text, prima mărturie ajunsă din România asupra situației Țiganilor, scris de un membru al acestei minorități, constituie o reacție față de agresiunea suferită în 11 februarie 1982 de Bernard Poulet, gazetar de la *Le Matin*, pe când încerca să-l întâlnească pe Vasile Paraschiv. Autoritățile au indicat că autori probabili ai acestei agresiuni pe „Țiganii hoți”. Scrisoarea lui A. Danciu a provocat o altă mărturie asupra situației Țiganilor, pe care o publicăm în ultima parte a acestui dosar.”

2.2. ALEGERI DE FĂCUT ȘI PREȚURI DE PLĂTIT: ROLURI POTENȚIALE ȘI CONSECINȚE PRIVIND ACTIVISMUL ROM ȘI ELABORAREA POLITICILOR PENTRU ROMI¹

Nicolae Gheorghe în colaborare cu Gergő Pulay²

În căutarea unui limbaj

A venit timpul să se sugereze câteva schimbări serioase în societatea civilă romă. Acest document este întocmit ca un răspuns la nevoia convingătoare pentru un limbaj în stare să treacă dincolo de corectitudinea politică și să provoace ipotezele discursului liberal despre drepturile omului. Polemicile recente asupra integrării romilor sunt amestecate cu reticența celor ce se străduiesc să apere drepturile romilor sau chiar a romilor în abordarea subiectelor "delicate" sau "riscante" - uneori chiar "tabu"³

Avem nevoie de cristalizarea unui nou limbaj, bazat pe revizuirea sinceră și critică a abordărilor anterioare, pentru a înțelege originile acestei crize și a putea merge mai departe. Acesta este motivul pentru care trebuie să vorbim cu adevărat despre asemenea subiecte controversate, cum sunt: legăturile dintre mobilitatea romilor internațională, migrația în lanț, traficul de ființe umane și criminalitate; inegalitatea dintre femei și bărbați în rândul romilor; "afacerea cerșetoriei", în special, implicarea forțată a copiilor și adolescenților în activități precum cerșetoria; practica căsătoriilor

¹ Capitolul curent a fost publicat prima dată în limba română în volumul *De la victimizare la conștiință cetățenească: calea pentru integrarea romilor*, București, 2014

² Acest text se bazează, în principal, pe interviurile și discuțiile pe care le-am întreținut cu Nicolae Gheorghe, la București și Salerno, în cursul anilor 2009 și 2010. El include, de asemenea, anumite fragmente din scrierile sale anterioare, note și discursuri pe care le-a susținut în fața unor audiențe diverse. În cursul procesului de transcriere și editare, am urmat sugestiilor sale cu caracter personal cu privire la structurarea argumentației. (G. P.)

³ A se vedea, printre alte exemple, modul în care mass-media a reflectat dezbaterile legate de romi și schimbul de argumente diplomatice dintre Franța, România și Uniunea Europeană, în vara și toamna anului 2010.

timpurii în unele comunități tradiționale; precum și exploatarea prin muncă a copiilor de unele familii care profită uneori de persoanele vârstnice sau cu dizabilități.

Ce îi face pe unii romi excesiv înstăriți economic și pe alții economic productivi în țările lor de origine sau în călătoriile din străinătate? Ce fel de modele culturale se află îndărătul acestor diferențe? Noțiuni precum "treabă țigănească" (*romani butji*) sau "șmecherie" (*shmekeria*) se referă, oare, doar la forme de fraudă? Este posibil acceptarea unor asemenea mentalități și practici drept *oportunități* - sau chiar ca surse de venit legitime și profitabile în medii de piață competitive? Ce i-a făcut, recent, atât de puternici pe liderii informali sau "tradiționali" ai romilor, cum sunt *vajda* sau *bulibasha*? Ce i-a ajutat să reapară ca potențiali parteneri pentru factorii de decizie politică și pentru autoritățile naționale, regionale și locale? De ce și-au câștigat legitimitate, mai ales atunci când agențiile europene și opinia publică pretindeau "bune practici" și "măsuri concrete", în speranța unor rezultate rapide, care, în realitate, ar putea fi doar de vitrină? De ce sunt acești lideri patriarhali romi invidiați în secret de partenerii lor *gadjei*, când ocupă posturi în organisme publice instabile și trebuie să se confrunte cu alegătorii dezorientați, romi și ne-romi - între care unii se poate să fi fost chiar cumpărați?

În ce mod factorii de decizie politică, experții și activiștii romi folosesc conceptele de cultură, identitate și tradiție, atunci când iau în discuție elemente despre care pretind că-i sprijină și-i reprezintă? Pe de altă parte, în ce fel romii înșiși folosesc rețelele sociale și de capital cultural în contexte schimbătoare, acasă sau în străinătate? Care sunt markerii de rezistență ai etnicității rome și ce ar trebui schimbat în această privință, dacă dorim să obținem o mai largă mobilizare politică, în calitate de parteneri activi ai inițiativelor civice pe mai departe?

Cum își îndeplinesc activiștii romi funcția de facilitatori și mediatori între lumile lor diferite social? Așteaptă ei să fie angajați, pentru a pune în aplicare proiecte,

sau să devină organizatori ai comunității, pentru a inspira mișcări la firul ierbii? Care ar trebui să fie în continuare obiectivele de mobilizare a romilor - în special în relație cu rolurile în construcția națională și cetățenie?

Discursul politic corect s-a dovedit prea abstract și simplist, atunci când s-a încercat rezolvarea dilemelor privind drepturile, bunăstarea, sărăcia și excluziunea, precum și a disputelor extinse dintre elitele "civice" ale romilor față de cele "etnice". Dezbaterile și politicile publice continuă să ignore o largă gamă de probleme importante, care însă persistă să mă hărțuiască de când m-am declarat parte din această elită romă.

Acest text se bazează pe discuțiile cu colegii - în special cu Andras Biro – despre recentele evenimente care au complicat relația dintre anumite grupuri de romi și populațiile majoritare și, de asemenea, dintre statele de origine și cele unde au migrat. Argumentația este adresată, în primul rând, colegilor activiști, factorilor de decizie politică și experților romi implicați, în scopul de a stimula discuții ulterioare.

În științele sociale sunt necesare cel puțin două teorii, alternative și verificabile, tocmai pentru că ele se pot infirma reciproc. În loc de răspunsuri finale sau o teorie atotcuprinzătoare, ceea ce propun eu aici este mai mult un bilanț sau mozaic, parțial și subiectiv, bazat pe dialoguri anterioare, precum și povestea vieții și muncii mele ca activist rom⁴.

Dacă ceva leagă diferitele secțiuni ale acestui document, aceasta este abordarea complementară pe care am adoptat-o. Fiecare secțiune începe cu probleme controversate care au fost subiecte ale unor extinse dezbateri publice, fie între romi și ne-romi, fie între membrii ONG-urilor române, alte organizații civice și guverne. Principala mea

⁴ Pentru surse suplimentare privind povestea de viață a lui Nicolae Gheorghe, a se vedea: Beck, Sam (1993). *Rasismul și formarea unui leader etnic rom*. În George Marcus ed. *Stări periculoase: Conversații despre cultură, politică și națiune*. Chicago și Londra: The University of Chicago Press, 165-186. Heinschink, Mozes F. - Karoly, Mirjam (2001): *Interviu cu Nicolae Gheorghe*, sursă: <http://ling.kfunigraz.ac.at/~rombase/cd/data/pers/data/gheorghe.en.pdf>

intenție este să înțeleg ce face ca aceste probleme să devină controversate, să exprime abordări alternative și să articuleze alegeri ce ar putea duce la găsirea unor soluții.

Orice și fiecare alegere implică un preț diferit de plătit la momentul când trebuie adoptate decizii.

Cum am putea atinge niveluri acceptabile de succes, demnitate și împlinire personală, ocupându-ne în același timp cu aceste subiecte?

Cum putem face vieți mai bune și decente, nu doar pentru noi, pentru familiile noastre și pentru "poporul rom" ca întreg, dar și pentru alții cu care trăim împreună – tovarășii noștri cetățeni ne-romi?

De-a lungul discuției noastre, obiectivul comun al mișcării romilor ar trebui să fie clar: organizarea, mobilizarea și eventual remobilizarea romilor, bazat pe continuarea luptei împotriva rasismului și a discriminării. Parte din acest proces este unirea diferitelor grupuri, adesea concurente, din mișcarea romilor pe căi flexibile, dar eficiente. Aceasta va permite grupurilor de romi să colaboreze și să lucreze împreună cu autoritățile locale, asociațiile civice, bisericile și partidele politice.

Pentru definirea unei agende politice coerente, acordul privind interesele comune este o condiție prealabilă pentru romi, la nivel local și mai ridicat. Cu alte cuvinte, romii înșiși ar trebui să-și asume responsabilități crescute pentru inițiativele menite să îmbunătățească situația poporului lor. Ar fi dificil de supraestimat în acest proces importanța activiștilor, antreprenorilor economici și a elitelor rome, intelectuale și morale.

Sărăcia și excluziunea sunt de obicei prezentate ca bariere insurmontabile în calea mobilității sociale sau a mobilizării politice. Activiștii tind să creadă că factorii de decizie trebuie doar informați cu privire la situație și activați prin imagini dramatice ale romilor, ca victime ale societății.

Am făcut și eu parte dintre cei ce susțineau asemenea idei, în special în cursul anilor 1990.

Dar se pare că noi uităm că unii dintre oamenii noștri au obținut deja succes economic și educațional. Ca și noi, ei sunt parte dintr-o clasă de mijloc în curs de dezvoltare, atât în rândul romilor, cât și în partea majoritară a societății. Proiectele noastre comune, inițiativele noastre de auto-finanțare și asociațiile de voluntari au un rol esențial în identificarea perspectivelor de viitor pentru societatea civilă a romilor.

Cei mai mulți dintre noi, cei care lucrăm în acest domeniu, suntem romi prin discurs; pentru că *vorbim* despre a fi romi, și nu pentru că *trăim* așa cum mulți romi o fac. De multe ori trebuie să descriem altora modul de trai și cultura romilor. Așadar, pentru mulți dintre noi, discursul și limbajul sunt elemente de bază ca să ne legitimăm pozițiile și să ne construim carierele.

În același timp, simțim un sentiment de urgență, creat de nevoia de-a furniza dovezi de acțiune în promovarea unor "cauze bune". Ar trebui să fim conștienți că limbajul pe care îl folosim atinge sensibilitățile altora și are reale consecințe în viața lor. Cu toate acestea, aprecierea posibilelor consecințe nu ar trebui să ne împiedice să vorbim sincer și să ne asumăm eșecurile când explicăm contextul.

Rezolvarea problemelor controversate, în scopul de a reînnoi vocabularul drepturilor omului, este o parte a *prețului* ce trebuie plătit.

Evoluțiile politice recente - mai ales recrudescența naționalismului și populismului, după aderarea la UE - sugerează că abordarea liberală, orientată către drepturile omului, a integrării romilor nu a reușit să-și atingă multe dintre obiectivele preconizate. Creșterea atacurilor violente anti-țigănești împotriva romilor, în Republica Cehă, Ungaria și România, este un semn vizibil de criză. Este necesară reexaminarea originilor acestor tensiuni, pentru a preveni exploatarea pe mai departe a "problemei

țigănilor" de către extremismul de dreapta și liderii populiști, aflați în cursă pentru majorități electorale⁵.

Aceasta ar aduce beneficii nu numai romilor, dar și democrațiile noastre. O sursă a anti-țigănistului și ostilității contemporane față de romi a fost și propriul nostru refuz de a menționa anumite subiecte. Acest lucru a permis unor asemenea chestiuni să devină domeniul exclusiv al politicianilor extremiști, al poliției, al justiției populiste și violenței de turmă/gloată.

Punerea pe agenda noastră de lucru este un pas către rezolvarea lor.

Limbaajul pe care îl căutăm nu ar trebui să trezească ostilitatea romilor, ci ar trebui să furnizeze un cadru alternativ. Acesta ar permite o tratare atentă a problemelor controversate, care altfel ar fi etichetate drept "crimă țigănească" sau ar fi atribuite "forței genetice a nomadismului țigănesc"⁶

Unele declarații din acest document ar putea fi criticate ca întărind stereotipurilor, deși intenția mea este tocmai contrarie. Vreau să încep dezvoltarea unui limbaj adecvat pentru combaterea unor anterioare tabuuri sau *secrete deschise*. Acest pas este dificil de făcut, pentru că a trece dincolo de limitele corectitudinii politice impune un efort considerabil. Se poate argumenta că acest demers este sortit eșecului încă de la început, deoarece încă nu există alternative la deja stabilitul cadru discursiv.

Acesta este motivul pentru care mulți activiști și experți implicați nu reușesc să recunoască sau chiar să menționeze asemenea subiecte.

În loc să căutăm soluții viabile, ne limităm rolul de o *poliție a gândirii*. În cazurile în care anumiți romi merită să fie învinuiți, intervenim și cerem ca declarațiile rasiste ar trebui, de fapt, să fie condamnate. Această strategie poate fi văzută ca restrângere a libertății de exprimare, transmițând mesajul că romii nu pot fi criticați.

⁵ Vezi lucrarea lui Andras Biro, *Prețul de integrare a romilor*, în acest volum.

⁶ Așa cum se poate vedea, criminalitatea din rândul anumitor grupuri de romi a fost de multe ori subiect de discuții politice extinse în țări precum Ungaria, în special în timpul campaniilor electorale locale sau naționale.

Multe concepte de bază ale vocabularului nostru anti-rasist sunt erodate în acest procesul - inclusiv chiar noțiunile de "rasist" sau "rasism" deoarece acestea sunt adesea folosite fără definirea proprie sensului sau domeniul lor de aplicare.

O astfel de confuzie rezultă dintr-o lipsă de reflecție și analiză critică a inițiativelor anti-rasiste, anterioare sau care urmează. Acesta este unul din motivele pentru care nu s-a putut ajunge la un acord public pe identificarea forțelor principale dindărătul formelor contemporane de rasism. Așa cum se vede adesea, personalități publice - inclusiv reprezentanți ai extremei drepte - pot respinge cu ușurință eticheta "rasist", indicându-l pe altcineva drept "rasist". Acum suntem martori ai unei aparente renașteri a tensiunilor și urii îndreptate împotriva romilor și altor minorități din Europa, fără să se știe exact ce ar trebui să fie clasificat ca "rasist".

Activiștii romi, factorii de decizie politică și alți experți implicați sunt frecvent bântuiți de viziuni ce invocă Holocaustul, purificările etnice sau genocidul. Discuțiile sunt crispate de teama că unele moduri de a vorbi ar putea face mai probabilă repetarea unor astfel de tragedii. Eliberându-ne singuri de aceste temeri nu înseamnă că negăm Holocaustul sau că-l tratăm în mod diferit.

Ideea de Holocaust ne este tuturor familiară, indiferent de identitatea etnică sau contexte istorice și politice particulare. Holocaustul, ca operator, ne permite comutarea imediată de la experiențe locale la spectrul tulburător al lagărelor de concentrare și ne permite să prezentăm situația comunităților de romi ca parte a unei desfășurări istorice mai ample. Cu toate acestea, acțiunile de sensibilizare a publicului cu privire la implicațiile sociale și istorice ale Holocaustului nu au cum să fie echivalente cu reducerea întregii problematice a romilor la experiența tragică din cel de-al doilea război mondial.

Discriminarea rasială a fost decisivă de-a lungul istoriei romilor, dar nu epuizează toate elementele sale.

O astfel de reducere se face cu riscul de-a pierde din vedere dinamica internă și particularitățile diferitelor comunități de romi în propriile lor contexte sociale⁷.

Despre denominări

Cred că trebuie să-mi clarific opțiunile cu privire la modul în care mă refer la oamenii pe care îi discut sau cărora mă adresez în aceste pagini.

E posibil să fiu privit ca incoerent pentru că utilizez diferite denumiri în paralel - folosind simultan atât termeni corecți, cât și peiorativi. Totuși, a fi identificat ca țigan - sau prin felurite echivalente ale termenului *țigan* - este perceput de mulți ca neutru.

Asemenea termeni pot fi liantul care-i leagă pe oameni împreună, cu condiția să-i folosească pentru ei înșiși, în contrast cu utilizarea disprețuitoare a altora. Dar, de vreme ce actori externi puternici – printre care parlamentul, statul sau administrația - încep să utilizeze astfel de denumiri, autoritatea ierarhică are prioritate. În schimb, în primul rând, persoanelor trebuie să li se ofere libertatea de a-și alege propria denumire – ceea ce înseamnă că vor să fie identificați formal/oficial ca romi, *țigani* sau cu denumirea neamului căruia îi aparțin - în loc să fie etichetați printr-o clasificare impusă.

Această alegere nu ar trebui să fie limitată prin nicio condiție restrictivă, cum sunt cele susținute în recente declarații ale Parlamentului român și ale Academiei Române.

Cei care pledează pentru ca termenul "rom" să fie folosit în contexte publice și oficiale, de obicei, susțin că utilizarea formală a acestei denumiri se poate considera ca o parțială compensație pentru discriminarea anterioară. Deci, chiar dacă oamenii folosesc "țigan" sau alte echivalente pentru "țigan" în privat, termenul de dezbatere publică ar trebui să fie "rom". Din acest motiv, cel din urmă termen poate fi, de

⁷ Pentru discuții suplimentare, a se vedea secțiunea cu privire la cunoștințele locale și universale, în acest text.

asemenea, considerat drept concept aparținând lumii ONG-urilor și politicianilor - și preocupărilor lor presupus universale.

Am putea spune că termenul "țigan" și echivalentele sale aparțin unei lumi a strânselor legături de rudenie, familiilor extinse și cartierelor unde multe lucruri - cum ar fi relațiile de proprietate și aranjamentele de căsătorie - sunt negociate informal, dincolo de domeniul de aplicare a sistemelor juridice.

În acest sens, "țigan" poate fi văzut ca o categorie "subumană", dar invocă, de asemenea, familiaritatea și intimitatea asociate cu interacțiunile strânse dintre rude și prieteni. Cu toate acestea, termenul de "rom" implică și un cu totul alt tip de asociere. Spre deosebire de relațiile directe, cum ar fi cele bazate pe sânge, utilizarea sa implică pretenția de afiliere la un grup etnic și de recunoaștere de către organele sale superioare ierarhic și politice supra-locale din societatea majoritară⁸.

Împreună cu noțiuni cum ar fi "democrație", "bună guvernare" și "stat de drept", termenul "rom" face parte dintr-o retorică oficială detașată de viața cotidiană. Într-adevăr, acesta poate fi chiar considerat ca făcând parte din limbajul de dominație și putere care, din principiu, trebuie să nu fie crezut - la fel ca o minciună. Prin urmare, eu nu am de gând să mă limitez în acest text la un singur tip de denominare, ci prefer să folosesc mai multe, în funcție de contextul social și politic al discuției.

Responsabilități comune

Calea de ieșire din cercul vicios al învinovățirii nediferențiate rasiste a "celuilalt" și de a avansa cererile îndeosebi pe terenul veșnicului victimism al romilor înseamnă să iei în considerare *împărțirea responsabilităților* noastre comune. Acestea nu se

⁸ Pentru discuții în continuare despre naționalismul etnic și drepturile civice, respectiv problema *ethnosului* și *demosului* romilor, a se vedea secțiunea cu privire la reinventarea culturii. Ce vreau să spun prin responsabilitate este legat de modul în care ne gândim la preocupările comune.

limitează doar la categorii generale și frecvent supra- schematizate - "romi" ori "non-romi", comunități locale ori autorități, mass- media ori ONG-uri și activiști -, însă ele au implicații pentru fiecare și oricare dintre ele. Chiar dacă aceste responsabilități sunt mereu inegale, asimetrice și de multe ori chiar ierarhizate, a le lua pe toate în considerare este un pas important în direcția consolidării încrederii și reînnoirii contractului social dintre toți actorii.

O parte a acestui proces constă în recunoașterea controverselor *dintre* comunitățile de romi, care fac parte din dinamismul lor, dar, de asemenea, amenință să le submineze și relațiile cu mediul exterior.

De pildă, eu, personal, nu sunt ofițer de poliție și nici membru al vreunei agenții care se opune traficului de copii. Și, cu toate acestea, consider că este de datoria mea să analizeze procesele care conduc copiii la cerșit în bisericile sau în gările italiene și - cu susținători - să ridice această problemă ca subiect important pentru o dezbatere publică, creând un discurs bazat pe solidaritate și dorință de schimbare.

Ideologiile rasiste sugerează că criminalitatea nu este o chestiune de excludere, lipsuri și sărăcie, ci de etnie sau genetică, ceea ce presupune că romii sunt ereditari criminali.

Oamenii uită că principalele victime ale unor astfel de infracțiuni sunt membri ai aceleiași comunități: rom relativ bogat jefuit de alți romi; neveste bătute de soții lor alcoolici; cei slabi exploatați de cei mai puternici - precum cei îndatorați la cămătarii locali ce pretind rate exorbitante ale dobânzilor. Pe de altă parte, mijlocitorii din rețelele de trafic de ființe umane nu sunt toți romi, ceea ce înseamnă că aceste probleme nu pot fi rezolvate simplu, ca probleme etnice specifice "romilor". În general, cadrul responsabilităților comune nu este diametral opus discursului liberal privind drepturile omului.

Mai degrabă el este menit să depășească capcanele evidente în multe dintre proiectele anti-rasiste din 1989, inclusiv cele inițiate și coordonate de mine.

Asocierea romilor cu criminalitatea are o istorie socială lungă în Europa.

În cel de-al treilea Reich, era susținută oficial ideologia rasială conform căreia romii erau biologic inferiori, parazitari și asociali prin natură⁹. Aceste caracteristici deviante au fost de multe ori atribuite *nomadismului*, considerat cauză a detașării lor față de societate în general și a infracționalității mărunte. Regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est au încercat să elimine această presupusă moștenire - uneori cu forța - prin transformarea romilor în muncitori obișnuiți și trimiterea copiilor lor la școală.

Dar, după 1989, discursul dominant a considerat abordarea comunistă ca fiind complet greșită. Totuși, această perspectivă a intrat în conflict cu nostalgia pentru acele vremuri manifestată de mulți foști lucrători industriali, agricoli și angajați ai serviciilor publice - cu amintirile lor privind existența din plin a locurilor de muncă și a locuințelor sociale accesibile. În timpul tranziției post- socialiste, romii au început să-și manifeste cererile de emancipare. Li s-au acordat repede o seamă de drepturi - în primul rând, calitatea de cetățeni; în al doilea rând, recunoașterea ca minoritate națională, etnică sau culturală a statelor respective; și, în al treilea rând, ca victime ale persecuției anterioare, pentru care au primit compensații.

Criminalitatea a fost atribuită unor cauze sociale și orice legătură cu calitatea etnică a fost respinsă.

Dacă romii, prin definiție, sunt victime ale societății și ale instituțiilor sale, ei nu trebuie învinovați pentru că sunt săraci sau pentru faptul că unii dintre ei își trimit copiii la cerșit. Cu toate astea, găsirea de scuze pentru ei ne poate împiedica să

⁹ Utilizarea acestei ideologii nu s-a limitat la Germania fascistă, deoarece aceasta a furnizat, de asemenea, motive conceptuale pentru acțiuni guvernului de la Vichy, în Franța, și pentru deportările din timpul războiului, în România.

considerăm criminalitatea, exploatarea sau traficul de ființe umane drept fenomene inevitabile, în condiții de șomaj pe termen lung și excluziune structurală. Comunitățile excluse social sunt în mare măsură percepute de către străini ca țigani și de aceea este firesc că "teoriile folclorice" populare să-și asume legătura dintre excludere și țigănie.

Dar care este, de fapt, natura acestei relații și ce este modul legitim - nu doar *corect* - de a vorbi despre ea?

Activiștii și experții romi par, uneori, că ezită în legătură cu perspectiva unei asemenea schimbări discursive. Unii cred că limba noastră și epistemologia nu sunt încă capabile să trateze la un nivel intermediar între individualizare și generalizare. Deși poate că simțim aceste distincții și le discutăm frecvent în particular, nu suntem încă suficient de încrezători ca să le exprimăm în mod deschis.

Părerea mea este că, chiar dacă încă ne lipsește vocabularul suficient pentru dezbateri publice, trebuie să începem să-i căutăm elementele constitutive. O condiție pentru schimbarea discursului este de a evita victimizarea întregii populații de romi, dar tocmai acesta pare riscul de care ne temem.

Chiar și activiștii pentru drepturile omului și alți experți sunt de acord că este inacceptabilă apărarea traficanților de ființe umane sau a celor care-i exploatează pe alți romi. Dar apoi se retrag pe un teritoriu mai sigur, susținând că criminalitatea este, principal, o problemă a poliției și orice discuție ar trebui să se păstreze "daltonistă", lăsând deoparte etnicitatea. Sugestia mea este că, în calitate de activiști civici sau de asistenți sociali, dezvoltarea limbajului și practica noastră sunt aspecte în egală măsură importante pentru prevenirea criminalității.

Dacă spun asta, îmi trădez, oare, poporul?

Poziția rigidă a multor activiști, care se agață de discursul lor politic corect, are origini istorice. După 1989, sarcina principală a organizațiilor pentru drepturile omului a

fost să demonteze cadrul instituțional al regimurilor comuniste și să controleze practicile emergente ale noilor guverne post-socialiste¹⁰. A fi în miezul acțiunii reprezintă întotdeauna o forță de motivație puternică, dar simpla opoziție față de guverne și autorități publice înseamnă să ignori faptul că, deși avem preocupări contrarii, putem avea, totuși, și interese comune.

A intra în dezbateri cu rasiștii nu este tot una cu a-i justifica sau a-i sprijini.

A acorda atenție la ceea ce spun ei este legitim, în scopul de a dezvolta un bilanț alternativ.

Nu este același lucru cu un funcționar public care adoptă măsuri discriminatorii împotriva cuiva sau folosește un limbaj discriminatoriu. Trebuie ținut cont de faptul că *discriminarea* din mintea omului este necesară, în sensul de a diferenția sau a distinge, de exemplu, culorile, mirosurile ori sunetele. Discriminarea se transformă în ceva împotriva căruia să ne opunem doar dacă dezavantajează un grup de oameni pe motiv de vârstă, etnie, rasă, sex sau origine socială¹¹.

Uneori, cei ce vizează reprezentarea și apărarea romilor lasă impresia că orice act de discriminare - inclusiv toate diferențierile și distincțiile - este în mod necesar negativ. Aș putea încerca să exprim acest lucru în alte cuvinte, dar n-aș putea evita discriminarea, de vreme ce îmi dau seama că propria mea auto-prezentare ca rom impune altora să se diferențieze și să recunoască în mine în această identitate.

Primul pas în auto-afirmarea efectivă ca rom înseamnă, pentru ei, să fie recunoscuți de alții drept cineva diferit. Al doilea pas presupune să fim atenți ca acest act de auto-identificare și de confirmare de către ceilalți să nu ne aducă dezavantaje.

¹⁰ De fapt, după părerea mea, activitățile lor au contribuit la persistența mentalității de război rece în cadrul societății civile.

¹¹ Organizații precum Helsinki Watch și alte ONG-uri din SUA, printre altele, au fost printre principalii jucători în acest domeniu.

Acest lucru explică nevoia de acțiuni afirmative - alt aspect al discriminării –, în particular, inițiative care să compenseze moștenirea dezavantajelor de grup, prin asigurarea faptului că indivizii au șanse egale. Acțiunea afirmativă este parte a unui proces de negociere care trebuie să fie monitorizat, în scopul de a proteja interesele celor care au fost inițial vizați de o asemenea politică. Astăzi, munca pentru drepturile omului privind romii trebuie să vizeze aspectele vulnerabile și să fie reorientată spre drepturilor copiilor, femeilor, persoanelor cu dizabilități, persoanelor vârstnice și victimelor abuzului de droguri.

Problema este că aceste drepturi nu sunt încă codificate și monitorizate la fel de puternic ca drepturile civile și politice, cum ar fi libertatea de asociere sau libertatea de exprimare.

Cosmopolitism imaginat - câteva observații biografice

Așa cum s-a menționat, în loc să fie o teorie sistematică, această lucrare constă într-o colecție de reflecții personale. De-a lungul vieții mele, am încercat să-mi explic mie însumi propria subiectivitate și experiența de a fi diferit de ceilalți - chiar dacă nu știam exact rădăcinile acestei diferențe. Poate că nu sunt un rom "adevărat", pentru că am fost asimilat prin educație și traiectoria profesională, întrucât nu trăiesc în conformitate cu valorile romilor și am avut, de asemenea, o soție ne-romă.

Am crescut ca parte a unui grup în care limba romani nu era prima limbă, rudele mele nu trăiesc în familii extinse, iar părinții mei nu au continuat ocupații tradiționale. Generațiile anterioare din familia mea fuseseră deja integrate în viața socială și economia din satele lor ca fierari și muzicieni (*lăutari*). Verii mei primari, surorile și rudele prin alianță au făcut primii pași în sus pe scara de mobilitate socială ca

muncitori în industrie ori pe șantiere de construcții, la curățenie sau meșteșuguri manuale.

Identitatea și amintirile noastre privind ipostaza de *țigan* s-au bazat mai degrabă pe experiența de discriminare și stereotipuri externe, decât pe semnificații împărtășite prin starea de rom, în sens vernacular, etnic.

Atunci de ce sunt eu diferit ca rom sau *țigan*, de vreme ce mă simt în multe alte feluri asemănător și egal cu alții?

Aceasta este, pentru mine, precum și pentru mulți din neamul meu și colegi romi, o dilemă persistentă, chiar dacă trăim în fiecare zi cu această diferență. Uneori este o obligație impusă din exterior și nu neapărat o alegere personală. Poate fi percepută ca un deficit cultural care este dăunător pentru individ sau pentru grup. Unii ar putea încerca să găsească scăparea, ascunzându-se sau străduindu-se să se asimileze societății majoritare. Alții încearcă s-o exploreze, să vorbească deschis despre ea și, eventual, s-o legitimizeze. Pentru a rezolva această dilemă, la un anume moment din viață, am decis că eu sunt rom, deși nu eram neapărat obligat să fiu.

Activismul însemna o oportunitate să intru în relație cu înțelesul și moștenirea stării de *țigan*. Pentru a scăpa de tensiunile ce însoțeau utilizarea acestei categorii, mi-am afirmat trecutul social și cultural și l-am proiectat asupra istoriei sociale și culturii romilor. Am fost educat într-o epocă în care România urma modelul sovietic - înainte de apariția comunismului naționalist al lui Ceaușescu. Am crezut că comuniștii aveau mijloacele de a crea egalitate, de a îmbunătăți soarta săracilor și de-a sprijini persoanele care provin din medii defavorizate, inclusiv pe romi. Am internalizat dogmatismul ideologiei oficiale, ce avea drept simbure proletariatul internațional.

Pe lângă aceasta, am îmbrățișat și internaționalismul - sau cosmopolitismul -, precum și anti-naționalismul acelor vremuri.

Această ideologie avea, evident, ca scop să legitimeze structurile imperialiste ale Uniunii Sovietice, dar, ca adolescent, am văzut-o mai curând ca punct de plecare către un soi de universalism, ce împletește ideile revoluției și umanismul, renașterea și era franceză a encyclopedismului.

La sfârșitul anilor 1970 și apoi în 1980, am stabilit contact cu experți în cultura romilor, inclusiv sociologi și activiști din Uniunea Internațională a Romilor. Am învățat să-i iau în considerare pe romi ca oameni ce formează o diasporă naturală, răspândită peste tot în lume. După căderea comunismului, am început să pledez în activismul rom pentru o perspectivă cosmopolită - sau cel puțin europeană – pe această bază.

Urmând proletariatului internațional, auto-portretul meu ca parte a acestei diaspore a romilor pe scară largă a fost o altă formă de cosmopolitism imaginat. Mobilitatea mea între organizații internaționale și între diferite locuri prin care am fost a făcut parte din această abordare.

Mă gândeam: am propriile tehnici de adaptare de vreme ce știu mai multe limbi; sunt oameni pe care trebuie să-i întâlnesc în multe locuri din lume și știu cum să-mi gestionez viața, trăind doar cu o valiză.

Totuși, niciodată nu mi-am propus să-i reprezint pe romi ca popor nomad.

După două decenii de mobilitate, lucrând cu organizații internaționale, m-am întors în România.

Pe tot parcursul vieții mi-am păstrat loialitatea naturală față de cetățenia română, de casa mea și de familia din această țară.

Este greu să-mi consider unică povestea mea de viață. În țări precum România, Ungaria, Slovacia și Serbia - dar, de asemenea, în Spania și Franța - mulți romi sunt familiarizați cu experiența istorică a conlocuirii și coexistenței cu alții - chiar dacă aceasta a fost plină de ambiguități de cele mai multe ori. Același țăran poate să bea

astăzi, împreună cu tine, în cârciuma locală, iar mâine s-ar putea să-ți spună că nu ești decât *un țigan* nenorocit.

Diferențierile rasiale nu pot fi eliminate în totalitate prin lege sau politici de stat; într-o anumită măsură, trebuie să trăim cu ele.

Atâta timp cât cineva acceptă faptul de a fi rom sau *țigan*, implică și așteptarea de a fi tratat ca diferit de ceilalți - cu toate avantajele și dezavantajele ce decurg.

Atâta timp cât vrei să fii rom sau *țigan*, trebuie să știi că asta presupune un cost. Acest cost a fost plătit de oameni de rând, cum sunt victimele de etnie romă ale crimelor din Ungaria sau ale revoltelor din Republica Cehă, din Slovacia și din România. Scopul nostru ar trebui să fie diminuarea cât mai mult posibilă a acestor costuri, pentru a le menține în limite acceptabile și, eventual, de a le elimina.

Cu toate acestea, fiind rom sau *țigan* nu este doar o experiență distructivă ori dăunătoare.

Aduce, de asemenea, avantaje și mobilizează resurse, cum ar fi mai multă flexibilitate decât a altora sau știința de-a folosi creierul în locul forței pure. Dar, în același timp, aceste caracteristici nu oferă vreo justificare pentru a pretinde anumite forme de libertate nelimitată: statul de drept se aplică tuturor și a fi în continuă părăsire sau a te pretinde "veșnic nomad" nu este scuză pentru a ignora acest fapt.

Despre experiența romi

Din momentul în care am renunțat la pozițiile mele, organizatorii de reuniuni internaționale au adoptat diferite strategii pentru a mă include în programele lor, chiar dacă n-am nici o instituție, organizație sau asociație care să mă legitimeze. La Summitul European al Romilor de la Bruxelles, din 2008, am apărut identificat în program doar cu numele meu, fără a fi urmat de vreun un titlu sau statut.

Ar putea suna narcisist, dar am considerat că este o provocare să apar fără nimic menționat după numele meu. La Summitul European al Romilor din 2010, de la Cordoba, organizatorii s-au simțit incomodați de acest lucru, așa că m-au menționat în program ca "expert rom".

Cred că, mai degrabă, a fost o soluție mai rea decât precedenta: "expertul rom" este unul dintre titlurile bune de folosit în cazul în care nu ai nimic altceva de spus despre o persoană.

Conceptul de "expert rom" poate căpăta cu ușurință accente peiorative. Uneori, această noțiune se referă la un soi de figură "*gadjo*", care doar se preface că este rom, în scopul de a profita de această etichetă pentru construirea unei cariere personale. Acești "experți" puteau oricând fi criticați pe motiv că nu sunt familiarizați cu viața și cultura romilor în sensul ei autentic - indiferent de cât de deștepți și eficienți sunt sau cât de multe rude ar mobiliza în proiectele lor.

Pe de altă parte, ei tind să se simtă mai confortabil în mediul clasei de mijloc a ONG-urilor și în întâlniri privind politicile.

În aceste contexte, apartenența lor este acreditată de la sine, deoarece acolo pot pretinde pe bună dreptate că sunt romi, câtă vreme participă din partea unor organizații ale romilor. Pe de altă parte, identitatea și poziția lor sunt adesea contestate de acei romi - inclusiv de unii lideri - care își bazează legitimitatea prin originile etnice "lipsite de ambiguitate" și prin trecutul mai tradiționalist al familiilor.

Acestea sunt forțele puse în joc pentru a explica ruptura dintre activiștii romi - sau elite - și chiar comunitățile pe care se presupune că le reprezintă.

Noi nu suntem încă în situația de-a poseda o *elită funcțională*, câtă vreme capacitatea de a mobiliza eficient este limitată.

Părinții noștri au urcat din păturile joase ale societății ca furnizori de servicii sau membri ai clasei muncitoare. În continuarea aceleiași traiectorii, am făcut un pas

mai departe, devenind parte a clasei de mijloc ne-rome, ca birocrați, intermediari sau mijlocitori. Avansarea în continuare pe această scară socială este parte dintr-o tendință istorică și, ca atare, nu este în sine o evoluție negativă.

Totuși, aceste traiectorii rămân foarte divergente față de viețile multor oameni pe care ne propunem să-i reprezentăm.

În ciuda identificării și eforturilor lor de a crea legături peste puntea dintre aceste diferențe, viața intermediarilor romi aparține mai mult societății majoritare - chiar dacă susțin că-și fac treaba în mod mai atent, mai prietenos sau mai eficient decât alții. În pofida acestui fapt, în majoritatea cazurilor, ei se află la fel de departe de ceilalți romi ca orice alt asistent social.

În același timp, în relațiile lor cu non-romii trebuie să se conformeze rolului desemnat de etnia lor și sunt de multe ori întrebați de ceilalți dacă și ei au caracteristicile culturale sau de comportament privite drept "tradiționale" pentru această etnie.

Dacă sunt cinstiți, ei recunosc că nu împărtășesc cele mai multe dintre aceste caracteristici.

Un alt mod de a trata dilemele acestei situații schizoide este de a adopta portul sau comportamentul presupuse a fi "tradiționale". Riscul aparent al acestei tentative de "autenticizare" este că, până la urmă, ea se transformă într-un joc de roluri, în care "identitatea romă" se construiește prin imitarea aspectelor stereotipe ale unei culturi etnice. Reprezentările culturii romilor sunt adesea numai răspunsuri la așteptările altor oameni cu privire la modul de manifestare al alterității.

Evocarea unor astfel de imagini exotice sau folclorice - inclusiv ca glumă de sine - poate dăuna romilor, tocmai pentru că se face în scopul de a satisface așteptările celorlalți și a-i servi ca pe niște clienți. Multe dintre aceste reprezentări culturale nu au nicio legătură cu cei de la firul ierbii, deoarece, de obicei, ele nu sunt nici publicul principal, nici piața de desfacere primară pentru ele.

Răspunsul meu personal la aceste dileme este că intermediarii romi pot juca roluri profesionale și acumula realizări personale, în primul rând, la nivel individual, în cazul în care sunt capabili să articuleze un set coerent de valori și principii.

Aceste valori nu implică de fel asumarea strictă a conceptelor ce se exclud reciproc, a fi romi, români sau maghiari, căci acestea pot fi definite în termeni mai universali, cum ar fi respectul și crearea de punți între culturi diferite¹² ¹². Cu toate acestea, chiar și într-un asemenea dialog, este necesar să se clarifice contribuția potențială, caracteristicile specifice și "unicitatea" romilor. Diverse încercări au fost făcute de-a lungul istoriei pentru a se preciza aceste caracteristici etnice.

Conceptele care au fost folosite cel mai frecvent pentru a rezolva această dilemă sunt *nomadismul* și *relația romilor cu pământul și teritoriul*.

Sclavie, nomadism și teritoriu - reflecții cu privire la cazul românesc

În eseuul său, Biro sugerează că unicitatea romilor este legată de statutul lor de „nomazi eterni” și lipsa unei relații cu pământul, atât în sens spiritual, cât și economic¹³. Așa cum o înțelege el, relația cu pământul ar trebui să fie una productivă, ceea ce exclude să-ți vinzi munca cuiva, rămânând furnizor de servicii, în loc să devii proprietar, fermier sau manager.

Se consideră că romii sunt atașați de pământ, de o țară sau de un stat doar în mod superficial și această lipsă de conexiune le oferă potențiale aptitudini pentru diferite tipuri de mobilitate - așa cum se întâmplă în zilele noastre, când migrează către țările din Europa de Vest sau Canada.

¹² A se vedea: Acton, Thomas - Gheorghe, Nicolae (1999): Negocierea cu multiculturalismul: drepturi minoritare, etnice, naționale și umane, în The Patrino Web Journal, sursa: <http://reocities.com/Paris/5121/multiculturality.htm>

¹³ Andras, Biro: *Prețul de integrare a romilor*.

În măsura în care romii sunt constant predispuși la deplasare, ei corespund stereotipului nomazilor.

Trebuie să recunosc că atunci când am citit prima dată acest argument al lui Biro, am reacționat emoțional și l-am respins. Încă simt tentația acestei opoziții, căutând alternative plauzibile, deși sunt conștient de consistența abordării sale. În același timp, recunosc, de asemenea, limitele propriului meu argument, mai ales în ceea ce privește aspectele sale emoționale sau legate de identitate. Pentru a rezuma în avans principalul punct de vedere al acestei secțiuni: romii din Principatele Române au fost robi, ceea ce înseamnă că au fost legați în mod colectiv de pământ - chiar dacă această legătură apărea mai degrabă indirectă, astfel încât pentru ei era mai ușor să părăsească un anume loc și să se mute în altă parte.

Romii *sunt* conectați la teritoriu - și nu numai, în cazul românesc - astfel încât conceptul de nomadism nu este cheia pentru specificitatea lor¹⁴ În loc să neg această legătură, eu pretind că ar trebui să fie luate în considerare diferite tipuri de relații cu terenul și teritoriul. Ca urmare, segmente largi ale populației de romi pot fi considerate ca sedentare, fără să fi fost fermieri sau proprietari de terenuri.

În acest context iau în considerare mai multe regimuri istorice - cele două principate românești, Valahia și Moldova, Imperiile Habsburgic și Otoman, precum și lumea occidentală. Aici conexiunea la teren este articulată în principal în termeni juridici, mai degrabă decât în termenii organici folosiți de Biro.

¹⁴ Consider acest lucru ca valabil atât pentru înțelesurile directe, cât și pentru cele metaforice ale conceptului de "nomad".

Sclavia romilor în Principatele Române

Am crescut ca descendent al unor *țigani vătrași* (țigani sedentari) din România. Istoria acestor oameni nu poate fi înțeleasă fără a ține seamă de *robie* (sclavie), atât ca instituție, cât și cum s-a petrecut în aceste principate românești. Discut despre *robie* nu ca să mă plâng împotriva ei, a o denunța sau măcar a mă pretinde o victimă, ci pur și simplu ca o situație de fapt.

Robia a fost o instituție economică și socială care a produs grupul de oameni căruia îi aparțin. Acești *țigani* au avut legături îndelungate cu teritoriile locale și istoria asociată lor, tocmai din pricina poziției lor de *robi* (sclavi) sedentari¹⁵ De la sfârșitul secolului al XIV-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea, ei au fost legați de moșiile aflate în proprietatea *boierilor* și mănăstirilor, lucrând ca servitori (argați) la curțile boierești, fierari și muncitori la câmp etc.

Sclavia a produs *țigani* ca *robi*, în virtutea unei clasificări istorice și sociale, și nu ca o categorie cu "conținut etnic". Procesul și-a atins apogeul în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea¹⁶.

În acele vremuri, termenii *țigan* și *rob* deveniseră echivalenți, făcând referire la romi și la statutul lor subordonat social. A fost o perioadă când aceste principate au intrat pe piețele capitaliste de grâu și vite din Europa, iar marii proprietari de terenuri erau în căutarea unei forțe de muncă pe care s-o poată exploata într-o economie agricolă extensivă.

Instituția de *robie* (sclavie) a *țiganilor* a fost un element important al structurii de clase feudale din Valahia și Moldova. Aceste principate au avut o poziție unică, căci

¹⁵ Bilanțul istoric prezentat aici se bazează pe lucrarea: Gheorghe, Nicolae (1983): „Originea sclaviei romilor în Principatele Române”, în Roma, 7 (I): 12-27.

¹⁶ Instituția sclaviei nu există nicăieri altundeva în Europa secolului al XIX-lea; sclavia era practică numai în timp de război și în mod individual, chiar și în Imperiul Otoman.

nu au fost ocupate de Imperiul Otoman ca teritoriile din Bulgaria sau ceea ce este astăzi Dobrogea.

Autonomia lor relativă a produs o masivă cerere de muncă suplimentară, care putea fi acoperită numai prin exploatarea intensivă a populației locale de către domnitorii valah și moldovean. La fel, în Imperiul Habsburgic în perioada Mariei Teresa, agricultura și industriile locale necesitau, de asemenea, de departe mai mulți muncitori și romii, presupuși neproductivi, au fost sedentarizați forțat pentru a furniza forță de muncă suplimentară.

Pentru a marca această schimbare de statut, au fost redenumiți, în germană, *neu Bauer*, în română ca *rustici noi* (țărani noi) iar în maghiară *uj magyar* (maghiari noi).

Ca și în Principatele Române, romii au fost legați de proprietarii moșiilor.

Între timp, economiile cele mai avansate tehnologic și cu utilizare mai puțin intensivă a forței de muncă din Europa de Vest ofereau grupurilor mici mai multe oportunități pentru a-și continua modul de viață rătăcitor. Cu toate acestea, aceste bande mobile au fost mult mai puțin numeroase decât populațiile de romi din Europa de Est și Centrală¹⁷, iar baza stilului lor de viață nomad era raportul lor periferic, dacă nu chiar redundant, cu economia în general. În Europa de Vest erau tolerați ca oameni aflați dintotdeauna în mișcare și ei sunt strămoșii celor numiți astăzi *gens du voyage*, *nomadi* și *travellers*. Pe de altă parte, populațiile care pribegesc prin aceste țări includ, de asemenea, și grupuri de ne-romi.

În Principatele Române statutul de *țigani* îl însoțea pe acela de *rumân* (țăran iobag). Aceste două grupuri au format cel mai jos nivel al ierarhiei sociale feudale. Spre deosebire de modul în care țăranii iobagi români au fost legați de pământ, *țigani robi* (ca sclavi) erau legați de stăpâni ca proprietăți sau bunuri mobile ale lor. Era

¹⁷ Chiar dacă, în România, o parte semnificativă a populației de romi și-a menținut un stil de viață rătăcitor până în anii 1950 și '60.

imposibilă vânzarea sau schimbul de iobagi individuali, aceștia fiind dintotdeauna parte a satului, iar satul era parte a moșiei. Când proprietatea asupra moșiei trecea în alte mâini, ca zestre sau cadou, locuitorii trebuia și ei să fie incluși în tranzacție. Spre deosebire de iobagi, *țiganii robi* puteau fi donați sau primiți ca zestre, fără vreaun transfer însoțitor de teren. Aceste practici au făcut din sclavie o instituție juridică și economică colectivă și ereditară, referitoare la persoană. Din punct de vedere juridic, statutul de *țigani* a fost definit în termeni de dependență personală față de stăpân, care avea drepturi legale și autoritate totală asupra *robilor*, asupra familiilor și bunurilor lor (cu excepția dreptului de a-i ucide, care putea fi pedepsit).

Proprietatea asupra pământurilor nu a fost doar condiția de bază pentru libertate socială și juridică, ci era, de asemenea, și cerință pentru o cetățenie deplină. Pentru a fi supus nativ al Principatelor Române cu toate drepturile politice presupunea să fii proprietar de pământ. În limba română, termenul originar pentru aceasta era pământean - "om al pământului". A fi conectat cu pământul însemna să fii membru plin al comunității politice, iar romilor le era negată posibilitatea legală de a stăpâni pământ.

Ca "străini" sau "nou-veniți" ei au devenit dependenți de voievodul local, dobândind personalitate juridică și fiind supuși la plata anumitor taxe, care erau asemănătoare impozitelor colective plătite de alți săteni. Voievodul stăpânea întreg teritoriul Principatului și era considerat proprietar nominal al acestor "străini" care se stabiliseră în țara sa - prin urmare, aceștia au fost tratați ca parte a proprietății sale. Chiar dacă o parte din *robi* se putea muta practicând anumite ocupații și meserii, modul lor de viață era departe de stereotipul de astăzi privitor la nomazii romi.

Sclavii romi au fost afectați de procesul de înrobire în felurite moduri, în funcție de categoria lor profesională. *Țiganii domnești* ("țiganii domniei") aveau mai multă libertate decât cei care aparțineau mănăstirilor și *boierilor* proprietari de pământ. *Țiganii* stăpâniți de mănăstiri erau tratați mai rău și exploatați mai mult decât

țigani boierilor, pentru că mănăstirile aveau mai puțini țărani localnici care să le lucreze moșiile. Dintre *țigani boierești* (*țigani* stăpânilor de pământ) un grup lucra în agricultură (cunoscut sub numele de *țigani de câmp* - *țigani* de pe moșie). Condițiile de trai erau mai rele decât ale *țiganilor vătrași* (*țigani* sedentari), dintre care mulți își câștigau traiul în calitate de comercianți. Printre aceștia, un număr mare de *țigani curteni* (*țigani* de la curtea domnească sau boierească) au trăit în orașe și au avut acces la resursele mediului urban, care nu erau accesibile celor din zonele rurale. Un număr mare de romi s-au sedentarizat în această perioadă, în timp ce alții și-au menținut modul de viață nomad, deși toți păstrau diferite forme ale statutului de *rob*, care le-au influențat identitatea.

Între timp, acești oameni au reușit să-și păstreze și să-și reproducă patrimoniul cultural și identitățile distinctiv¹⁸.

Deportarea în Transnistria

În anii 1930, s-a iscat o dezbatere despre romii "nomazi", unii pretinzând că aceștia ar contamina societatea. Acest punct de vedere a câștigat rapid popularitate. Între timp, în România Mare a acelei perioade, o dezbatere și mai aprinsă s-a concentrat pe statutul litigios al evreilor și romilor. Pentru demonstrarea legitimității era chiar posibilă adresarea către Comisia specială pentru românizare, pentru obținerea unui document care să ateste deținătorului calitatea de membru deplin al societății românești. Din acest moment, este introdusă o nouă categorie juridică, aceea a *țiganilor românizați* - *țigani* deveniți români sau asimilați. Această expresie este folosită până în zilele noastre de unele grupuri ca mijloc de auto-categorisire.

¹⁸ Obiceiuri culturale distincte sau simboluri identitare ce variază de la un grup la altul - de exemplu, cortul pentru *corturari*.

În timpul celui de-al doilea război mondial, România a luptat de partea Germaniei, alianță bazată pe idealurile fasciste comune și mândria României față de faptul că, după 1918, își câștigase în fine recunoașterea ca putere mondială. Urmând înaintarea flancului sudic al armatei germane în Uniunea Sovietică în 1941, România și-a consolidat poziția de putere regională ocupând Transnistria. Acest Guvernorat a devenit destinația deportării romilor¹⁹ și evreilor din România, dar aceste expulzări au fost diferite de cele din alte țări controlate de Axă: romii și evreii români nu au fost trimiși în lagăre de concentrare. În schimb, procesul a fost descris drept *colonizare* a Transnistriei.

În cursul războiului, aproximativ 25.000-35.000 de romi au fost expulzați în Transnistria în acest mod. Cu toate acestea, lipsa de organizare și provizii a făcut ca o treime dintre ei (aproximativ 11.000) să moară de frig și de foame²⁰. După terminarea războiului supraviețuitorii au pribegit înapoi, în România.

În anii 1950, nou instalatul regim comunist a simțit și el că are o problemă serioasă cu "nomadismul". Pentru a contracara acest mod anacronic de viață, a fost adoptată o politică de asimilare vizând "umanizarea" acestor romi și transformându-i în exemple de "om nou socialist". Această abordare îi privea pe romi din perspectivă socială, mai degrabă decât etnică, și a fost extinsă la nivelul întregii populații, imitând ceea ce făcuse Uniunea Sovietică în anii 1930²¹.

¹⁹ Unii romi au putut face uz de clasificarea lor ca *țigani romanizați*, pentru a evita deportarea. Aceste teritorii nou dobândite aveau nevoie de români să le populeze și să lucreze pământul. Logica dindărătul deportărilor a fost de a-i transporta acolo pe romii "nomazi", în speranța că se vor lega de pământ, abandonându-și statutul de nomazi și devenind țărani utili. În consecință, așa-numiții romi "nomazi" au fost deportați în mod colectiv, în vreme ce romii sedentarizați au fost deportați numai cu caracter individual.

²⁰ Situația evreilor din Transnistria este un subiect separat și a fost mult mai bine documentat, fiind considerată ca făcând parte din *Shoah* (Holocaust).

²¹ În anii 1930, Uniunea Sovietică a interzis meșteșugarilor romi și familiilor lor extinse să călătorească prin țară în căutare de lucru. Autoritățile sovietice au folosit termenul de "nomazi", referindu-se la aceste categorii de romi itineranți pentru a-și justifica acțiunile.

Legătura cu pământul ca integrare forțată

Multe exemple din vremea *robiei* și a deportării fac parte dintr-o istorie a victimizării. Un aspect neglijat al unei asemenea istorii este că romii au reușit, de fapt, să supraviețuiască unor astfel de experiențe și acest lucru le-a dat un sentiment distinct al identității. Prin urmare, dacă i-am caracteriza pe romi numai prin imaginea vieții nomade, experiența *robiei* - care a durat mai multe secole - a reprezentat chiar contrariul. Timp de generații această populație a furnizat muncitori agricoli, la fel ca țărani obișnuiți. Integrarea lor socială și economică a decurs din statutul lor social *ca* sclavi. Prin această instituție, romii au devenit parte integrantă a societăților și economiilor locale, chiar dacă doar în poziție marginală și inferioară. După abolirea sclaviei ei au continuat să trăiască în comunitățile lor locale, dar ca locuitori, ceea ce a reprezentat un pas înainte către a deveni cetățeni ai României moderne - chiar fără a deține teren. Nu toate grupurile de romi au fost implicate în munci agricole, iar unele s-au ocupat cu comerțul. Cu toate acestea, ei și-au menținut legăturile culturale, economice și religioase cu societățile lor locale.

Romii au luptat în ambele războaie mondiale - așa cum a făcut bunicul meu în primul și tatăl meu în cel de-al doilea - și unii chiar au primit teren în reformele agrare de după război. În acest fel, romii au fost integrați treptat, ca parte a societății românești, și, în multe cazuri, în cele din urmă asimilați de națiunea românească de azi.

Traectoria parcursă de statutul social al acestor romi ar putea fi înțeleasă ca un proces care s-a dezvoltat pe baza unei necesare legături cu pământul, *ca integrare obligatorie*. Lor nu le lipsea legătura cu pământul în sine - așa cum sugerează în conceptul de nomazi -, ci mai degrabă o relație cu pământul *ca patrimoniu* ce poate fi deținut și moștenit peste generații. În acest sens, există comunități mari de romi, de

mult timp sedentarizate peste tot în Balcani, în Europa Centrală și de Est, precum și în Spania.

Totuși, această relație nu este tocmai unică pentru romi, deoarece este condiția comună a proletariatului agricol din toată Europa și nu numai. Acești oameni și-au vândut munca ori de câte ori au avut nevoie, însă păstrându-și atașamentul emoțional față de pământ și teritoriul lor. Împărtășesc acest sentiment de apartenență cu mulți alți romi din Europa. Părerea mea este că o consecință a subordonării romilor este că avem un nivel de integrare și asimilare care ne-a făcut parte a societăților noastre, justificându-ne cererea de drepturi depline în calitate de cetățeni, în sensul contemporan al cuvântului.

Experiența acestor generații de romi care au lucrat în timpul sclaviei și mai apoi, precum și mai târziu, de-a lungul secolului al XX-lea - inclusiv în deceniile comunismului - este o dovadă că ei, ca și alții, pot fi muncitori agricoli sau industriali și nu doar furnizori de servicii. Istoria lor demonstrează că romii pot fi productivi și din punct de vedere economic. Cu toate acestea soarta lor depinde în mare măsură de starea economiei și a structurilor sociale contemporane, precum și de capacitatea lor de a se integra în calitate de cetățeni. În loc de etichetarea romilor ca "eterni nomazi", mai aproape de realitate este să spunem că au capacitatea de a fi lucrători flexibili.

Fie că modul lor de viață este nomad sau stabil, el depinde în mare măsură de circumstanțele economice, sociale și istorice. Aceiași oameni care au fost lucrători permanenți în timpul epocii comuniste au devenit adesea emigranți după 1989, pur și simplu pentru că condițiile economice modificate din Europa de Est i-au considerat nepotrivii. Într-adevăr, astfel de oameni au fost foarte probabil să călătorească în

străinătate la fel ca și concetățenii lor ne-romi, care, de asemenea, au migrat spre Europa de Vest pentru a găsi loc de muncă²².

Conceptul de nomadism ca factor explicativ a fost folosit în special pentru a fi aplicat câtorva zeci de mii de romi din Franța și Italia, care de cele mai multe ori trăiesc în mizerie. Cu toate acestea, astfel de condiții insalubre n-au nimic de-a face cu "nomadismul", ci, la fel ca la mulți emigranți ne-romi, sunt rezultatul inevitabil de a fi forțați să trăiască în locuințe grav suprapopulate sau tabere dens aglomerate²³.

Despre șmecherie și "treaba țigănească"

Argumentul din secțiunea anterioară ar putea fi bănuiră că ignoră faptul că diferitele relații cu pământul ar putea afecta etica muncii. Romii au muncit ca furnizori de servicii în societățile europene, unde pământul a fost privit în perspectivă istorică drept principalul mod de acumulare legitimă a bogăției. Furnizorii de servicii adoptă o abordare oarecum diferită, întrucât, în primul și primul rând, au nevoie să-și exploateze clienții.

Pentru a avea succes în această relație ambiguă pot avea, de asemenea, nevoie să trișeze. Conceptul de "viclenie" (*shmekeria*) se referă la acest tip de comportament: înșelarea clienților pe termen scurt, înainte de a pleca și a folosi aceleași trucuri în altă parte. Grupuri subordonate, cum ar fi femeile, nomazii sau persoanele fără alte abilități moștenite apelează, de multe ori, la strategii și tehnici de supraviețuire similare, ca răspuns la sentimentul de excludere și asuprire.

²² În ultimii ani, un procent estimat de 3-4 milioane de români au căutat de lucru în țările din Europa de Vest. Cu toate acestea, anumite caracteristici distinctive îi fac pe emigranții romi mai vizibile decât pe alții, cum ar fi faptul că familiile întregi cu copii călătorind împreună.

²³ Pentru discuția în continuare despre formele actuale ale mobilităților romilor, consultați secțiunea următoare: Nomads de Uniunea Europeană?

Fiind în asemenea situație pare oarecum justificată înșelarea exploatatorilor și a celor puternici, fiind nesiguri sau nedemni de încredere - "*La Donna e Mobile*", așa cum spune celebra arie a lui Verdi. În acest sens, *șmecheria* (*shmekeria*) sau ceea ce este cunoscut sub denumirea de *romani butji* ("treabă țigănească") nu este tocmai proprie romilor. Conceptul de *shmekeria* este cunoscut și, în anumite contexte, considerat admirabil în societățile țărănești din Balcani. Cu alte cuvinte, *șmecheria* (*shmekeria*) este un termen ambiguu, deoarece poate fi folosit în moduri foarte diferite. Sensul său actual poate deveni evident numai din context. Acesta funcționează ca un operator ce poate crea înțelegere culturală între popoare foarte diferite. Un om de afaceri nesigur român ar putea găsi potrivit să descrie modul în care a păcălit pe cineva pe care, în general, îl disprețuiește ca *țigan șmecher*. A fi viclean nu este doar o trăsătură de caracter, ci și o tehnică. În cazul în care se adoptă o strategie de prostire, conexiunile sociale informale și legăturile de rudenie intră în joc ca o formă de capital social. În acest sens, unii oameni joacă rolul de "țigan" cu mare pricepere.

Etica muncii și rolul liderilor romi

În mod conversațional, liderii, activiștii și reprezentanții romi utilizează, justifică și, în ultimă instanță, legitimează adesea succesul economic al strategiilor formale și informale, explicându-le ca făcând parte din "cultura" romilor. A spune că romii sunt "vicleni" înseamnă să spui că prosperă folosind *romani butji* ("treaba țigănească"). Dacă oamenii fac bani în acest fel, pentru a avea o viață mai bună și a asigura bunăstarea familiilor lor, înseamnă că sunt romi buni. În cercurile noastre, rareori punem sub semnul întrebării aceste strategii de auto-protecție de succes, cu toate că asta înseamnă că nu mai putem cere drepturi cetățenești sau tratament egal.

Prin comportament de acest fel ne plasăm singuri în afara societății majoritare. Exploatarea resursele periferiei, ajungem, și noi, prizonieri ai periferiei. Înseamnă asta, oare, că vreau să spun că romii sunt la periferie prin propria lor alegere?

Poate că, uneori, așa stau lucrurile.

Oamenii nu sunt întotdeauna obligați să rămână în ghetou sau la periferie, uneori ei chiar aleg să rămână acolo. Există anumite oportunități la margine, felurite moduri de te ține în umbră care nu mai funcționează odată ce te-ai mutat în centrul scenei sau în lumina reflectoarelor. Unii romi își duc caii la păscut pe pășunile gadjeilor, le fură cartofii în timp ce copiii o iau la sănătoasa cu găinile țăranilor - asta este o parte din cunoștințele noastre interne.

Cum ar trebui să vorbim deschis despre acei romi care-și duc traiul prin asemenea "muncă țigănească"?

Atitudinea activiștilor romi față de aceste probleme se aseamănă cu situația în care toți membrii familiei sunt conștienți de ceea ce fac de "băieții răi", dar evită să vorbească despre asta, pentru a păstra unitatea familiei. Aceste tehnici de apărare sunt reproduse și pot fi chiar sursă de mândrie în rândul activiștilor romi, care se presupune că ar trebui să urmeze un cod etic diferit în viața și activitatea lor.

A fi șmecher (*shmeker*) în acest context înseamnă să fii imprevizibil, să manipulezi bani, influență și simboluri și să câștigi puterea prin înșelarea rivalilor, dacă-i necesar. Acest lucru nu este chiar atât de departe de tipul de atitudine liberală, individualistă, care pune mai mult preț pe câștig, decât pe comportamentul etic și rezultă din schimbarea alianțelor politice sau abandonarea valorii în favoarea intereselor proprii sau de familie.

Activiștii romi joacă, uneori, jocul *shmekeriei* între ei.

Vorbesc despre politicile ce trebuie implementate pentru a unifica națiunea romilor, în vreme ce, în practică, se înșeală și abuzează reciproc într-un mod pe care romii le consideră menite să fie folosite în "treaba țigănească" pentru a exploata resursele

gadjeilor. Unii lideri romi încă se complac într-o retorică populistă, sugerând că nu trebuie să ai încredere în *gadjei* și că orice ofertă ar face - inclusiv programe ale Uniunii Europene – nu sunt decât simple minciuni înșelătoare. Astfel de atitudini ne pot conduce la convingerea că este acceptabilă risipirea finanțărilor externe, deoarece acești bani nu sunt responsabilitatea noastră.

Acesta este unul dintre motivele pentru care cred că, în viitor, ONG-urile rome ar trebui să-și intensifice întoarcerea către organizații de întraajutorare, activități de finanțare realizate prin donații de la membrii lor. Uneori, anumiți activiști nu sunt acceptați de alții ca fiind romi autentici, demni de încredere. În comparație cu unii dintre așa-numiții romi "tradiționali", e posibil ca și eu să apar ca *gadjo* sau un soi de hibrid, mai degrabă decât un rom "adevărat". Unii ar putea crede că aceasta îi justifică să mă trateze ca pe un idiot, numai bun să fie exploatat. Alții poate că mă văd mai mult ca un *gadjo* care-i exploatează pe romi prin obținerea de fonduri și implementarea de proiecte care subminează interesele membrilor din autenticele comunități tradiționale.

Așa cum am argumentat pe parcursul acestei lucrări, mișcarea civică a romilor se află încă în stadiul de formare și nu are un cod de conduită pentru alianțe și parteneriate cu diferiți alți actori. Dezvoltarea unei culturi organizaționale înseamnă definirea intereselor comune, morale și etice, prin stabilirea unor coaliții și parteneriate, precum și prin acțiunea durabilă în cadrul acestor rețele. De bună seamă, atâta timp cât statutul nostru rămâne subordonat, a folosi tehnici de supraviețuire, precum suspiciunea față de ceilalți, este de înțeles.

Totuși, în zilele noastre, ne aflăm într-o situație diferită.

De-a lungul ultimilor douăzeci de ani, diverse oportunități au fost create pentru romi, care ar putea continua în deceniile viitoare prin intermediul Uniunii Europene. Aceasta este șansa noastră de a găsi alte căi de adaptare cu succes, în locul tehnicilor familiare de supraviețuire. Pentru prima dată în istorie, romii au perspective pentru a se

manifesta și juca un rol activ în realizarea schimbărilor sociale. Rolul formatorilor de opinie romi este să sugereze noi abordări, concentrate mai degrabă pe integrare, decât pe resemnarea de a fi victime. Aceste oportunități includ educația, posibilitățile de liberă circulație în Europa, ocuparea forței de muncă în administrația de stat sau diverse alte programe bazate pe principii de acțiune afirmativă.

Pentru a beneficia de aceste oportunități, trebuie să avem încredere în procedurile legale standard, să avem încredere în ceilalți cu care împărțim obiective fundamentale și să ajungem la o înțelegere convenabilă cu privire la valori, drepturi și obligații. Dacă scopul nostru este integrarea, există și un preț explicit care trebuie plătit, cum ar fi acela de a face efortul de a ne amesteca cu alții, pentru a obține sentimentul securității și solidarității.

Acest lucru nu este ușor. Dar dacă, în această nouă situație, ne agățăm de tehnicile tradiționale de supraviețuire, ne putem submina și deteriora relațiile cu ceilalți. Dacă vom face acest lucru, costul este de a rămâne excluși social, chiar dacă există acum oportunitățile să fim acceptați.

Ori îi înșelăm pe ceilalți, rămânând fideli numai poporului nostru, ori profităm de ocazia de a avea încredere în ceilalți și în instituțiile lor. Ar trebui să ne asumăm acest risc.

Tehnicile de supraviețuire tradiționale continuă în forme reinventate pe teritoriul migrației și dependenței de bunăstare²⁴ Adoptarea de noi strategii economice și căutarea integrării ar putea deveni dificile pentru romi, mai cu seamă în cursul actualei crize economice, când populațiile majoritare au de suferit, de asemenea, din pricina șomajului. În prezent, abordarea standard este ca romii să meargă la școală, urmată de formare profesională sau educație continuă, ca pregătire pentru intrarea pe piața de

²⁴ Modelele de dependență față de bunăstare sunt reminiscențe ale modului în care sclavii romi au fost formal legați de stăpânii lor.

muncă majoritară. Între timp, ne luptăm împotriva discriminării și rasismului, văzând în acestea principalele obstacole în calea ocupării forței de muncă. Pe termen scurt, strategiile tradiționale le-ar putea părea mai atractive, cel puțin până când creșterea economică va face posibilă găsirea unui loc de muncă pentru un grup mai tânăr de romi.

Un alt paradox este acela că succesul economic și integrare socială - sau chiar asimilarea - nu sunt neapărat legate. Unii romi, care au continuat să-și ducă traiul în mod tradițional au obținut mai mult succes decât alții. Ei au reușit să-și adapteze modul de lucru bazat pe relații de familie la condițiile economice actuale și au descoperit noi nișe profesionale. În cursul ultimelor două decenii, perdanții tranziției și cei în principal dependenți de ajutor social s-au dovedit a fi romi împinși în curentul economiilor majoritare de procesul de proletarizare comunistă, mai ales ca muncitori necalificați în agricultură sau în industria de construcții.

Totuși, este nefolositor să gândim în termeni de "câștigători" și "perdanți", considerând gama de strategii economice acoperite de romi.

În timpul perioadei comuniste *căldărarii* sau negustorii *gabori* din Transilvania au devenit prosperi datorită abilităților profesionale și culturii lor. Acest proces a fost relativ separat de proletarizarea paralelă a altor neamuri de romi. În timpul perioadei de tranziție, acești negustori au devenit oameni de afaceri la scară mică – colectând fier vechi sau convertindu-se în alte tipuri de antreprenori. Aceasta le-a dat avantaje față de alte grupuri de romi și, într-o anumită măsură, chiar față o parte din populația majoritară.

Folosirea capitalului cultural pentru a produce capital economic dovedește capacitatea de adaptare a romilor. Aceste puncte forte ar trebui să fie recunoscute, încurajate și dezvoltate, mai ales că acestea provin din strategii antreprenoriale de sine stătătoare. Muzicienii romi din România, de asemenea, au fost doar marginal integrați în economia comunistă. Ei foloseau documente false pentru a dovedi că au slujbe în fabrici

sau la alte locuri de muncă, pentru a evita controalele poliției, dar de fapt își câștigau existența ca animatori.

Mulți dintre imigranții romi din Italia, Spania și Franța erau muncitorii industriali înainte să-și piardă locurile de muncă în anii 1990, în timp ce intermediarii romi care-i ajutau să ajungă la destinațiile lor aparțin diferitelor grupuri care au scăpat de proletarizare și, astfel, au reușit să câștige mai multă experiență de călătorie. Emigranții îi consideră pe acești oameni modele pentru succesul comercial. În același mod, deși romii din orașul românesc Craiova avuseseră locuri de muncă permanente sub comunism, ei au fost, de asemenea, implicați în tranzacții în târguri ori piețe informale, care nu erau legale în economia de comandă strict planificată.

Spoitorii din preajma orașului românesc Călărași au fost oficial angajați la ferme cooperative sau ca măturători de stradă, dar și-au păstrat cultura de a face comerț, care implică rețele extinse de rudenie.

Persoanele care și-au pierdut locurile de muncă în perioada de tranziție nu erau în totalitate dependente de ajutoarele sociale ale statului, căci familiile au continuat să le susțină. Legăturile de familie și rudenie reprezintă capital social și cultural în vremuri de criză sau atunci când se caută noi modalități de subzistență. Gunoierii romi din Italia făceau aceeași muncă înainte, în România, dar, probabil, colectează tipuri diferite de deșeuri în noua lor țară.

Așa cum sugerează aceste exemple, capitalul derivat din legăturile de rudenie poate fi utilizat în felurite moduri în economia majoritară, fie pe piața muncii informale - care este deosebit de dezvoltată în țări precum Italia -, fie în activități criminale. Membri ai unor familii diferite pot să fi atins niveluri similare de integrare economică sub comunism, înainte să adere la piețele forței de muncă mainstream, informale sau criminale, din perioada de tranziție. Aceste căi diferite au fost adesea alese la nimereală.

De asemenea, probabil că singurele tipuri de activități economice vizibile pentru poliție, asistenți sociali și factorii de decizie sunt actele criminale, în vreme ce "zonele gri" - în special cele mai puțin clar definite, zonele intermediare - rămân neobservate. În piețele locale și regionale ale muncii din Europa de Vest, sectoare cum ar fi agricultura, industria de construcții, reciclarea deșeurilor și munca sezonieră sunt caracterizate prin practici economice informale, care nu ar supraviețui dacă n-ar fi controlate de membri ai populației gazdă.

Înțelegerea modului în care romii își utilizează capitalul social și cultural este esențială dacă ne propunem să reorientăm utilizarea lor către integrarea în societatea majoritară. În caz contrar, romii ar putea rămâne prizonieri în capcana economiei informale, care, în unele cazuri, înseamnă activități infracționale.

Acestea sunt alegerile ce trebuie făcute, în primul rând de către factorii de decizie și reprezentanții romilor.

După cum reiese din cercetarea sociologică, combaterea discriminării și concentrarea pe forțele structurale care generează sărăcie și excluziune socială nu sunt de ajuns pentru a oferi soluții viabile.

În lupta pentru integrare există câștiguri de obținut, dar și pierderi, iar primele par adeseori mai puțin evidente. A face alegeri este o responsabilitate comună - a statului, a societății majoritare și a autorităților vinovate de rasism - dar este, de asemenea, o responsabilitate a indivizilor.

Nomazi ai Uniunii Europene?

Dezbaterile recente despre migrație, în special din România și Bulgaria până în Franța și Italia, arată că perpetuarea convingerilor privind nomadismul romilor și căile lor parazitare de a-și duce traiul este stimulată mai mult de evenimentele recente, decât

de o experiență istorică. Bazată pe tratamentul față de imigranți în Italia, această secțiune susține că, de îndată ce intră în țară, romii sunt etichetați automat *nomadi*, ca încadrare juridică - chiar dacă ei duc o viață sedentară în locul lor de baștină.

Mai mult decât atât, chiar mediatorii, fundațiile și organizațiile impun existența persoanelor *nomadi*.

În timp ce reprezentanți de frunte ai societății civile rome au denunțat tratamentul aplicat migranților de guverne ca persecuție rasială, o examinare mai atentă a cazurilor reale sugerează și interpretări alternative. Mulți migranți romi fac parte din rețele economice mai mari, iar unii chiar preferă să rămână în taberele de nomazi.

Medii istorice și "europenizarea" problematicii rome

De la începutul anilor 1990, am fost de multe ori citat ca făcând lobby pentru o abordare europeană și transnațională a problemei romilor. Astăzi, mă văd nevoit să recunosc atât continuități, cât și discontinuități în declarațiile mele anterioare.

Europenizarea problematicii romilor permite statelor individuale prea mult libertate pentru a se descărca de responsabilitatea pentru aceste probleme, prin transferarea ei asupra altor state sau, la nivel mai ridicat, asupra instituțiilor europene. De exemplu, România poate fi văzută ca transmițând romilor mesajul implicit de a-i încuraj să plece în Franța sau Italia și să-și găsească acolo incluziunea socială, în calitate de cetățeni europeni. S-ar putea spune că nu este nimic nou în această strategie acoperită a guvernului.

După Primul Război Mondial, scopul politicii guvernului în România a fost de instaura un stat național român pe baze etnice. Această politică a fost intensificată, cu mai multă violență, în cursul anilor '30 și '40, și în forme relativ mai blânde, în anii '50 și '60, doar pentru a reapărea, și mai agresiv, în timpul național-comunismului lui

Ceaușescu, din anii '70 și '80. Evreii au emigrat în Israel și în alte părți în anii '50 și '60, în timp ce sașii din Transilvania și șvabii din Banat au părăsit Țara pentru fosta Germanie de Vest. În timpul erei Ceaușescu, autoritățile române au rezolvat problemele privind minoritățile, trimițându-le "acasă". Concomitent, propaganda războiului rece prezenta lumea occidentală ca teritoriu al libertății, motivându-i pe români să emigreze din motive privind drepturile omului. La fel ca minoritățile etnice, mulți alții au migrat din motive politice sau economice, inclusiv disidenți și protestatari. A pleca în Vest era asociat succesului economic, împlinirii personale și sprijinului activ din partea statelor occidentale.

Autoritățile române, guvernul și poliția au asistat liniștite la evoluția acestui proces. Prin plecarea în străinătate, romii au procedat la fel ca evreii, șvabii, sașii, unii maghiari și români în trecut.

Acum venise și timpul lor să fie lăsați să se bucure de beneficiile Occidentului, de vreme ce milioane de români făceau același lucru.

Cu toate acestea, germanii, evreii, maghiarii și turcii au cu toții câte un stat național înrudit care să le apere drepturile, în timp ce romii se presupune că sunt protejați ca "minoritate europeană". În continuarea naționalismul etnic anterior, autoritățile române și politicienii le-au tolerat și le-au încurajat, chiar dacă tacit, plecarea. După o vizită într-o tabără de nomazi din Italia, președintele român Traian Băsescu declara că statutul celor ce locuiau acolo fusese legalizate și copiii merg la școală. Acest mesaj poate fi interpretat ca aprobare - susținând că migranții romi au dobândit cu succes incluziunea socială ca *nomadi*. Era ca și cum ar fi îndemnat și pe alții să profite de această oportunitate și să emigreze voluntar.

Argumentul extremei drepte era că romii ar trebui să călătorească acolo unde drepturile lor sunt cel mai bine respectate - punct de vedere exprimat, de asemenea, și de numeroși oficiali. Conceptele de cetățenie europeană și liberă circulație pot fi

utilizate abuziv, în încercarea de a legitima acest tip de discurs prin sublinierea naturii "de nivel european" a problemei, în același timp ignorând complet propriile responsabilități. Într-adevăr, unii activiști romi contribuie la acest mod controversat de "europenizare" a problematicii romilor, pretinzând că libertatea de călătorie ar trebui să fie extinsă la numărul maxim al romilor și somând țările-gazdă să îmbunătățească facilitățile de incluziune socială pentru migranți.

Travellers, nomadi, voyagers și romi în Europa

Dezbaterile privind strategiile despre romi au început în anii '60 și '70, la început doar în Europa de Vest.

La acea vreme, discuția îi viza pe oamenii cunoscuți sub denumirea de *țigani și călători* (în limba engleză: Gypsies and Travellers) ori *țigani și voiajori* (*Tsiganes et Voyageurs*, în limba franceză). Aceste dezbateri erau în principal preocupate de situația populațiilor mobile din Europa de Vest sau a romilor migranți din Europa de Est. Factorii de decizie politică din toate statele europene împărtășeau presupunerea comună că termenii de *romi*, *călători* și *nomazi* erau echivalente. Noțiunile populare larg răspândite cu privire la nomadism au fost stimulate nu numai prin rezoluții politice, ci și de mass-media și publicațiile experților²⁵.

În timpul anilor 1990 am asistat la un flux fără precedent de documente referitoare la romi produse de organizațiile internaționale, activiștii pentru drepturile omului și factorii de decizie din UE. La fel cum creșterea vizibilității romilor se evidențiază pe scena internațională, această sporire a interesului, încurajat și de schematizarea excesivă a experienței romilor și de etichetarea hazardată a diverselor

²⁵ La începutul anilor 1990, o parte din munca pe care am făcut-o cu Jean-Pierre Liegeois a fost, de asemenea, la *țigani și travellers* sau *țigani și voyagers*.

grupuri, face problemele romilor mai inteligibile pentru o lume globalizată, vorbitoare de engleză.

Astăzi, o principală provocare pentru activiști, factori de decizie politică și membri ai elitei romilor este de a corecta multe concepte greșit formulate, care însă prosperă persistent.

De exemplu, romi sedentari trăiesc în diferite regiuni europene și sunt larg răspândiți în Balcani, precum și în Europa Centrală și de Est sau în Spania. În URSS și alte state socialiste, ultimele grupuri nomade rămase au fost sedentarizate în timpul epocii comuniste. Experiența lor este destul de diferită de a multor țigani din Europa de Vest, care încă urmează un mod de viață nomad.

Acestea îi includ pe *travellers* din Marea Britanie, pe *nomades* ori *gens du voyage* în Franța, pe *nomadi* în Italia, precum și alte grupuri care călătoresc în țări ca Germania și Olanda. În țările Europei de Vest, aceste grupuri sunt clasificate oficial prin categorii administrative, profesionale și juridice.

În contrast, romii din Europa Centrală și de Est sunt priviți ca minorități etnice sau naționale și acest lucru se reflectă în statutul lor juridic și politic. În ciuda acestei diversități, cele mai multe discuții cu privire la romi folosesc, de obicei, termeni extrași din discursul politic sau legat de politică. Activiștii și liderii politici îi descriu pe romi, mai presus de orice, ca *minoritate non-teritorială* sau *națiune fără teritoriu* ori *populație apatridă*, care are nevoie de protecție internațională specială. Toate acestea se află îndărătul unui apel pentru instituirea unei Carte Europene a Drepturilor Romilor și altor inițiative similare, care încearcă să stabilească o circumscripție politică, transnațională și cultural inclusivă, reprezentând întreaga diasporă²⁶.

²⁶ De exemplu, European Roma and Travellers Forum, incluzând reprezentanți ai romilor din statele europene, a lucrat cu Consiliul Europei, între 2000 și 2005, pentru a dezvolta un astfel de cadru.

Odată cu prăbușirea regimurilor comuniste, întâi Consiliul Europei și mai apoi UE au început să discute problema romilor din Europa Centrală și de Est. Având în vedere că concepția dominantă a celor din Europa de Vest era formulată în termeni de *travellers* sau *voyagers*, această perspectivă a fost aplicată inițial acestor grupuri de romi. Abia atunci când romii din Europa Centrală și de Est au atras atenția publicului larg și factorilor de decizie, încadrarea discursului și inițiativelor a fost corectată treptat, prin referirea la *romi și sinti*, mai degrabă decât *travellers*. De la sfârșitul anilor '90 încoace, extinderea UE a devenit o preocupare dominantă și, drept urmare, situația romilor din țările candidate a urcat tot mai sus pe ordinea de zi.

Cu timpul, tot mai puțină atenție a fost acordată subiectelor legate de romii din Europa de Vest, ceea ce s-a datorat parțial activismului rom, dar și contextului politic. Problemele romilor din țările candidate, în special sărăcia, excluderea și discriminarea lor, au început să pară din ce în ce mai presante, față de ale grupurilor de *travellers* și nomazi din Europa de Vest. Și eu mi-am jucat rolul meu de a atrage atenția asupra problemelor romilor din Europa Centrală și de Est, neglijându-le pe ale celor din Europa de Vest.

Mai târziu, mi-am dat seama de greșeală, căci statele membre mai vechi trebuie să-și recunoască responsabilitățile față de propriile lor populații de romi.

Noua cohortă de activiști romi din centrul și estul Europei erau mai bine educați, mai articulați și aveau o experiență mai profesionistă decât omologii lor mai puțin calificați din Europa de Vest. Prin urmare, ei au fost mai eficienți în a determina organizațiilor internaționale să le ia în seamă problemele. Ei au beneficiat de resurse mai mari destinate formării și instituirii de ONG-uri în Europa de Est post-comunistă. În același timp, principalii avocați și factori de decizie din partea grupurilor de *travellers*, *nomadi* și *gens du voyage* erau intermediari ne-romi, cum ar fi activiști pentru drepturile omului, asistenți sociali, filantropi și cercetători. Ulterior, clienții lor început să-i

respingă resentimentar pe acești experți *gadjei*, care le controlau organizațiile în calitate de interlocutori principali în relațiile cu autoritățile naționale.

Cu toate acestea, trebuie să-i sprijinim pe reprezentanții grupurilor de *travellers* și *voyagers* din Europa de Vest, pentru a deveni de sine-stătători, astfel încât să se reducă decalajul dintre ei și activiștii romi din Europa Centrală și de Est.

În prezent, Uniunea Europeană este principala sursă de elaborare a politicilor referitoare la romi și problemele politice cele mai importante privesc populațiile substanțiale de romi provenind din noile state membre și migrația lor către vest²⁷. Cel mai acut este cazul recent al romilor români care profită de dreptul la liberă circulație din UE. Declararea stării de urgență, din Italia în 2008, avându-i drept țintă pe nomadzi, a reprezentat utilizare politică a legislației pentru a face față consecințelor extinderii UE²⁸.

Dar toate aceste valuri migratorii între state contribuie la construcția actuală a romilor ca *nomazi* în reticentele țări gazdă.

Într-o lucrare anterioară, afirmam că sursa fundamentală de construcție a identității rome și a acțiunii politice în secolul 21 ar trebui să fie cetățenia, care garantează, în același timp, statutul minorităților ca parte integrantă a națiunilor și statelor naționale respective²⁹. O abordare alternativă sugerează că acțiunea politică trebuie să se bazeze pe statutul pretins de romi ca națiune a unei populații apatride - similară refugiaților, solicitanților de azil politic sau populațiilor diasporizate.

Argumentul merge pe ipoteza că romii sunt europeni *sui generis* și doar în subsidiar cetățeni ai anumitor state. În semantica vest-europeană, pentru a fi membru cu

²⁷ De exemplu, când romii din Republica Cehă - deși originile lor erau în Slovacia - au cerut azil în Canada, fapt care a determinat acolo reintroducerea vizelor restrictive pentru toți cetățenii cehi.

²⁸ Înainte de aderarea României la UE, în 2007, unele state membre au abolit regimul de vize pentru cetățenii români încă din 2002.

²⁹ Nicolae Gheorghe și Andrzej Mirga (1997): *Romii în secolul XXI: un document de politică*, Princeton: Project on Ethnic Relations (PER).

drepturi depline al unui stat înseamnă să posezi cetățenie. Dacă statutul distinct politic al romilor se bazează în întregime pe ideea apatridismului, aceasta înseamnă renunțarea la dreptul de cetățenie – la fel ca migranții și refugiații care solicită azil în țări precum Franța sau Germania. De exemplu, în Franța și Italia, mulți romi din fosta Iugoslavie încă posedă pașapoarte iugoslave. Unii n-au nici o intenție să solicite pașapoarte franceze, căci încă simt sentimentul de apartenență la patria lor, chiar dacă aceasta nu mai există ca stat. Cu toate acestea, ei sunt mândri de modul în care naționalitatea romilor a fost recunoscută în perioada lui Tito. Ei pot cere drept de rezidență și drepturi juridice sau la securitate socială în Franța, dar nu neapărat și cetățenie franceză.

În astfel de cazuri, libertatea de mișcare și statutul de minoritate europeană devin chestiuni ce urmează să fie negociate și definite la firul ierbii. Dacă romii sunt apatrizi, dar liberi să circule în calitate de cetățeni europeni, atunci instituțiile Uniunii Europene devin singurele responsabile pentru ei.

Așadar, pot oare acești refugiați să reprezinte avangarda întregii populații de romi?

Construcția romilor ca nomazi în Italia

În Italia, termenul oficial pentru romi este *nomadi* (nomazi).

Inițial acesta era aplicat grupurilor de *sinti* - cetățeni italieni care călătoreau prin Italia și locuiau în tabere.

În acest sens, statutul de *nomadi* sau *itineranti* din Italia, ca populații autohtone și itinerante, era similar cu al grupurilor de *travellers* din Marea Britanie sau *gens du voyage* din Franța. În loc să se refere la etnie, reglementări speciale îi clasifică adesea prin ocupațiile lor, cu scopul de a le proteja modul de viață itinerant și meseriile conexe.

Cu toate acestea, în urma unui aflux de imigranți romi din Iugoslavia, de la sfârșitul anilor '70 și '80, facilitățile pentru nomazi au fost extinse și pentru noii veniți.

Un al doilea val a ajuns în anii 1990, după războaiele balcanice, iar un al treilea, venind din România și din alte țări est-europene, este mai recent.

Toate aceste valuri de migrații au fost clasificate oficial ca *nomadi* de îndată ce au intrat în Italia.

În acest fel, populația migrantă a Italiei a sporit continuu, crescând presiunea asupra locațiilor legale, desemnate de autorități pentru cazarea tuturor migranților. Construirea acestor tabere a fost inițial bine-intenționată, având drept scop să se potrivească cu "caracterul nomad" al migranților.

Consiliile locale și regionale au luat măsuri pentru finanțarea taberelor nomade legale, construite și întreținute de ONG-uri, cu fonduri de la autoritățile regionale³⁰.

Pentru a organiza asemenea locații, nu numai că trebuie să se achiziționeze teren, dar trebuie asigurate și rulote, infrastructură, servicii, facilități de sănătate și școlarizare. Astfel, aceste asociații, uneori în legătură cu Biserica Catolică, s-au extins treptat ca răspuns la numărul tot mai mare al celor care trăiesc în tabere. Multe ONG-uri au devenit acum instituții recunoscute în calitate de intermediari între autoritățile locale, regionale și naționale și comunitățile de persoanele clasificate ca nomazi. Aceste asociații își extind, de asemenea, propriilor organizații; aceasta este o piață pentru ei, în care este nevoie de cereri în creștere pentru a justifica mai multă recrutare.

Presiunea a crescut în mod constant asupra taberelor legal permise de autoritățile locale, deoarece acestea nu pot oferi destule locuri pentru nevoiași. Taberele ilegale au început să apară ca ciupercile, pe măsură ce s-au deschis granițele Europei Centrale și de Est, s-a ridicat obligativitatea vizelor și extinderea UE s-a accelerat. Mulți nou-veniți n-au mai găsit adăpost decât în clădiri industriale abandonate, sub poduri sau lângă autostrăzi.

³⁰ O astfel de fundație importantă este *Opera Nomadi*.

Cu cât erau mai vizibile lipsurile lor, cu atât mai profitabil devenea pentru organizațiile care le asigurau aprovizionarea, deoarece astfel a crescut presiunea asupra autorităților de a susține financiar și mai multe tabere legale.

Dar vizibilitatea publică sporită a fost însoțită și de creșterea conștientizării publice că activități precum spălatul parbrizelor, infracțiunile minore, cerșetoria și comportamentul agresiv creează tensiuni în viața cotidiană. Percepțiile negative au fost consolidate prin manipularea de către mass-media a stereotipurilor și prejudecăților. Presa s-a concentrat, de asemenea, și pe rolul părinților, subliniind precaritatea condițiilor de trai al copiilor și exploatarea lor prin rețele de cerșetorie.

În cele din urmă, subiectul a devenit o problemă inter-guvernamentală în 2008, când Giuliano Amato, ministru de interne în guvernul lui Romano Prodi, a sosit în România, pentru a discuta cu prim-ministrul român despre migrația romilor, inclusiv despre criminalitatea cetățenilor români în Italia³¹.

În Italia, guvernul Prodi a adoptat un pachet de legi speciale, ca răspuns la aceste evoluții nedorite. Migrația romilor și vizibilitatea acestora au fost folosite pentru a trece prin parlament o reglementare mai restrictivă privind imigrația, în general, la început pentru cetățenii din afara UE și, începând din 2007, și pentru cetățenii UE. O promisiune majoră în campania lui Berlusconi din 2008 a fost de-a rezolva problema migranților în general și a romilor, în special. În mai 2008, măsurile de securitate i-au declarat pe romi ca situație de urgență. Au fost desemnați trei comisari ca prefecți regionali la Roma, în Lombardia și în Campania, cu puteri speciale pentru a lua măsuri legale excepționale. Măsurile erau întreprinse atât în beneficiul, cât și pentru pedepsirea migranților după cum tratau înscrierea copiilor la școală și educația, ca problemă de

³¹ Dezbateri similare au avut loc între Franța și România. În 2002, Nicolas Sarkozy, în calitate de ministru de interne, a venit în România pentru a discuta despre migrația romilor, criminalitate și cerșit. După ce a devenit președinte aceste aspecte au căpătat chiar o mai mare evidență. Cel mai recent episod în această dezbatere inter-guvernamentală a însoțit expulzarea migranților romi români din Franța, în 2010.

urgență, prin accelerarea procedurilor obișnuite - dar ele acordau prefectilor și dreptul de a-i expulza pe cei fără statut legal. Ca parte a măsurilor de urgență, ministerul de interne a propus un studiu pentru a face un recensământ al persoanelor din locațiile legale și ilegale, căci unii migranți locuiau ilegal în tabere legale.

Cum unii nu aveau acte de identitate, era imposibilă certificarea vârstei, mai ales în cazul copiilor și a adolescenților. În cele din urmă, s-a ales amprentarea pentru un recensământ în 2008, în scopul de a stabili vârsta tinerilor, a le legaliza statutul și a le oferi identificare.

Amprentarea nomazilor legali și ilegali a fost, de asemenea, sugerată, însă a devenit un subiect contestat cu înflăcărare și a provocat campanii ale ONG-urilor, precum și intense dezbateri, chiar în Uniunea Europeană. Proiectul a fost chiar denunțat ca un act fascist îndreptat împotriva întregii populații rome.

Unele municipalități italiene au adoptat o abordare alternativă și au demolat tabere, pe motiv că ar fi ghetouri în care proliferază criminalitatea. În locul lor, au dezvoltat proiecte de construcție de locuințe sociale din fonduri publice, pentru a promova incluziunea socială a migranților. Acest lucru nu diminuează neapărat tensiunile, câtă vreme există mereu localnici în condiții de viață sub-standard, care ar putea concura pentru aceleași resurse.

Cu toate acestea, în general, autoritățile din țările gazdă au refuzat cea mai mare parte din cererile migranților și i-au trimis înapoi, în țările de origine. În cursul acestor dezbateri, desemnarea ca nomad s-a confundat cu conotațiile etnice ale categoriei romilor. Activiștii romi au contribuit la această confuzie, fie prin terminologia lor, de exemplu Forumul Romilor și Travellerilor Europeni (European Roma and Travellers Forum), ori, în cazul Congresului Național al Romilor (Roma National Congress), prin prezentarea romilor ca minoritate europeană apatridă, purtători ai unei tradiții culturale de mobilitate, care le conferă dreptul la libertate neîngrădită de circulație.

O lectură posibilă a Cartei pentru Drepturile Romilor sugerează că, deoarece romii au fost discriminați de-a lungul istoriei - incluzând experiența sclaviei și Holocaustul - ei sunt victime ale societăților europene care sunt obligate acum să le compenseze pentru suferințele astfel provocate.

Conform acestei logici, demolarea unei așezări de cocioabe nu este nimic altceva decât o încălcare a drepturilor omului, dacă nu se asigură locuințe locale alternative. Cu toate acestea, în discuții în care migrația romilor este încadrată în întregime în termeni de libertate de circulație, problemele migranților economici, refugiaților și solicitanți de azil politic tind să devină complet confuze și etnicizate.

Au, oare, romii o îndreptățire specială să călătorească pretutindeni, în afara dreptului la liberă circulație, în calitate de cetățeni UE? Sunt ei îndreptățiți să primească facilități sociale, locuințe, educație, îngrijire medicală și alte servicii din partea autorităților din țările-gazdă, pur și simplu grație istoriei lor ca victime ale discriminării? Migrația poate fi o alegere individuală, în conformitate cu reglementările statului. Orice încercare de a o legitima ca soluție colectivă pentru un întreg grup etnic poate conduce la consecințe periculoase și nedorite.

Modul de a rezolva aceste confuzii este de a face distincții clare între cei care sunt migranți sau nomazi și cei care nu sunt. Confuziile încep odată ce statutul de populații itinerante autohtone din țările Europei de Vest nu este diferențiat de statutul migranților romi. În Italia, categoria de *nomadi* este impusă la sosirea acestora, chiar dacă ei au dus o viață perfect sedentară în țările lor de origine, deoarece aceasta este singura categorie administrativă pe care autoritățile italiene o au la dispoziție.

Cu toate acestea, migranții pot să nu obiecteze cu privire la această clasificare, întrucât statutul de *nomadi* le dă dreptul de a solicita cazare în taberele legale. Deoarece aceste așezări seamănă într-adevăr cu ghetourile sau lagărele de concentrare, pasul următor este că ar putea pretinde locuințe sociale, care pot fi obținute, de asemenea, în

baza de statutul lor de nomazi. Aceste confuzii fac posibile diverse manipulări, folosind dublul statut de a fi sedentar în România și nomad în Italia. Oamenii ar putea juca rolul de nomad în căutare de resurse, la fel ca oricare migrant sezonier - inclusiv perspectivele de muncă, protecția socială sau economia informală - și apoi să se întoarcă acasă, să rămână la nivelul supraviețuirii cotidiene, să îmbunătățească locuința familială sau chiar realizând un oarecare succes economic³².

În opinia mea, încercările de instituționalizare a statutului romilor, pe baza de apatridismului, nu sunt alternative reale pentru cetățenie. O cetățenie puternică pentru oricine înseamnă să aibă documente de identitate, să fie înregistrat la un medic de familie, să-și aibă copiii înscriși și bine tratați la școală, să aibă acces la piața forței de muncă și să-și plătească impozitele.

Nu există nici o cale să devii cetățean deplin al unui stat, fiind în principal consumator de servicii sociale și fără să contribui la ele; să emiți pretenții pentru a fi parte într-o societate cu acces gratuit la servicii medicale și sistemul de învățământ, fără a plăti impozite sau fără a lucra în mod regulat. În același timp, dintr-o perspectivă economică rațională, este evident că prin cerșetorie în străinătate se poate câștiga mult mai mult decât la locurile de muncă stabile dintr-o țară ca România, chiar și cu contract de muncă care include asigurări medicale și alte beneficii.

Sugestia mea este de a se acorda drepturi depline pentru *travellers*, *voyagers* și itineranți, ca grupuri autohtone, profesionale și culturale din Marea Britanie, Franța sau Italia, pe baza cetățeniei lor în statele respective. În acest caz, statutul de *nomadi* în Italia poate fi menținut pentru acei romi și sinti care sunt cetățeni acolo și au păstrat tradiția ocupațiilor itinerante de-a lungul generațiilor. Italienii sinti sau roma, cu acreditare dovedită a ocupației de-a lungul vremii, ar putea primi dreptul de a sta într-o

³² Acesta este cazul cu *spoitorii* romi - un fost grup itinerant, în mod tradițional reparatori prin galvanizare ai vaselor de metal - din orașul Călărași, din România. La un moment dat, aproape întreaga comunitate de romi români din Napoli era alcătuită din *spoitori*.

tabără anumită. Alții ar putea să nu primească acest statut juridic și administrativ, dacă nu dispun de o asemenea licență sau depind de ajutorul social, dar participă, în același timp, la economia gri sau neagră.

Migranții români de etnie romă din Europa ar trebui să fie tratați în conformitate cu legea și cetățenia română, deoarece principala responsabilitate pentru integrarea lor este suportată de statul român, chiar dacă se află din întâmplare în alte țări. Evident, condițiile de viață ale romilor trebuie să fie îmbunătățite, înainte de toate, în țările în care sunt cetățeni. Responsabilitatea acestor state este să-și îndeplinească obligațiile ce le revin în conformitate cu legile Națiunilor Unite și Uniunii Europene. Rolul acestor instituții europene este de a consolida asemenea mecanisme prin convingerea statelor individuale cu privire la îndatoririle și responsabilitățile lor față de romi, la nivel local. Problemele asociate romilor din România în statele vest-europene sunt, în mare parte, cauzate de propria lor vulnerabilitate față de practicile economice informale, inclusiv traficul de ființe umane și infracțiunile minore.

În opinia mea, cei care locuiesc în tabere complet ilegale și n-au nimic de a face cu ocupații itinerante tradiționale abuzează de dreptul la liberă circulație. Cu toate acestea, romii nu sunt singurii care abuzează de anumite drepturi și oportunități, căci și ei înșiși sunt abuzați de alții. Cred că mulți romi au fost folosiți și utilizați abuziv în acest proces, care, pe de o parte, constă în mobilizarea fondurilor publice pentru a lărgi o anumită piață a serviciilor și, pe de altă parte, este exploatat de traficanți. Acești migranți ajung în marile orașe italiene prin intermediul unui ciclu de reproducere, care este parțial spontan, parțial organizat. Migranții trebuie să plătească pentru a călători către destinația finală și pentru a avea un loc unde să stea, chiar dacă acesta este un depozit abandonat sau o fabrică.

Călătoria lor nu ar fi posibilă fără cei care-și asigură existența din traficarea persoanelor aflate în condiții de sărăcie extremă. Alții, de asemenea, pot avea de plătit

datoriile cu rate ridicate ale dobânzilor către cămătarii de acasă. Acești oameni se află într-o situație extrem de vulnerabilă și au nevoie de protecție nu numai împotriva autorităților, ci și împotriva forțelor sociale din economia ilegală. Ca urmare a unei astfel de migrații, stereotipurile romilor nu doar că persistă, dar sunt exagerate și exploatate de politicienii populiști și mass-media. ONG-urile sunt implicate în combaterea rasismului și populismul la nivel național și european și multe dintre ele au jucat un rol semnificativ în promovarea a câtorva rezoluții privind amprentarea în Italia, ce au fost adoptate de Parlamentul European³³.

Cu toate acestea, mai sunt multe de făcut cu privire la traficul de organe, femeii și persoane în general, precum și referitor la exploatarea copiilor, care este o formă contemporană de sclavie. Principalul scop este de a-i aduce pe copiii romi la școală și grădiniță, în loc de a asista pasiv la abuzarea lor în diferite tipuri de muncă în stradă și în economia ilegală.

Guvernele sunt adeseori slab echipate pentru a face față acestor probleme, așa încât ONG-urile acreditate au nevoie să exploreze zonele unde romii sunt cel mai expuși riscului, începând cu stabilirea numărului de romi care sunt victime ale traficului de persoane sau vulnerabili la exploatarea de către bandele abuzive.

O problemă românească, nu una europeană

Problema migrației este în prezent pe prima poziție a agendei politice. Migrația este subiect al unor dezbateri în parlamentele naționale, al discuțiilor bilaterale pe

³³ Cum sunt rezoluțiile Parlamentului European, adoptate ca urmare la amprentarea romilor din Italia, deciziile Consiliului European și comunicări ale Comisiei Europene.

probleme de afaceri inter-statale și pentru declarațiile instituțiilor UE³⁴. O preocupare asociată este repatrierea de către francezi a unor întregi grupuri de romi în România. Din punct de vedere strict juridic, asemenea practică nu poate fi clasificată drept expulzare sau deportare câtă vreme Franța oferă fiecărui adult 300 de euro pentru a se întoarce acasă în mod voluntar, în încercarea de a controla migrația pe scară largă.

Ideea mea este că la baza acestor evenimente se află o "problemă" românească, nu una europeană. Așa cum am susținut mai sus, în România ideea de "a scăpa de ȕigani" a existat încă de la deportările în Transnistria din timpul celui de-al doilea război mondial. Din punct de vedere al guvernului român, emigrarea în masă a romilor, în urma aderării la UE în 2007, servește unui scop similar. Așteptarea este ca romii să plece, occidentalii să fie nevoiți să-și asume povara lor și atunci ei să ne "înțeleagă amărăciunea". Argumentarea pentru a-i lua în considera pe romi în calitate de cetățeni europeni este complexă, dar în primul rând soluția trebuie să fie găsită în România.

Europa de Vest vrea să vadă mai multe controale și o reducere a migrației est-vest. Dar, drept consecință, va restrânge, oare, România libertatea de circulație a cetățenilor săi? Va fi acceptată în spațiul Schengen? Este foarte posibil ca problema romilor să fie folosită ca pretext pentru limitarea acestei libertăți - argument care ar fi acceptabil atât pentru politicieni, cât și pentru opinia publică din Occident, la fel cum și pentru anumite grupuri politice din Parlamentul European. Această tendință se poate consolida în următorii ani, ceea ce mă îngrijorează oarecum. Eu cred că liderii politici din România sunt gata să reinventeze și să manipuleze eticheta de "nomad", ca o monedă de schimb în negocieri. Se va pretinde că Țara are un segment social de nomazi cărora nu le place să muncească, dar cărora le place doar să călătorească - și noi îi numim romi.

³⁴ În 2010 controversa pe această temă s-a intensificat după expulzarea imigranților romi din Franța. În timp ce Franța are dreptul legal de a închide taberele în care locuiau aceștia, întrucât sunt ilegale în temeiul dreptului francez, este discutabil dacă astfel de acțiuni sunt legitime din punct de vedere moral.

Problema generalizărilor este că pot produce distorsiuni, atunci când o viziune ideologică deja formată este pusă apoi și în practică. Deci, de exemplu, atunci când jurnaliștii relatează "povestea romilor", ei abordează aspectele cele mai vizibile. Deși în realitate nu mai există "nomazi" în România, putem oricând întâlni grupuri care sunt mobile și trăiesc în sărăcie. Ca urmare, jurnaliștii caută să-i găsească pe acești romi mobili, deoarece acest lucru le ușurează mult treaba - care este aceea de-a reproduce stereotipurile despre nomazi și de-a evidenția contrastul dintre sărăcie și bogăție.

După părerea mea, guvernul român nu ar trebui să dezvolte o nouă strategie privitoare la romi, chiar dacă acest lucru a fost promis din februarie 2010 în negocieri succesive la nivel înalt între Franța și România. Nu mai este nevoie de tipul de strategie politică care a fost adoptată în 2001. În schimb, ceea ce devine necesar este un sistem eficient al administrației publice, care să funcționeze pentru toată lumea. Dacă serviciile sociale din România ar funcționa doar așa cum ar trebui, urmând propriile reglementări, acest lucru ar fi de departe mai benefic - pentru toată lumea - decât ar putea să fie orice strategie specific adresată romilor. Dacă guvernul scoate la iveală vreo nouă strategie, acest lucru va fi făcut, probabil, doar în scopul de-a încropi câteva folositoare generice și vor fi folosite drept monedă de schimb în negocierile Schengen. Este foarte puțin probabil ca o nouă strategie de romi să fie vreodată pusă în aplicare, măcar pentru că nu există capacitatea instituțională pentru realizarea acesteia. O astfel de retorică goală de conținut nu ajută, ci are exact efect contrar, consolidând percepțiile negative conform cărora mari sume de bani sunt alocate pentru "problemele romilor lipsiți de speranță". Deci, încă o dată, cea mai mare parte a publicului va putea pretinde că romii beneficiază nemeritat de discriminare pozitivă.

Deci, ca să-mi repet poziția principială, necesară este pur și simplu o administrație publică eficientă, care să garanteze accesul tuturor la servicii publice. Aceasta se poate

face cu funcționari publici corespunzător pregătiți care să ocupe pozițiile de conducere, unii dintre ei putând fi romi.

În fapt, incluziunea socială a romilor în România este esențială. "A europeniza" problema romilor presupus itineranți este o perspectivă foarte înșelătoare. De exemplu, un polițist local ar putea încuraja un cetățean rom să-și părăsească locuința și să plece în occident, ca să-și simplifice propriile îndatoriri.

Însă asta nu poate fi o soluție. Pentru a face România mai eficientă, standardele sale trebuie îmbunătățite la nivel european. Acesta este un mod mai plin de înțeles pentru europenizarea situației. În acest fel, așa-numita "problemă a romilor", inclusiv dezbateră în jurul fondurile Comisiei Europene destinate romilor, ar putea deveni un punct de plecare pentru ridicarea nivelului general al standardelor pentru serviciile publice din România.

Ideea romilor "nomazi" este un mit, dar, la fel ca toate miturile, ea conține și un sâmbure de adevăr. Așa cum s-a explicat mai sus, există grupuri mobile de romi și sunt unii care folosesc acest mit pentru a-și legitima strategiile. Deși este dreptul lor de-a exprima asemenea opinii, nu este acceptabilă extinderea acestei mitologii pentru a acoperi întreaga populație și a promova imagini ale romilor ca "eterni nomazi", "copii ai vântului", "oameni fără stat" ori "apatrizi, dezrădăcinați, adevărați europeni".

Realitatea factică simplă este că marea majoritate a romilor din Europa Centrală și de Est sunt sedentari, sunt cetățeni ai țărilor respective și nu au nimic de a face cu aceste stereotipuri nomade. Diverse ONG-uri sunt înhămate în abordarea preocupărilor deja menționate - combătând rasismul și populismul la nivel național și european. Deși acestea sunt sarcini importante, ele nu sunt singurele aspecte ce trebuie combătute. În domeniul drepturilor omului este nevoie urgentă de abordarea unor probleme cum ar fi traficul de femei, traficul de organe, utilizarea abuzivă a copiilor și a traficului de ființe umane, în general - toate constituind forme contemporane de sclavie.

Aici principalul potențial de intervenție este promovarea înscrierii copiilor romi la școală și grădiniță în loc de a rămâne martori pasivi față de exploatarea lor prin diferite forme de muncă pe străzi și în economia ilegală. Guvernele sunt uneori insuficient experimentate care să le permită să se ocupe cu astfel de probleme. Drept urmare, ONG-urile recunoscute ar trebui să preia inițiativa și să exploreze noi domenii în care romii se află în situații de risc, unde aceștia sunt folosiți și utilizați abuziv prin rețele de degradare și abuz.

Punctul de plecare în această muncă este estimarea numărului de romi ce sunt victime ale traficului de persoane și care se află în situații vulnerabile.

Biserici și secte

Conceptele analitice de "biserici" și "secte" sunt utilizate aici pentru a explica recenta dinamică a mișcării romilor³⁵. O biserică recunoscută este o organizație de masă, spre deosebire de o sectă, care este un mic grup desprins dintr-o biserică recunoscută, în tentativa de revenire la principiile religioase fundamentale³⁶. Ca în orice alt grup social mai mic, membrii sectei sunt strict controlați. Bisericile recunoscute sunt caracterizate prin reguli codificate și prin instanțele care le pun în aplicare, perpetuând credințe și ritualuri, cum ar fi adunările și pelerinajele. Structura instituțională a bisericilor este menținută de consilii, administratori și o conducere ierarhică³⁷ dar, pentru a supraviețui ca instituții, bisericile trebuie să atragă, să includă și să păstreze împreună o largă și diversă congregație de credincioși. Această cuprinzătoare constituență este exact ceea ce produce evadarea unor lideri carismatici, în exercitarea adevăratului credo ale

³⁵ În 2010 controversele pe această temă s-au intensificat după expulzarea imigranților romi din Franța. În timp ce Franța are dreptul legal de a închide taberele în care locuiau aceștia, întrucât sunt ilegale în temeiul dreptului francez, este discutabil dacă astfel de acțiuni sunt legitime din punct de vedere moral.

³⁶ Și creștinismul a fost inițial o sectă printre alte diferite idei și credințe evreiești.

³⁷ De exemplu, preoți, episcopi și Papa, pentru biserica catolică.

fondatorilor credinței. Inițial, sectele au puțini adepți care-l urmează pe liderul carismatic, dar, în caz de succes, ajung în cele din urmă să-și crească numărul și să devină biserică rivală. Alternativ, biserica principală poate absorbi asemenea provocări, punând în aplicare revendicările disidenților.

Pentru Biro, grupurile de romi exprimă unele dintre strategiile tradiționale de supraviețuire. Din punct de vedere istoric, grupurile de romi se bazează pe separare reciprocă și lipsă de comunicare, pentru că, în trecut, grupurile romilor erau orientate mai degrabă spre propriii clienți, decât unul către celălalt. Aceste grupuri se orientau către diferite nișe economice, cu meserii diferite, în funcție de tipurile de servicii pe care le prestau sau tipurile de materiale cu care lucrau, cum ar fi aurul, alte metale, lemnul sau oasele de animale. Aceste resurse distincte sunt implicate în determinarea diferitelor identități ocupaționale. Asemenea apartenențe sunt încorporate în forme închise de organizare socială, similare castelor, susținute prin felurite genealogii, așa că ar putea fi doar stereotipurile externe cele care-i mențin împreună sub umbrela aceeași categorii etnice. Aici, distincțiile dintre asemenea grupuri sunt asociate în principal cu organizațiile și activitățile romi, dar ele caracterizează, de asemenea, societatea și cultura romilor într-un sens mai larg. Cu toate acestea, unul dintre principalele mele obiective este de a sublinia faptul că noi, ca membri ai mișcării civile a romilor, reproducem, de asemenea, mentalitatea de grup, în sensul în care Biro utilizează conceptul. Cu toate acestea am folosit, de asemenea, conceptul de *sectă*, pentru a identifica aceste tendințe pentru scopurile analitice ale acestei secțiuni.

Grupurile și reconstrucția națională a romilor în cadrul organizațiilor internaționale

Tentativele de a construi comunitatea romilor ca națiune culturală poate fi urmărită îndărăt cel puțin până la începutul anilor 1970, când mișcarea internațională a

romilor, în curs de organizare, a luat acest concept ca bază ideologică valabilă pentru mobilizare. Încrederea general împărtășită în emanciparea romilor și recunoașterea lor ca națiune culturală, cu limbă proprie, tradiții și origine indiană era forța evidentă de motivare printre activiști, în anii '70 și '80. Evenimente precum festivalurile culturale din Iugoslavia lui Tito ar putea fi descrise, aproape în termeni spirituali, ca afirmare a națiunii rome și glorificare a obiceiurilor sale, ceea ce ne-a stimulat, emoțional, implicarea și determinarea.

Ideea de emancipare a romilor a urmat modelul naționalismelor romantice, bazate pe ipoteza că un anumit grup de oameni cu o cultură distinctă există deja, dar statutul lor este al unui grup oprimat. Prin urmare, sarcina era de a obține recunoaștere și a-i transforma în națiune. Această credință a alimentat fondul nostru ideologic principal pentru activitățile derulate până la începutul anilor 1990. Mai târziu, această poziție a fost preluată ca atare, pe măsură ce tot mai multe asociații au fost organizate, cu subiecte diverse în agendă, cum ar fi locuințe, educație ori infrastructură. O nouă generație de activiști romi a crescut în aceste ONG-uri, cu proiecte rațional concepute și cu obiective mai precis orientate, decât generala emancipare a romilor. Integrarea socială a romilor depinde de procesele birocratice de elaborare a politicilor, astfel că nu poate trezi același gen de entuziasm precum cel trăit în perioadele anterioare. Cu alte cuvinte, ea nu poate fi bază pentru o mișcare socială în termeni de spontaneitate, dăruire sau luptă pentru obiective comune.

La mijlocul anilor 1980, Rudko Kawczinsky și adepții săi s-au desprins din organizația *International Romani Union* (IRU – Uniunea Internațională Romani). În mai 1990, Kawczinsky s-a confruntat deschis cu conducerea IRU, în timpul celui de-al patrulea Congres Internațional al Romilor, de la Serock, Varșovia, și a fondat Roma National Congress (RNC - Congresul Național al Romilor), în același an. În ceea ce privește cadrul analitic de mai sus, acesta a fost o despărțire "sectantă" a RNC din IRU,

care în multe privințe a intrat mai apoi în declin. Discursul și acțiunile radicale ale RNC au inclus proteste de stradă și ocupări de locații, similare cu cele organizate pentru romii solicitanți de azil politic în Germania.

În cursul anilor 1990, astfel de acțiuni au servit pentru a readuce în minte agenda mișcării militante inițiale a romilor, concentrată pe obținerea drepturilor, și întruchipată în manifestul și spiritul primului Congres Mondial Romani (*World Romani Congress* - WRC), ce a avut loc la Londra, în aprilie 1971. Forța RNC a constatat din aceea că a rămas un organism de scară relativ mică, însă bine articulat, cu activiști determinați, dedicați liderului lor. Criticile lor au fost catalizatorii pentru luptele politice interne ale mișcării, încurajând în același timp și realinierea partizană a diferitelor organizații naționale, precum și anumite compromisuri între facțiuni. RNC a inițiat noi forme de activism, care includeau încercări de reformare și revitalizare a IRU și și-a reorganizat conducerea în cursul celui de-al cincilea congres IRU, ce a avut loc la Praga, în iunie 2000.

Declarația unei națiuni a fost lansată la acest Congres, întărită prin actualizarea emoțională a simbolisticii politice - drapelul romilor, imnul, Ziua Internațională a Romilor și limba romani³⁸, în scopul de a inspira milioane de etnici romi din întreaga lume³⁹. Faptul că aceste simboluri au fost adoptate de către diferite segmente ale mișcării romilor de-a lungul timpului, și mai ales începînd cu anii 1990, demonstrează că ideologia de eforturi pentru a construi o națiune nu este doar fantezia câtorva fanatici.

În 2000, am organizat International Roma Contact Group (Grupul Internațional de Contact al Romilor), care a inclus conducerea IRU, consiliul RNC, precum și o seamă de activiști și experți romi independenți. Această structură a lucrat destul de bine pentru

³⁸ Acestea fuseseră toate adoptate la primul Congres Mondial Romani, în 1971.

³⁹ Declarația a fost reiterată ulterior, la al șaselea Congres, în Lanciano (Italia), în octombrie 2004, și, de asemenea, la al șaptelea Congres din Zagreb (Croatia), în octombrie 2008.

aproximativ un an și jumătate. Grupul a facilitat primele discuții dintre diplomați finlandezi și reprezentanți ai romilor în august 2001, cu privire la crearea unui organism pan-european privind romii, care, cu sprijinul Consiliului Europei, a condus la organizarea European Roma and Traveller Forum (Forumul European al romilor și Travellers - ERTF) în 2003-2005.

Cu această realizare importantă, mișcarea romilor a ajuns la un alt nivel. ERTF este o organizație umbrelă largă, ce include IRU, RNC și alte organizații internaționale, cum ar fi Rețeaua Internațională a Femeilor Rome (International Roma Women's Network), Forumul European al Tinerilor Romi (the Forum of European Roma Young People), Solidaritatea Evanghelică Internațională a Țiganilor și Travellers (The Gypsies and Travellers' International Evangelical Fellowship), precum și partide politice naționale ale romilor și ONG-uri. Cu toate acestea, rămâne de văzut dacă ERTF va fi capabil să se extindă și să dezvolte în conformitate cu cadrul instituțional existent sau dacă nevoia de creativitate politică și eficiență va impune mai noi forme politică "disidentă".

Concepția mea mai veche era că atât IRU, cât și ERTF ar trebui să aibă o structură parlamentară sub supravegherea Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, pentru a pregăti calea pentru un Parlamentul European ales al romilor. În prezent, ERTF este într-un stadiu incipient, care seamănă cu un ONG internațional în care delegații sunt numiți, nu aleși. Dar, de îndată ce vom reuși să stabilim în fiecare țară organizații reprezentative, bazate pe rețele care să includă ONG-uri ale romilor, partide politice sau biserici, astfel încât mai apoi să ne putem alătura Consiliului Europei, ca un organ parlamentar autentic, cu delegați aleși la nivel local din partea acestor organizații naționale.

ERTF este adesea văzut ca neimplicat în anumite subiecte majore ce-i privesc de romi. De exemplu, ei nu atacă probleme cum ar fi sărăcia și excluziunea, care

figurează flagrant în mass-media și în dezbaterile politice. Mulți romi refuză activitățile ERTF, considerându-le ne semnificative comparativ cu competițiile electorale pentru pozițiile de putere reală în politica de la nivel național, care sunt privite ca fiind mai importante decât tentativele de a-i unifica pe romi. Sugestia mea este că diaspora romani poate fi considerată națiune, care, chiar dacă nu este omogenă, seamănă cu un *bricolaj* sau un mozaic de diferite culori.

IRU și RNC încă mai au în viziune obținerea recunoașterii pentru romi ca națiune autonomă, obiectiv încorporate în Carta pentru Drepturile Romilor elaborată de ERTF. Cu toate acestea, Carta se abate de la limbajul romantic fervent al emancipării romilor din anii '70 și '80, în căutarea unui compromis cu guvernele statelor membre ale UE și propunând o versiune mai blândă a propunerii inițiale a RNC, de recunoaștere a unei națiuni a romilor. Cu toate acestea, continuitatea este evidentă prin menținerea cererii pentru dreptul la auto-determinare, urmând exemplul fostelor colonii africane din imperiile coloniale.

În opinia mea, este încă prea devreme pentru a evalua meritele ERTF și, prin urmare, noi ar trebui să continuăm să menținem relații prietenești pentru susținerea acestei organizații, păstrându-n în același timp discernământul critic. Cu toate acestea, la fel ca și în mișcarea romilor în general, și ERTF trebuie să-și depășească propria mentalitate de grup. În termeni practici, aceasta înseamnă stabilirea de standarde și crearea de precedente pentru organizațiile naționale de romi prin inițiative care să consolideze poziția ERTF ca model demn de urmat. Aceasta necesită, de asemenea, găsirea de răspunsuri la dilemele cruciale cu care se confruntă romii - cum sunt problemele de asimilare, integrare și separare culturală. În particular, aceasta înseamnă a lua o poziție consecventă pledând fie pentru aplicarea nediscriminatorie a drepturilor

generale ale omului și pentru cetățenia romilor, fie pentru dezvoltarea rețelilor⁴⁰ transnaționale sau consolidarea statutului minorității romilor în Țara lor.

Ca fost membru al clubului, eu par acum un eretic, contestând ortodoxia predominantă și sugerând un mod mai autentic, mai credibil și mai legitim de reprezentare a romilor. Aceasta este forma pe care activismul meu o adoptă în prezent - prin reinventarea de mine însumi și muncă la nivel național în România, dar brodând pe familiaritatea cu structurile și evoluțiile europene din ultimii ani, cu convingerea că ERTF poate fi un factor-cheie în dezvoltarea de culturii politice a romilor la un nivel european. În acest fel, rămân consecvent agendei mele inițiale din anii 1990 de a înființa instituții la nivel european care să-i privească pe romi. În anii 1990, unul dintre obiectivele noastre principale era de a relansa politica romilor în termeni de participare mai mare, atât politică, cât și în elaborarea politicilor publice privindu-i pe romi prin recrutarea unor administratori, funcționari și experți romi cât mai profesioniști în ministere și birourile guvernamentale.

De la începutul anilor 2000 a existat o creștere treptată, dar constantă, în reprezentarea romilor în parlamentele locale și naționale, precum și a angajaților romi din birourile guvernamentale și administrative. Progresul lent în reprezentarea electorală se datorează parțial politicienilor romi, care nu fac eforturi mai mari în acest sens⁴¹. Cu toate acestea, organizații internaționale, precum Consiliul Europei, Parlamentul European și Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), invită cu regularitate participanți romi la reuniunile lor - de obicei, pentru redactarea de documente sau pentru a face comentarii - dar, îndeosebi, aceștia nu profită de oportunitate pentru a se implica în dezbateri politice și subiecte controversate.

⁴⁰ După cum a susținut Carta Europeană pentru Drepturile Romilor, elaborată de RNC la mijlocul anilor 1990.

⁴¹ Acest lucru este valabil pentru Bulgaria, Ungaria, Macedonia, Slovacia și România.

Presupunerea naivă pare a fi că drepturile sunt garantate doar prin adoptarea de legi și documente privind politicile.

Revigorarea activismului civic al romilor nu poate fi atinsă doar prin confruntarea cu guvernele - așa cum am făcut-o începând cu anii 1990 -, ci înseamnă, de asemenea, criticarea grupărilor de romi nou înființate în parlament sau guvern, chiar dacă acestea sunt în mare măsură propriile noastre creații. Statutul de cetățenie creează, în același timp, spațiu pentru dispute politice între oficialii romi aflați la putere și cei din opoziție.

Împreună cu mulți alții, am luat parte la înființarea ERTF, dar pe la mijlocul anului 2003, m-am retras, atunci când am început să simt că-și schimbă caracterul. În promovarea ideii de națiune romă, activiștii au devenit din ce în ce obsedați de instituții europene, cum ar fi Consiliul Europei de la Strasbourg, în UE la Bruxelles, Institutul pentru o Societate Deschisă (OSI), la Budapesta, ori OSCE, la Varșovia.

În anii 1990, am călătorit în aceste orașe pentru întâlniri și, probabil, unii dintre activiștii mai tineri au dorit să-mi urmeze exemplul. Mai apoi, am fost numit într-o funcție de conducere, în calitate de șef al Punctului de Contact pentru Romi și Sinti, în Biroul pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului (ODIHR) din Varșovia. Livia Jaroka și Viktoria Mohacsi, de asemenea, au servit ca modele de rol, ca deputate în Parlamentul European. Mulți romi talentați au fost atrași de oportunitatea de-a apărea pe o scenă internațională, iar noi i-am susținut, considerând că implicarea lor în agenții interguvernamentale era semnul cel mai vizibil al succesului nostru. Aceasta a fost o piatră de hotar în dezvoltarea mișcării romilor și în povestea vieții mele, de asemenea.

Când granițele s-au deschis, eram deja la vârsta de cincizeci de ani. În zilele noastre, invitațiile la întâlniri, seminarii și alte evenimente sunt generos oferite tinerilor activiști romi, mulți dintre ei îndeplinindu-și cu cinste mandatul. Am contribuit la crearea acestor structuri europene prin includerea problemelor referitoare la romi în agenda organizațiilor internaționale importante. Astăzi, sunt mai sceptic cu privire la

încurajarea romilor talentați să-și caute posturi la nivel internațional, în loc să lucreze la nivel național și, mai ales, la nivel local. Și aceasta pentru că eu consider că, în etapa următoare, de dezvoltare a mișcării romilor și a celor implicați în ea, importantă este restabilirea legăturii cu oamenii pe care aceștia îi reprezintă. Muncind din greu într-o poziție oficială internațională - așa cum am făcut-o timp de șapte ani la Varșovia - este o realizare ce rămâne invizibilă comunităților de la firul ierbii.

În loc de a acționa ca un ambasador al romilor la Strasbourg sau în altă parte și a reproduce succese anterioare, ERTF trebuie să devină o organizație umbrelă pentru sprijinirea grupurilor locale.

Biocratizare și perspective de remobilizare

Multe dintre organizațiile romilor continuă să funcționeze ca "secte", mai degrabă decât ca "biserici", deoarece nu sunt încă parte dintr-o mișcare mai largă de masă. Așa cum am susținut pe întreg parcursul acestei lucrări, pentru moment, există o dramatică prăpastie între "cluburile" elitelor politice ale romilor - atât la nivel național, cât și transnațional - și comunitățile pe care ar trebui să le reprezinte.

Inițiativele, proiectele și discuțiile lor implică încă prea puțini participanți, cele mai multe activități având loc în grupuri mici, restrânse, alcătuite din activiști fervenți. În loc de a opera cu dihotomiile perimate ale romilor, gen "modernist" și "tradiționalist", "bine" și "rău" ori "pur" și "murdar", asociațiile noastre ar trebui să depună eforturi pentru o transformare colectivă, incluzând toate felurile de romi - de la cămătari până la activiștii pentru drepturile omului.

O biserică este capabilă să adune toate tipurile de membri în adunarea sa, mereu în speranța unei schimbări în bine. Ca orice altă corporație, o biserică trebuie să-i trateze pe toți ca egali, indiferent dacă sunt idealiști sau oportuniști, credincioși

adevărați sau ipocriți. Așteptarea este ca liderii să găsească modalitățile pentru implicarea tuturor acestor diferiți actori.

Conceptele de biserici și secte implică, de asemenea, forțe centrifuge și centripete, fisiuni și fuziuni, care determină relațiile din organizații. Forțele centripete consolidează prin acceptarea mutuală a normelor și a procedurilor. Cu toate acestea, atunci când facțiunile intră în competiție, a deveni conducătorul propriei asociații "eretice" devine o perspectivă mult mai atractivă decât a te supune disciplinei dintr-o organizație recunoscută. Acest lucru este valabil mai ales pentru mișcările aflate în stadii timpurii, așa cum este activismul rom. În timp ce neînțelegerile și schisme sunt inevitabile, scopul principal ar trebui să rămână păstrarea legăturii cu realitatea și puțința de a mobiliza un număr cât mai mare de potențiali adepți. Astăzi, "sectele" și "erezile" sunt mai vizibile și au mai multe șanse de succes decât apărarea ortodoxiei "episcopilor" și ierarhia unei biserici oficiale.

O principală provocare cu care se confruntă activiștii romi astăzi este deplasarea dincolo de mentalitățile și practicile tipice de grup, care pot împiedica dezvoltarea în continuare a mișcării ca întreg. În scopul de a deveni mai eficientă și mai influentă, mișcarea romilor ar trebui să semene mai mult a biserică - sau biserici -, în loc să fie o adunătură de secte dogmatice, care, deși intolerante cu rivalele lor, sunt totuși foarte asemănătoare acestora.

Au fost, de asemenea, motive practice care au condus la creșterea facționismului din societatea civilă romă. De-a lungul ultimelor două decenii, diverse organizații ale romilor au devenit mai specializate, concentrându-se pe educație, proceduri legale, sănătate, infrastructuri sau participare electorală. Deși scopul era creșterea eficienței, această concentrare îngustă a dat impresia că funcționau în lumi separate.

Cu toate acestea, cooperarea - pornind de la nivelul comunității locale - ar putea fi de folos în corelarea diferitelor lor agende și priorități, conducând la o abordare

mai holistică. Trebuie să prevenim organizațiile noastre să devină la fel de autocratice precum politicienii pe care-i criticăm, prin reinventarea proceselor democratice după mintea noastră – ceea ce este cu totul diferit de corectitudinea politică.

În anii 1990 am fost susținut ideea de a avea un număr mare de ONG-uri, dar proliferarea lor a fost greșită, întrucât cele mai multe nu sunt încă pe picioarele lor. În loc să fie finanțate de cotizațiile membrilor, au devenit dependente de donatori externi, de guverne și, ulterior, de fondurile și subvențiile europene. Unii angajați ai ONG-urilor sunt mai bine plătiți decât oficialii guvernamentali. Acest lucru ilustrează paradoxul unui nivel mai ridicat al dependenței de bunăstare în rândul angajaților ONG-urilor de romi. În calitatea mea de activist, lobbyist și consultant, am văzut cum asociații civice ale romilor și-au pierdut treptat autonomia morală și capacitatea organizațională și au devenit clienți dependenți - sau clienți protejați – față de "stăpânii care le plăteau". ONG-urile din România s-au afirmat că ajută, de fapt, la de-mobilizarea romilor⁴², în timp ce multe ONG-uri care servesc mișcarea romilor nu participă la asta. În loc să organizeze comunitățile de romi, ele furnizează servicii contractuale UE, guvernelor naționale sau altor finanțatori, pentru a sprijini asociațiile romilor din teritoriu.

Drept consecință, asociațiile romilor au devenit precaute în a se confrunta sau critica guvernele și alte autorități, abținându-se "să spună și să învinuiască" încălcări vădite ale drepturilor omului împotriva romilor și ale altor victime ale excluderii sociale, opresiunea și discriminarea rasială. Prin urmare, este îndoielnic că această elită tehnocrată a romilor, adunători de fonduri ar fi capabilă să-i inspire pe tineri să lucreze pentru mișcarea romilor.

În scopul de a ne re-mobiliza noi înșine, avem nevoie să cădem de acord asupra unor obiective și proceduri comune, pentru a construi realități colective. Uneori este

⁴² Rostaș, Iulius (2009): *Mișcarea Romani din România: instituționalizare și (de)mobilizare*. În Nidhi Trehan și Nando Sigona. *Politica romani în Europa contemporană: Sărăcie, mobilizare etnică și ordinea neo-liberală*. Palgrave Macmillan, 159-185.

necesar să se adopte o atitudine "eretică" și să se revină la fundamente, pentru a reînnoi instituțiile care se justifică prin autoritatea ortodoxiei, dar și-au pierdut legătura cu rădăcinile. În cazul Romani CRISS, un ONG la fondarea căruia am contribuit, dar care a devenit din ce în ce mai birocratizat, m-am opus celor de la putere, în mod eretic (dar respectând regulile).

ONG-urile birocratizate seamănă cu dinozaurii placați cu armuri atât de grele încât, chiar când încearcă să acționeze radical, nu se pot deplasa decât încet, spre deosebire de actori mai mici, dar mai sprinteni. Conducerea acestor organizații trebuie să se debaraseze de oportunism, să se concentreze pe teritoriile lor de competență și să-și asume responsabilități. Așa cum am menționat deja, o modalitate pentru a realiza acest lucru este introducerea cotizațiilor pentru membri.

Reinventarea culturii

În anii '70 și '80 principalele mele legături cu mișcarea romilor au fost, prin scris, prin călătoriile cu prieteni din Iugoslavia și prin contacte personale cu lideri aflați în mijlocul luptei pentru emanciparea romilor, cum erau Romani Rose, Rudko Kawczynsky și Jean-Pierre Liegeois. Până în prima jumătate a anilor 1990 am fost profund implicat în probleme legate de drepturile culturale și de emancipare, de istorie și tradiții și mai puțin de drepturile omului. Așa se explică numele organizației noastre, *Centrul Romilor pentru Intervenție Socială și Studii (Romani Centre for Social Intervention and Studies)*.

Focarele de violență împotriva romilor din România, în anii 1990, ne-a schimbat direcția inițială. Astfel, prioritatea noastră a trebuit să devină protecția drepturilor fundamentale ale omului. Asemenea intervenții a făcut din Federația Etnică a Romilor și, mai apoi, din Romani CRISS pionierii proiectelor pentru educație, sănătate și

generatoare de venituri, ca alternative la migrație sau la economia informală. Activitățile noastre în dezvoltarea au fost influențate de diverse organizații internaționale, în special de ONU și Open Society Institute - ambele jucând un rol important în îndrumarea inițiativelor ONG-urilor române.

Locul și sensul *culturii* au rămas discutabile în dezbaterile cu privire la elaborarea politicilor pentru romi. Integrarea în societate poate lua diferite forme. Asimilarea nu este o necesitate, deși aceasta poate fi una dintre opțiuni. O altă este reafirmarea culturii romilor și promovarea respectului și recunoașterii pentru drepturile minorităților. Acest lucru presupune că integrarea nu este doar un proces sau o realizare individuală, ci și unul colectiv. Cazul romilor implică, de obicei, statutul de minoritate națională, predarea limbii române în școli și organizarea de manifestări culturale și alte evenimente. O etapă ulterioară ar putea fi folosirea acestor diferite forme de exprimare și reprezentare ca bază pentru ca românii să poată pretinde recunoașterea ca națiune culturală. Personal, cred în această afirmație a romilor ca națiune în sens cultural, ca *etnie* fără legătură cu unitățile teritoriale sau statele naționale, ci cu împărtășirea unui set comun de valori culturale. Într-adevăr, activiștii sunt profund preocupați de asemenea subiecte, căci au nevoie de justificarea că scopul lor nu este de asimilare deplină a romilor.

Naționalism etnic, drepturi civice și ficțiunea de unitate

În ultimele două decenii au fost propuse două principale paradigme opuse: mobilizarea romilor sau construirea națiunii. Una folosește limbajul naționalismului etnic, vizând recunoașterea romilor ca entitate distinctă, la nivel european, susținut cu fonduri europene. Cealaltă este o paradigmă civică în care guvernele naționale poartă principala responsabilitate pentru romi bazat pe drepturile lor în calitate de cetățeni. În acest caz, rolul activismului este de a sprijini asociațiile civice care monitorizează atât

organismele guvernamentale, cât și cele ale romilor - în primul rând, la nivel local, mai degrabă decât la nivel european. Ciocnirea dintre cele două poziții provine din abordările contrastante privind drepturile romilor. În modelul civic, conceptul de drepturi se referă în primul rând la drepturile cetățenilor. În modelul naționalist etnic, drepturile includ, de asemenea, drepturile minorităților naționale și protecția juridică a matricei culturale codificate, cunoscută sub denumirea de *Romanipen*. Susținătorii acestui punct de vedere tind să acorde prioritate egală activismului pentru drepturile omului și conservării - sau renașterii – culturale, concentrându-se pe limba romani, moștenirea ocupațiilor tradiționale sau a structurilor familiale. Cu alte cuvinte, aceștia combină ambele paradigme politice.

Conflictul dintre cele două abordări apare frecvent la suprafață în dezbateri, argumentul suprem împotriva susținătorilor paradigmei civice fiind că ei subestimează importanța etnicității și culturii - la urma urmei, problema lor fiind că nu sunt tocmai romi "adevărați". Încă de la primul congres mondial al romilor, în 1971, activiștii romi au împărtășit visul de-a crea o agendă etnic naționalistă, urmând exemplul anterioarelor mișcări naționaliste din Europa Centrală și de Est⁴³

Acestea erau privite ca modele pentru realizarea națiunii, cu sau fără teritoriu. Mulți lideri romi din România au văzut strategia politică post-comunistă a minorității maghiare în mod similar. Acolo, etnicii maghiari și-au atins cu succes multe dintre scopuri prin comportamentul disciplinat în alegeri. Partida Romilor din România (*Partida Romilor Pro Europa*) a imitat aceasta, prioritizând mobilizarea etno-politică a romilor. Identitatea romă are multe forme locale, dar a diferi de alți oameni nu înseamnă automat că ești rom. Categoria "rom" este construită prin însuși actul de clasificare, care

⁴³ Cum au fost cele din Ungaria, Serbia sau România. Ele au fost, de asemenea, influențate de succesul recent al albanezilor din Kosovo, prin obținerea independenței lor față de Serbia.

reunește o gamă largă de grupuri și indivizi diferiți. Instituționalizarea acestei categorisiri rezultă în materializarea identităților fluide și a unor felurite caracteristici.

Cu toate acestea, elaborarea de politici publice trebuie să se bazeze pe un grup țintă clar definit care să fie sprijinit prin finanțări, programe și drepturi. Crearea unui concept de *rom*, care să acopere identități vernaculare, precum și pe toți cei care suferă de discriminare rasială fiind considerați *řigani* de ceilalți, este un proces în curs de desfășurare. Dar, odată finalizat, oricine este etichetat ca atare poate fi implicit inclus în categoria romilor. Conceptul flexibil de rom este, de fapt, un construct ideologic și nu reprezintă o omogenitate culturală. El este, în principal, un termen administrativ care răspunde cerințelor de elaborare a politicilor. De exemplu, funcționarii și liderii de proiect caută parteneri - probabil un parlamentar rom sau un lider tradițional al romilor, cum ar fi un *vajda* (*voievod*) sau *bulibaș* - în scopul de a le valida eforturile întreprinse pentru "comunitatea de romi", în general.

Astfel de impresii înșelătoare de unitate fictivă ara prea puțină legătură cu diversitatea reală a populației în cauză, dar dă celor de la putere sentimentul că populația țintă este ușor de delimitat și controlat. Cu toate acestea, în același timp, activiștii romi din Europa Centrală și de Est încearcă să-i convingă pe alții să se privească pe ei înșiși ca romi - cu sub-textul pe care aceasta îl implică prin recunoașterea dominația lingvistică și culturală a vorbitorilor de romani din regiune⁴⁴.

În pofida facțiunilor concurente, ei îi concep pe romi ca o comunitate omogenă atotcuprinzătoare, ceea ce este o fantezie. Tentativa unui grup hegemonic de omogenizare a populațiilor se aseamănă cu formele de reconstrucție națională, din veacurile 19 și 20, din Franța, Germania, Italia și România, când naționaliștii se adresau

⁴⁴ Anumite grupuri, cum ar fi francezii *manouche*, refuză să fie numiți romi, din moment ce pentru ei acest termen îi desemnează pe cei ce provin din Europa Centrală.

ca unei întregi națiuni, în același timp ascunzând și reprimând diversitatea internă, pentru a-și putea consolida cererile⁴⁵.

După revoltele din 2005 din suburbiile pariziene, situația romilor în Europa - în special în țările Europei Centrale și de Sud-Est - a fost comparată cu cea a tinerilor musulmani din țările UE. Fără îndoială ambele grupuri suferă din pricina rasismului și a excluderii sociale, însă romii au făcut parte vreme de secole din populațiile stabile din Europa, în timp ce migrații musulmani au ajuns în majoritate după ce s-au sfârșit regimurile coloniale. Ca problemă recentă, musulmanii au determinat noi politici anti-discriminare în Franța, în contrast cu romii, al căror statut politic rămâne neclar⁴⁶.

În Europa de Vest, multiculturalismul anilor '70 și '80 a provocat reacția organizațiilor extremiste și de extremă dreaptă din Olanda, Danemarca și Belgia, care vedeau multiculturalismul ca o amenințare la adresa identității naționale presupusă omogenă. Noi nu trebuie să așteptăm douăzeci de ani până să ne confruntăm cu argumente similare legate de romi, care sunt în multe privințe mai vulnerabili decât comunitățile de imigranți.

Așa cum am menționat deja, modul în care limbile minorităților sunt tratate la nivel de stat este un factor esențial în obținerea statutului oficial de minoritate. Acest lucru permite maghiarilor din România, slovenilor din Austria și germanilor din Italia să fie protejați prin lege ca grupuri comunitare. Predarea limbii romani în școală, așa cum se face pentru maghiarii și germanii din România, în școli separate, ar putea părea un drept elementar. Cu toate acestea, crearea de clase separate pentru romi - sau chiar școli separate - apare drept segregare și intră în contradicție cu campania generală de desegregare. Totuși, s-ar putea insista pentru obținerea de școli cu limbă romani ca primă limbă, măcar în comunitățile mai largi și cu concentrație mai mare de romi.

⁴⁵ Obiective similare pot fi detectate în activitatea ERTF sau textul Cartei pentru Drepturile Romilor.

⁴⁶ Statul francez a introdus măsuri de discriminare pozitivă pentru musulmanii francezi și un funcționar guvernamental este responsabil pentru ei.

Acest lucru ar putea fi un prim pas către instituirea unor municipalități auto-gouvernate autonome, în care limba romani să fie folosită ca limbă oficială.

În trecut, romilor li s-a refuzat statutul de minoritate lingvistică, pe motivul că erau un grup social definit prin modul de viață nomad, mai curând decât prin caracteristici culturale. O comisie parlamentară italiană a fost acum instituită pentru a decide dacă să acorde romilor acest statut, de care se bucură deja albanezii, slovenii și germanii. Această inițiativă ar putea fi privită ca o compensație pentru tratamentul dur ce li s-a aplicat în ultimii ani, dar și ca o încercare de a contracara reputația rasistă a statului italian.

Dar cine va avea dreptul la acest nou statut? Vor fi incluși toți cetățenii italieni de etnie romă și sinti, chiar dacă nu toți sunt vorbitori de limbă romani? Unii vorbesc doar limba majoritară⁴⁷, deși s-ar putea obiecta că au fost privați de limba lor în cursul timpului și ar putea s-o reînvete. Și ce se va întâmpla cu romii din fosta Iugoslavie, care au migrat de trei decenii în urmă și ai căror copii s-au născut în Italia?

Acești romi sunt în mare parte tolerați, deoarece se așteaptă de la ei să plece în Serbia, Croația și Bosnia, atunci când democrația a fost restabilită. Cu toate acestea, se pare că foarte puțini intenționează să se întoarcă în țările lor, în ciuda diverselor măsuri juridice din Italia. În plus, Carta Europeană pentru Drepturile Romilor susține că aceștia sunt mai "autentic" romi decât o bună parte dintre autohtonii romi și sinti din Italia, deoarece, deși nu întotdeauna vorbitori de romani, ei și-au păstrat totuși multe trăsături culturale etnice care le conferă dreptul la protecție în calitate de membri ai unei minorități europene. Romii români ar putea pretinde, de asemenea, protecție în calitate de cetățeni europeni cu drept de liberă circulație.

Argumentul lor ar putea fi acela că sunt "mai europeni" decât romii din fosta Iugoslavie.

⁴⁷ La fel ca *manouche*, în Franța, sau *gitanos*, în Spania și Franța.

Aceste dileme trebuie să fie rezolvate pentru ca romilor să le fie acordat un statut juridic care să le confere drepturi și acces la finanțări. Cu toate acestea, un astfel de proces provoacă în mod inevitabil rivalitate între potențialii beneficiari, care au mare libertate de manevră în a se prezenta sub chipul unor identități diferite. Romii nu au o țară mamă și nici măcar nu-și doresc una. Dacă au ceva, acela este o minoritate non-națională, fără granițe, fiind răspândită în diasporă, fără măcar să formeze concentrații pe scară largă în regiuni sau orașe. Ei sunt destul de diferiți de maghiarii din România și turcii din Bulgaria, al căror statut de minoritate națională a fost un produs secundar în construirea națiunii și formarea statului, atunci când granițele au fost redesenate. Pentru romi, cea mai favorabilă perspectivă este aceea de a deveni o entitate politică sau *demos*-uri conectate la organizații interguvernamentale - cum ar fi Consiliul Europei sau, în prezent, Uniunea Europeană.

Aceste organizații preiau rolul de țară mamă, apărând drepturile rudelor etnice din alte state. Cu toate acestea, practici care funcționează bine pentru alții ar putea să nu funcționeze în mod necesar la fel pentru romi. Pur și simplu, adoptarea unor astfel de modele este hazardată, căci ignoră diviziunile interne din cadrul populațiilor rome, care le face mai fragile și vulnerabile decât alte minorități din Europa. Aceste riscuri sunt parțial legate de legitimarea formelor "tradiționale" de putere din rândul romilor - autoritarul "rege" sau "mare șef", *bulibaș* sau *vajda* (*voievod*). Astfel de instituții sunt de multe ori în mod inerent corupte și duc lipsă de transparență democratică.

Reinventarea culturii și mobilizarea la firul ierbii

Mobilizare religioasă este o formă importantă de activism, în care lideri carismatici devin predicatori, pastori sau moderatori ai bisericii. Ei consideră activitățile bazate pe proiecte drept nesatisfăcătoare și astfel se întorc către ceea ce ar putea fi privit

ca un alt gen de antreprenoriat. Câteodată aproape că-i invidiez pe acești lideri și, de asemenea, mă simt provocat, întrucât aceștia sunt printre pușinii ai căror adepți sunt mai degrabă reali, decât fictivi. Reinventarea tradiției este o altă forță mobilizatoare majoră, bazată pe revigorarea *Romanipenului* ca set codificat de modele culturale rome originare.

Cu toate acestea, chiar și la firul ierbii, romii s-au retras și în tradiție, consolidând structura de clan și legăturile de rudenie, pentru că acestea le furnizează resurse pentru sprijinirea strategiilor de adaptare. Și, vorbind despre migrația internațională, romii tradiționali ar putea avea mai multe oportunități să călătorească în străinătate decât majoritatea etnicilor maghiari sau români.

În același timp, consolidarea structurii de clan și a altor instituții tradiționale are și consecințe negative, cum ar fi perpetuarea căsătoriilor timpurii în multe familii de romi⁴⁸ În urmă cu douăzeci sau treizeci de ani, vârsta căsătoriei rareori a scăzut sub paisprezece ani în rândul fetelor, însă în zilele noastre poate coborî chiar și la vârsta de zece ani. Astfel de căsătorii aranjate pot fi modalitatea de a-și aduce femeile și alți membri ai familiei în Europa de Vest și de-a obține pentru ei permise de ședere.

Structura de clan poate fi folositoare în găsirea unei locuințe, dar aceste forme de capital social poate fi, de asemenea, exploatat pe piața informală a muncii prin intermediul traficului de ființe umane, cerșetorie și alte activități semi- legale sau ilegale. Aceste evoluții, chiar dacă neintenționat, ajung să pervertească tradițiile rome și să sprijine crima organizată. Ca urmare, debaterile din mass-media întăresc stereotipurile legate de rata ridicată de criminalitate a romilor români din Franța și din alte țări, furnizând muniție politică rasiștilor.

⁴⁸ A se vedea: Bițu, Nicoleta - Morteau, Crina (2010): *Sunt drepturile copilului negociabile? Cazul căsătoriilor timpurii în comunitățile de romi din România*. Raport realizat cu sprijinul UNICEF România, în cadrul proiectului "Căsătoriile timpurii în comunitățile de romi: statul de drept, autonomie culturală și drepturi individuale (ale copiilor și femeilor)", sursă: http://www.unicef.org/romania/Early_marriages_Romani_CRISCRISS.pdf

Traficul și alte rețele criminale, care controlează întreaga operațiune de livrare, nu ar funcționa atât de eficient, dacă n-ar exista intermediarii și alți organizatori pentru care migrația este doar o afacere. Ajunși în Italia sau în Spania, romii din România s-au întâlnit cu romii din Serbia sau din Albania, care migraseră cu douăzeci sau treizeci de ani mai devreme. Pe atunci, ei fuseseră cei ce făceau "treaba murdară", ca cerșetori și infractori mărunți, dar apoi deveniseră intermediari, recrutându-i pe nou-veniți. O cantitate considerabilă de cunoștințe se transferă în interiorul acestor grupuri mixte etnic - precum mijloacele de a-i aduce pe oameni în țară; unde se găsește fierul vechi; cum se împart teritoriile de cerșit; sau cum se face rost de cazare.

Când vine vorba de problemele legate de criminalitate, avertizăm, de obicei, publicul să evite generalizările: nu toți romii sunt infractori și nu toți infractorii sunt romi; nu toți cerșetorii sunt de etnie romă și nu toți romii sunt cerșetori. Dar acest lucru merge până la cealaltă extremă, toate putând fi individualizate, evitând astfel problema răspunderii penale. Trebuie să-i înțelegem pe indivizi ca părți ale unei țesături sociale, cu modele culturale, cu legături de rudenie și etnice. O femeie de etnie romă, cu copiii în brațe, nu apare în fața unei biserici italiene din întâmplare. Dacă ea ar putea acționa din proprie inițiativă, la fel de bine ar putea face parte dintr-un grup mai larg, organizat în jurul traficului de ființe umane. Cerșetorii trebuie să plătească taxe, astfel încât ceea ce le rămâne nu este niciodată întreaga sumă pe care au colectat-o. Cu toate acestea, ea va câștiga de departe mai mult într-o zi de succes, decât o femeie de serviciu din România⁴⁹.

În loc să ne concentrăm asupra individului, este crucial să explorăm felul în care aceste rețele operează, pentru a înțelege modul în care practicile informale economice - și anumite forme de criminalitate - ajung să se încorporeze social. Anumiți

⁴⁹ Se pare că 30 până la 50 de euro este considerat a fi câștigul mediu zilnic pe care un cerșetor priceput îl poate colecta, dacă nu chiar mai mult, într-o zi de succes, într-o locație avantajoasă.

organizatori ar trebui să fie trimiși în judecată, dar ar trebui ca și responsabilitatea lor față de alții să fie evidențiată, pentru că acești oameni provoacă o mare parte a prejudiciului suferit de întreaga comunitate.

Abordarea unor ONG-uri este distorsionată, concentrându-se copleșitor pe plângerile împotriva poliției și procedurilor legale. Desigur că avem nevoie de urmăriri penale mai eficiente, dar dezbaterile comune la nivel local, cu biserici, asociații, ONG-uri și partide politice, pot utiliza asemenea cazuri, pentru a pune în discuție subiecte sociale și pot adăuga o altă dimensiune activităților de prevenție.

Un alt exemplu negativ de reinventare a culturii este recenta apariție publică a liderilor romi tradiționali auto-proclamați, indicând deteriorarea instituțiilor democratice la nivel local. Acesta este un semn de neîncredere publică substanțială a organelor locale de auto-guvernare ale romilor și ONG-uri, provocată de disensiunile dintre elitele romilor și comunitățile locale. Organizațiile romilor în creștere au baza în centre cum sunt Budapesta sau București și, chiar dacă proiectele lor obțin succese, legătura cu firul ierbii tind să rămână slabe. Reapariția liderilor tradiționali romi umple acest gol și poliția, consiliile locale și politicienii le legitimează adesea rolul declarat, cooperând cu ei. Încă o dată, și acest lucru este tot o reinventare, deoarece, din perspectivă istorică, *vajda* (voievodul) și *bulibașul* au fost autorizați de oficialii ne-romi pentru a-și controla comunitățile, a colecta impozitele și a obține informații. În prezent, acești lideri tradiționali și separați sunt uneori legitimați în discursul multiculturalist ca parte a "culturii lor", care trebuie să fie respectată. Același argument este, de asemenea, folosit pentru a justifica obiceiul căsătoriilor timpurii. Părerea mea este că o căsătorie timpurie și frecventarea școlii sunt subiecte legate de drepturile omului, nicidecum chestiuni culturale.

Argumentele bazate pe cultură pot deveni cu ușurință o forță reacționară, contraproductivă social așa cum s-a demonstrat prin popularitatea în creștere a

mitologiilor naționaliste din multe țări europene, drept consecință a deziluziei produse de democrații pluraliste sau rezultatele tranziției post-comuniste. Legitimarea "liderilor romi tradiționali" se aseamănă cu tendințele retrograde ale naționalismului majoritar - cum ar fi nostalgia față de Ungaria Mare sau cu privire la legionarii ortodocși ca fiind "români adevărați". Acest lucru ar trebui să fie avut în vedere de către cei care-și bazează planurile lor pe o cultură presupus autentică a romilor.

Nu toate comunitățile de romi participă la reinventarea tradițiilor în aceeași măsură. Cel mai puțin implicate sunt grupurile care, de-a lungul secolelor, au fost cele mai integrate în societatea largă, deși ca inferiori, cum ar fi *romungrii* din Ungaria sau *vătrașii* din România.

Acești oameni nu sunt priviți ca romi, dacă această etichetă înseamnă urmarea obiceiurilor tradiționale. Ei vorbesc doar limba majorității și participă la serviciul bisericii catolice sau ortodoxe, așa cum fac și ceilalți. Cu toate acestea, ei nu sunt deplin acceptați ca maghiari sau români: social au fost priviți ca inferiori și tratați în mod diferit, ca și *cigany* sau *țigani*. În prezent, aceste tipuri de oameni sunt cele mai expuse riscului.

În timp ce romii tradiționali au încă plasa de siguranță a tradițiilor și a sistemelor de rudenie, acești romi sunt prinși la mijloc, pentru că, deși nu sunt tradiționali, ei sunt, de asemenea, rasializați, deoarece privațiunile lor se explică prin trăsături rasiale. Această rasializare este parțial alimentată de activiștii romi, atunci când le spunem că soluția pentru tensiunile sociale copleșitoare este de a-și afirma identitatea romă și a-și convinge copiii să facă la fel. Aceasta le aduce avantaje, cum ar fi accesul la locurile speciale din sistemul de învățământ. Noi dăm acest sfat, chiar atunci când oamenii sunt integrați sau asimilați într-o oarecare măsură. Și ei ar putea fi incluși în categoria romilor ca mod corect politic de-a evita etichetele de *cigany* sau *țigan*, chiar dacă ei nu știu prea bine ce înseamnă de fapt acest cuvânt. În legătură cu actualele istorii sociale

și personale ale acestor oameni, perspectivele de reetnicizare și pretențiile lor de a fi romi se bazează pe minciuni și neînțelegeri.

Abordarea problemelor sociale - în modul în care discutăm despre migrație și exploatare - ca "problematică a romilor" contribuie la etnicizarea acestor fenomene, care sunt într-adevăr comune pentru multe grupuri etnice din diferite țări. Un avantaj în a pretinde un statut autentic și solid de cetățean este că suntem capabili să construim alianțe cu alți cetățeni care provin din medii etnice și sociale diferite și apoi să atacăm aceste probleme împreună cu ei. În acest fel, putem scăpa de ghetoizarea activismului rom. În schimb, agenda sa restrâns concentrată se poate extinde pentru a acoperi o mai largă abordare generalizată a drepturilor omului, atacând subiecte precum exploatarea copiilor, indiferent de etnia lor. Cu toate acestea, eforturile noastre sunt orientate în principal către romi ca atare, cu alte cuvinte, suntem încă prizonieri în capcana etnică.

Ethnosul și demosul romilor

Paradigma etnic naționalistă își asumă o entitate colectivă ca purtătoare a drepturilor: națiunea sau minoritatea națională este, în sine, subiectul de drept și istorie, astfel încât comunitatea este cea care trebuie protejată și nu indivizii care fac parte din ea. Pentru a accepta acest lucru, avem nevoie de o definiție oficială a ceea ce este rom și ce nu este. Cine este în măsură să furnizeze această definiție? După cum s-a menționat deja, această discuție se transformă curând într-o confruntare de argumente referitoare la criteriile pentru a fi - sau a nu fi – rom "autentic". Semnificația reală a acestor dispute este de a monopoliza rolul în luarea deciziilor politice în numele celor care posedă drepturi recunoscute. În orice caz, este o contradicție între a cere, pe de o parte, drepturi colective pentru romi - cum ar fi libertatea de circulație și de

stabilire în orice țară a UE - și, pe de altă parte, de a denunța tratarea romilor colectiv ca rasiste, argumentând în același timp pentru tratament individual, atunci când vine vorba de amprentări, evacuări sau repatrieri în grup.

Paradigma drepturilor civile nu exclude consolidarea identității naționale a romilor, nici folosirea elementelor culturale prin mobilizarea oamenilor pe baza etnicității. Indivizii sunt îndreptățiți să adere la asociații ca cetățeni, dar în acest model elementele culturale fac prte dintr-o structură civică și democratică mai largă, în care drepturile cetățenilor devin prioritare față de drepturile minoritare sau culturale, căci statele respective poartă principala responsabilitate pentru romi. Noi favorizăm această abordare, deoarece drepturile cetățenilor sunt codificate și pot fi admise și monitorizate de către diferite instituții care le sprijină, în vreme ce potențialele drepturi ale minorităților etnice rămân încă de clarificat prin Convenția Consiliului Europei privind minoritățile naționale⁵⁰

Totuși, mișcarea pentru drepturi civile încă nu a devenit o mișcare socială cu sprijinul larg la firul ierbii printre romi. ONG-uri, cum ar fi Centrul European pentru Drepturile Romilor sau Open Society Institute, susțin această abordare prin cursuri de formare, seminarii și ajutor acordat unor alte diverse organizații ale societății civile. Cu toate acestea, astfel de organisme nu reușesc să determine un impact semnificativ, deoarece, ca parte a entității liberale orientată către drepturile omului, ei nu doar că promovează această agendă, dar, uneori, o și impun beneficiarilor romi.

Abordarea civică în construirea națiunii rome oferă un mod de-a reduce costurile pe care le presupun naționalismele tradiționale sau etnice - cum ar fi competiția dintre pretențiile de "autenticitate" și luptele intra-etnice pentru hegemonie pe care le-a cunoscut istoria postcolonială. Avem de ales dacă urmăm naționalismul etnic și ne

⁵⁰ A se vedea: Gheorghe, Nicolae - Mirga, Andrzej (1997): *Romii în secolul XXI: un document de politică*. Princeton: Project on Ethnic Relations.

definim cererile în consecință sau utilizăm instituțiile existente, bazate pe cetățenie, și apoi încercăm să modificăm și să le consolidăm. O parte a acestui proces este construirea unor asociații civice și de voluntariat, în care oameni cu interese comune pot perpetua valori culturale specifice consistente, prin intermediul statului de drept. După părerea mea, nu putem urma etno-naționalismele din secolele 19 și 20, în construirea națiunii pe baza *ethnos*-ului rom. Această agendă este bazată pe separatism și poate conduce la pretenții teritoriale în scopul final al unui stat național - rezultat oarecum inevitabil în astfel de discurs.

În schimb, eu propun să ne continuăm munca culturală pentru crearea de *demos*-uri ale romilor în sens politic. În zilele noastre putem folosi argumente culturale în mod conceptual mai puțin rigid, ne-teritorial. Am putea avea municipalități cu autonomie locală care, deși lipsite de suveranitatea deplină a statelor naționale, pot, totuși, să ofere lecții de auto-guvernare⁵¹. Pentru o mobilizare eficientă, o astfel de pricepere la nivel local este o resursă esențială.

Utilizarea cunoștințelor locale

La începutul anilor 1990, munca mea a fost mult mai legată de firul ierbii decât după aceea. Interveneam acolo unde se produceau conflicte și încercam să intervenim cu mijloace legale. Obiectivele noastre erau să reconstruim casele romilor, să creăm școli, să promovăm activități generatoare de venituri și să promovăm rolul de pionierat al mediatorilor sanitari și organizatorilor comunității. Timpul meu era împărțit între comunitățile locale și întâlnirile din capitalele UE. Călătoream pentru a face lobby și din nou îndărăt pentru a vedea dacă acesta avea rezultate la nivel local.

⁵¹ Cum sunt Lunik IX, în Slovacia, sau Stulipino, în Bulgaria.

Legătura dintre principiile universale ale drepturilor omului și înțelegerea comunităților de mici dimensiuni sau dobândirea de *cunoaștere locală* nu este întotdeauna evidentă. O astfel de experiență este uneori ignorată sau respinsă de activiștii pentru drepturile omului, ca parohială și conservatoare, reacționară și rasistă. Și totuși, cunoașterea locală poate și ea să fie folosită pentru a explora diferențele din comunitățile de romi, care sunt departe de-a fi omogene. Distincții se pot identifica între comportamentul social și economic deosebit și între indivizi, familii și grupuri de filiație, având în minte norme și valori locale. Un risc evident este faptul că identificarea oamenilor ca diferiți înseamnă a trasa granițe și a crea separațiile dintre "noi" și "ei". Prin urmare, cunoașterea locală trebuie să fie documentată, recunoscută și validată - la urma urmelor, de obicei, nivelul local este locul unde trebuie găsite și aplicate cele mai multe soluții. Incluziunea romilor trebuie să se petreacă în comunitățile locale și nu doar în instanțele de judecată sau alte contexte oficiale. Expresia "construirea unei Europe" înseamnă sprijinirea populațiilor acolo unde locuiesc, înainte de a le acorda libertatea de-a se muta peste tot în Europa.

Multe ONG-uri provoacă adesea controverse prin aplicarea necugetată a unor principii universale generale la nivelul populației locale - romi și ne-romi deopotrivă – cărora ele le pot apărea ca forțe de ocupație trimise de UE. În multe privințe acest lucru este comparabil cu invaziile anterioare ale cadrelor comuniste, însărcinate să impună ideologia proletariatului internațional. Ce au aceste situații în comun sunt rolurile asimetrice de supraveghere autorizată, care presupun supunerea față de cursul reglementar al acțiunilor, precum și față de cei care urmează să le aplice. Cunoașterea locală trebuie luată în considerare în negocierile detaliate privind obiectivele și implementarea, conducând la o mai bună adaptare între situațiile reale și principiile generale. Aceasta presupune alianțe cu actorii locali, căci pretențiile oricărui ONG de-a putea controla totul prin proprii forțe nu sunt plauzibile.

Rolul cunoașterii locale - reflecții pe un caz din Transilvania

Aceste reflecții asupra exemplurilor de cunoaștere locală se bazează pe conflicte locale și încercarea de-a le rezolva în două sate din Transilvania⁵² La 31 mai 2009, s-a înregistrat o ciocnire violentă între grupuri de romi și localnicii maghiari (*secui, szekler*) majoritari în populația satului Sânmartin (județul Harghita). Câteva sute de săteni maghiari au descins pe străzile unde erau concentrați romii locali, vătămându-le casele și mașinile. Atacul a fost provocat de prinderea unui grup de șase romi care-și pășunau caii pe terenuri deținute de maghiari. Nimeni nu a fost rănit, deoarece romii fugiseră deja în pădurea din apropiere sau în așezări vecine.

Unii s-au întors acasă imediat după aceea și au fost de acord cu cererea maghiarilor de a renunța la cai și căruțe, dar alții au înnoptat în pădure timp de câteva săptămâni, așteptând ca tensiunile să se stingă. Poliția a restabilit ordinea și nu au mai existat alte ciocniri. Relațiile dintre maghiari și romi au rămas tensionate până când discuții inter-comunitare au stabilit o bază pentru colocuire pașnică, ce a inclus un acord prin care romii nu-și mai puteau păstra caii decât dacă dețineau cel puțin o jumătate de hectar de teren pentru furaje.

La aproape o lună mai târziu, s-a produs un conflict asemănător între maghiari și romi în satul Sâncrăieni (județul Harghita), situat în apropiere. În acest caz, mânia maghiarilor a fost îndreptată doar împotriva unei părți a locuitorilor romi. Totul a început atunci când un bărbat de etnie romă l-a rănit pe un maghiar într-o încăierare

⁵² Rezumatul din continuare se bazează pe următoarele două rapoarte: *Conflictul inter- etnic din Sânmartin, județul Harghita*, document de lucru al Centrului Romilor pentru Intervenție Socială și Studii Romani CRISS, publicat în 2009; Laszlo, Foszto, Maria, Koreck, Laszlo, Magyar Nandor, Toma, Ștefania: *Kettős kisebbségben es konfliktualis helyzetben, o romak Szekelyfoldi* ("Dublă minoritate în situație de conflict - romii din Ținutul Secuiesc"), Raport de cercetare realizat cu sprijinul Institutului pentru o Societate Deschisă (OSI-ZUG), număr de tratat: B0092, publicat în 2010. Un raport anterior privind conflictele: Nicolae Gheorghe, Gergő, Pulay: *Țărani rasiști și nomazi discriminați? Proiect de raport privind analiza violenței împotriva romilor în județul Harghita, România* (manuscris, 2009).

dintr-o cârciumă locală. Incidentul a condus tensiunile și mai departe și un grup de maghiari a dat foc hambarului în care acest bărbat rom își ținea caii și furajele. Deși conflictul a fost inițial intens, escaladarea sa în continuare a fost împiedicată de intervenția fermă a poliției și tensiunile s-au potolit mai devreme decât la Sânmartin⁵³

În ambele sate membri ai majorității locale și ai comunităților de romi au semnat contracte pentru a conveni asupra unor norme de viitoare conlocuire, pe baza gradului de reciprocă conștientizare că în trecut existaseră relații bune între *secui* și *țigani*. Cu toate acestea, activiștii pentru drepturile omului nu au fost de acord cu aceste inițiative locale, de aceea este instructiv pentru a compara abordările contrastante referitoare la aceste evenimente, concentrate pe confruntarea dintre cunoașterea locală și principiile universale ale drepturilor omului.

Acțiunile derulate de Romani CRISS și alte organizații în aceste sate au avut două obiective: pe de o parte, să câștige în instanță procesele împotriva celor vinovați de violență împotriva cetățenilor de etnie romă și, pe de altă parte, să dezvolte programe locale privind drepturile omului, pentru consolidarea încrederii și reconstrucția relațiilor inter-comunitare. Cunoașterea locală s-a dovedit a fi ingredientul cheie în planul de dezvoltare pentru restabilirea încrederii, dar, într-un astfel de context, nu este același lucru cu a restabili "bunele relații" dintre țărani și muncitorii țigani, adesea romanțate și, în esență, încă inegale, în cadrul cărora primii au putere de patroni. Scopul era mai degrabă redefinirea principiilor de conlocuire, în virtutea cărora atât romii, cât și ne-romi ar putea coexista și face să funcționeze comunitățile locale.

În loc de folosirea stereotipurilor ce pun în contrast maghiarii "turbați" și "rasiști" cu romi ce suferă "discriminarea", distincțiile au fost proiectate în ambele comunități.

⁵³ Două evenimente majore au fost inițiate de actorii publici ca urmare a conflictelor: unul a fost o demonstrație împotriva violențelor anti-rome la Miercurea-Ciuc, pe data de 30 iulie 2009, organizată de mai multe ONG-uri ale romilor din România; celălalt a fost seminarul internațional cu titlul "*Responsabilități sociale comune: Criza economică și atitudini violente anti-rome. Aprecieri privind România și Ungaria*", ce a avut loc la Târgu-Mureș, pe 18 și 19 august 2009.

Printre romi există diferențe între localnici și străini, locuitori "mai mult" sau "mai puțin integrați", cei cu proprietăți și economii gospodărește ordonate și cei care se bazează, în principal, pe colectare și recoltare. La fel este comun ca sătenii maghiari să distingă între "țigani noștri" și "cei străini", care erau cunoscuți ca nou-veniți - sau chiar proscrisi - din alte zone ale regiunii. Nu numai maghiarii, dar chiar și reprezentanții locali ai romilor făceau distincții similare între aceste două categorii, atunci când urmăreau să-i identifice pe scandalagii. Prin urmare, în ambele sate, atât romii, cât și ne-romii îi știau pe cei care - în ciuda avertismentelor anterioare - profitaseră în mod repetat de terenurile țăranilor, pascăndu-și caii pe ele sau recoltând cartofii fără permisiune. Acești oameni au fost făcuți responsabili pentru consecințele acestor acțiuni⁵⁴

Spunând acest lucru nu am de gând să-i scuz pe cei care au dat foc la casele familiilor de romi. Totuși, câtă vreme nu întreaga comunitate maghiară a fost vinovată de aceste agresiuni, se poate învinui gloata pentru o strategie defensivă menită să protejeze persoane fizice. În mod similar, poliția și instanțele de judecată trebuie să urmărească și să identifice infractorii romi, pentru a preveni ca romii să adopte aceeași tactică.

Aceasta ridică întrebarea cum să protejăm comunitățile de *amenințările interne*. Care este rolul activiștilor romi, al factorilor de decizie politică și al altor experți implicați în astfel de situații? Ar trebui să-i denunțăm pe infractori la poliție? Chiar dacă autoritățile și ofițerii de poliție ar răspunde afirmativ, un cod moral larg răspândit în rândul romilor prevede că a denunța autorităților pe propriii oameni înseamnă să-i trădezi. În vreme ce aceasta ar putea fi o formă de auto- apărare împotriva unei pedepsiri colective, alimentează stereotipul romilor necooperanți, împiedică dezvoltarea bunelor relații dintre comunități și împiedică câștigarea încrederii din partea autorităților locale.

⁵⁴ În același fel au fost făcute, de asemenea, responsabile familiile de romi cu copii, care și-au petrecut vara în apropierea pădurii, după ce au fost evacuate cu forța. A se vedea raportul ulterior al Romani CRISS (referire mai sus).

Aceste conflicte transilvănene reprezintă o provocare ridicând semne de întrebare cu privire la responsabilitățile din cadrul comunităților de romi. Aceasta implică găsirea unor mecanisme de apărare pentru a proteja comunitățile împotriva răufăcătorilor din interiorul lor, precum și a unor strategii pentru organizațiile pentru drepturile omului, altele decât simpla denunțare a infractorilor romi la poliție. Dar, făcând astfel, nu învinuim, oare, victima?

Cunoașterea locală și violența inter-etnică în anii 1990

Tipuri similare de cunoaștere locală am întâlnit la Federația Etnică a Romilor și la Romani CRISS, atunci când am documentat cazurile de violență inter-etnică din România la începutul anilor 1990. În unele localități, ne-romii ne-au spus că ei nu au dat foc la casele tuturor localnicilor romi, ci doar ale celor pe care-i știau infractori. Douăzeci de ani mai târziu, am motive să recunosc că, în rândul romilor atacați, unii aveau antecedente penale impresionante. În satul Mihail Kogălniceanu, un grup de romi erau porecliți "romi hoți" (*romi çori*), ca identificare sub-etnică. Furtul era o nișă ocupațională pentru ei și erau mândri de această profesie. Pe parcursul a trei sau patru generații, membri ai acestui neam erau arestați în mod obișnuit pentru furt în sat și în împrejurimi.

Vorbind despre romi, localnicii ne-romi au avut tendința să generalizeze, dar atunci când era vorba de acțiune, ei au ars toate casele aparținând în special acestei familii extinse, care era ținută la distanță de ceilalți. Mai mult sau mai puțin, același model s-a repetat și în alte cazuri: cunoașterea locală nu a fost doar exprimată, dar a și acționat, atunci când doar anumite case au fost incendiate sau distruse - chiar dacă distincțiile nu erau totdeauna foarte corecte și s-au produs și victime colaterale ale gloatelor violente.

Câteodată, eforturile noastre pentru respectarea legii întâmpinau rezistența romilor, în special din partea familiilor ai căror membri aveau antecedente penale. Reconstrucția caselor, în conformitate cu reglementările legale, a fost, de asemenea, problematică. Într-un caz special, am argumentat că obiectivul nostru principal era să restaurăm statul de drept, nu să restaurăm casele *per se (în sine)*.

Acest lucru, de asemenea, a întâmpinat rezistență căci aceasta implica obținerea unui ordin judecătoresc, bazat pe o plângere împotriva infractorilor, ceea ce putea atrage represalii împotriva reclamanților sau rudelor acestora. Alții puteau să fie, pe de altă parte, provocați să divulge poliției informații despre delikte anterioare ale celor care-i acuzau. Tranzacția informală consta din a păstra tăcerea cu privire la ce s-a întâmplat cu casa ta, ca și alții să păstreze tăcere cu privire la vina ta.

La acea vreme, agenda noastră principală era de a protesta cu privire la discriminare, așa că am susținut că aceste pogromuri au avut drept țință comunitățile de romi, în general, chiar dacă observasem că violența mulțumii nu fusese îndreptată nediferențiat împotriva unor comunități întregi de romi și, de asemenea, ni se spusese de către localnicii ne-romi și poliție că fuseseră făcute asemenea distincții. Cu toate acestea, nu am vrut să facem publice aspecte negative care ar fi putut răspândi ideea că toți romii sunt infractori. Retrospectiv, regret că am procedat așa, deși în acel moment istoric părea mai înțelept să nu amintim aceste tipuri de realități locale - la urma urmei, aproape totul părea confuz în România, în anii 1990. Aceste conflicte au provocat interpretări care se exclud reciproc. Pe de o parte, mass-media, poliția și autoritățile locale au întărit punctele de vedere populare ale majorității, predominant învinuindu-i pe țigani. Pe de altă parte, activiștii romi, susținuți de organizațiile internaționale pentru drepturile omului, și-au formulat protestele în termeni de pogrom și discriminare, prezentându-i pe romi ca victime.

Activitatea de mediere și rezolvare a acestor perspective exclusive a avut loc în instanțele de judecată care au pus sub acuzare pe cei vinovați și meritau pedepsiți⁵⁵. Instanțele nu s-au preocupat de substanța evenimentelor. Sarcina lor era să acționeze în conformitate cu principiile jurisprudenței europene și deciziile lor pot fi privite ca exemple ale unei paradigme universale a drepturilor omului, aplicată, în context juridic legal, conflictelor locale⁵⁶. Preocuparea față de realitățile locale a rămas în fundal, deoarece medierea a fost în primul rând concentrată pe administrarea adevărului și dreptății - ca principii.

În domeniul drepturilor omului, formele dominante de acțiune - *acuzare*, *monitorizare* și *ordonare* – în conformitate cu conceptul "nostru" de ordine - au perpetuat mentalitățile de război rece. În organizațiile romilor, unii apărători ai drepturilor omului se agață în mod rigid de principii nobile, care însă le fac practica inflexibilă. Activiștii romi tind să se baricadeze în ghetoul unui discurs de corectitudine politică, ce le limitează posibilitățile de-a lua contact cu realitățile "de acolo". În loc să devenim fanatici apărători ai drepturilor omului, ar trebui să găsim modalități mai conciliante pentru a interveni în calitate de intermediari. Dacă efectuăm investigații aprofundate și facem alianțe, putem rămâne totuși și prieteni cu romii și asta nu înseamnă o încălcare a codului nostru moral. De exemplu, ne putem oare permite să provocăm pe cineva, dacă nu vrem să riscăm ruperea întregului dialog?

⁵⁵ Decizii au fost adoptate de instanțele naționale și internaționale, în trei cazuri de violență colectivă și conflict interetnic: cel din Hădăreni, în 2005, cel de la Cașinul Nou și Plăeșii de Sus, în anul 2006, și cele de la Bolentinul din Vale, în 2008 și 2009.

⁵⁶ Aceste cazuri au fost, de asemenea, importante pentru dezvoltarea culturii juridice din România, ajutând-o să se adapteze codului european al normelor juridice.

Reconstrucția contractului social

Comparativ cu urmările conflictelor din anii 1990, cazurile din Sânmartin și Sâncrăieni au stimulat dezbateri mai complexe, cu abordări alternative și interpretări diferite. A fost mai ușor de obținut înțelegerea dintre majoritatea localnicilor și romi - prin compromisuri, mai curând decât orice așteptări de-a se face dreptate absolută. Odată ce actorii pot ajunge la un acord printr-un contract social, aceasta implică, de asemenea, descoperirea unora dintre aspectele cele mai problematice ale comunităților de romi. Astăzi, astfel de dezbateri pot fi mai relaxate decât cele din anii 1990. Suntem într-un mediu instituțional mai stabil, care ne oferă posibilitatea să ne reexaminăm experiența și să prezentăm lucrurile într-un mod în care n-o puteam face mai devreme. Analiza detaliată a acestor realități furnizează o posibilă bază pentru crearea de alianțe între organizații, activiști și cercetători.

În cazuri cum sunt conflictele din Transilvania, ar trebui stabilit un contract social, bazat pe încrederea dintre actorii locali. Acest lucru înseamnă a traduce conceptele principiilor universale în termeni locali, pentru a le aduce mai aproape de ei.

Rolul organizatorilor comunitari romi este să ajute configurarea unei dinamici a relațiilor dintre oameni ce vor continua să trăiască împreună. Contractul lor social trebuie să se bazeze pe discuții reciproce și împărtășirea informațiilor privind inițiativele ce trebuie întreprinse, ceea ce poate face redundant rolul de organizator comunitar în viitor.

Organizatorii romi din rețele de trafic de persoane pot fi considerați ca un caz extrem, necesitând sancțiuni legale severe, căci comportamentul lor produce daune asupra întregii comunități. În afară de hotărârile judecătorești, ar trebui luate măsuri la nivel de comunitate, transmițând din vreme infractorilor mesaje ferme de avertizare și contribuind astfel la prevenirea unor astfel de infracțiuni. Restaurarea dreptului cutumiar

ar putea fi o modalitate pentru realizarea acestui lucru - cu condiția ca aceasta să nu se realizează doar ca o renaștere a tradițiilor române, ci ca o alternativă la procedurile judiciare, pentru a consolida regulile de conviețuire dintre membrii romi și ne-romi ai comunităților locale.

Experiența Pakiv și documentarea decalajelor

Fondul European al Romilor *Pakiv* – care, mai târziu, a devenit pe Rețeaua Europeană *Pakiv* - a fost înființat cu scopul de a dezvolta încrederea reciprocă, dialogul pe orizontală și participarea activă a comunităților de romi în procesul de luare a deciziilor care le afectează direct viața. Programul a fost susținut de Banca Mondială și a avut trei obiective principale. Cel mai evident a fost promovarea activităților generatoare de venituri, prin acordarea de micro- credite pentru comunitățile locale pentru a finanța întreprinderi de mici dimensiuni. Această inițiativă, oferind o alternativă la dependența de bunăstare sau de migrație, s-a bazat pe experiența anterioară a Fundației *Autonomia* din Ungaria și a Romani CRISS în România.

Al doilea a fost dezvoltarea unei culturi organizaționale ce combină principiile democratice moderne, cu modele culturale tradiționale ale comunităților de romi. Al treilea a fost pregătirea unei noi generații de potențiali lideri romi, care să devină organizatori comunitari, astfel încât să poată fi stimulatele inițiative sociale, politice și economice în localitățile lor. După ce combină cunoștințele teoretice cu experiența practică la firul ierbii, ei urmau să sprijine proiecte similare ale altor membri ai comunității. În acest fel, participanții *Pakiv* ar putea deveni în cele din urmă politicieni sau funcționari, ca parte din elita romilor. Programul a început în septembrie 2000, cu un an de formare în conducere și management pentru 21 de tineri romi din Bulgaria,

Ungaria, România și Slovacia. După aceasta, cursanții pregăteau propuneri de noi programe în țările lor.

În general, există puține semne de autoritățile locale și angajatorii publici sau privați să încerce crearea oportunităților pentru locuri de muncă în comunitățile locale de romi. Același lucru a fost valabil și pentru reprezentanții romilor, care s-au dedicat alegerilor, în căutare de poziții oficiale, sau consolidării culturii naționale a romilor, decât să se concentreze pe munca în folosul comunităților locale. În situația în care nu există locuri de muncă disponibile, discursurile lor au devenit adesea retorică goală, despre discriminare și responsabilizare. Muncile oferite romilor erau, de obicei, prin proiecte de formare pe termen scurt, cu durată de zece până la douăsprezece luni. Așa cum se întâmplă frecvent, singura perspectivă ulterioară era încă un alt proiect pe termen scurt, iar acest ciclu de pregătire repetată nu a condus la ocuparea permanentă a forței de muncă.

În timp ce programele orientate spre ocuparea forței de muncă vizează persoane pentru a le permite să concureze pentru slujbele de pe piața forței de muncă, programul *Pakiv* s-a concentrat pe generarea de venituri, lucrând cu comunități de romi, familii și cooperative mici care se susțin reciproc la firul ierbii. După ce-i ajută pe beneficiari să supraviețuiască la nivel de subzistență, etapa următoare era de a încuraja spiritul antreprenorial profitabil - care să le permită să ramburseze împrumuturile, să poată reinvesti și chiar să înceapă să plătească impozite. Un principal principiu *Pakiv* era că, contribuind prin taxe la bugetele locale, se stimulează aspirația oamenilor la cetățenie.

Conceptul *pakiv* (sau *pativ*, *patiu* și *pativalo*) se referă, în limba romani, la "încredere", "credibilitate" și "respect" și de aceea l-am adoptat în intenția de a construi punți între culturile autohtone și organizatorice ale romilor. Proiectele generatoare de venituri locale s-au bazat pe această încercare de a lucra cu limba și cultura comunităților de la firul ierbii, prin transformarea ideii de *pakiv* într-un concept ce

exprimă responsabilitățile reale din proiect⁵⁷. *Pakiv* a fost preluat ca principiu ce se aplică în activitatea organizatorilor comunitari care au sarcina să construiască asociații locale, ce vor continua să dezvolte acest limbaj și practicile adecvate.

Pakiv nu este singurul program care folosește cuvinte din limba romani în denumire, vizând astfel comunitățile de romi^{58,59}.

Adoptarea unor asemenea denumiri exprimă de multe ori încercarea organizațiilor de a-și baza inițiativele pe valorile și practicile culturale ale comunităților tradiționale de romi – ori, ca să fiu mai exact, de a lega ONG-urile, proiectele guvernamentale și alte politici generale de setul codificat al modelelor tradiționale culturale ale romilor, cunoscut ca *Romanipen*⁶⁰.

Printre aceste inițiative, *Pakiv* a fost, probabil, una dintre cele mai ambițioase în direcția implementării de programe și proiecte - pregătit de experți atât romi, cât și ne-romi - la firul ierbii, în comunitățile de romi. Jargonul organizațional standard al *abordării de jos în sus*, *consolidarea capacităților* și *reprezentarea* a căpătat sensuri specifice prin conectarea la noțiuni vernaculare. La rândul lor, acestea ar putea fi transformate în planuri de practici organizaționale ale asociațiilor civice. De exemplu, ideea de solidaritate în lumea asociațiilor civice are un echivalent conceptual în conceptul rom *phralipe* (fraternitate), în timp ce ideea de transparență poate fi identificată, în mod similar, cu *pakivale* (oameni demni de încredere).

⁵⁷ Noțiunea de *pakivalo*, în context religios sau biblic, se referă și la cei care cred în Dumnezeuul romilor și urmează rânduielile religioase.

⁵⁸ De exemplu, asociații ale romilor adoptă denumiri ca *Phralipe*, *Pharile le Romengro*, *Amare Phrala* (de la *phral* - frate), iar rețeaua de asociații înființată de Marcel Courthiade în Polonia, Franța, Albania și România, se numește *Romani Baxt* (Destinul Romilor). Mai multe organizații au cuvântul "*cris*" (tribunal) în titlu, cum sunt structura internă a Uniunii Internaționale a Romilor numită *Kris Romano*, sau *Romani CRISS*, care include un joc de cuvinte cu referire la practica cvasi-judiciară tradițională a comunităților de romi, și, mai recent, Liga Română a *Krisinitorilor*, înființată în iunie 2007.

⁵⁹ În România, un rezultat specific al programului *Pakiv* a fost apariția, la începutul anilor 2000, a organizațiilor care și-au inclus conceptul *pakiv* în denumire.

⁶⁰ În cazul României, aceste încercări caracterizează activitatea unor etnografi, cum ar fi Delia Grigore, ideologi, ca Vasile Ionescu, ONG-uri, precum a *Amare Rromentza*, sau activiști și organizatori culturali, cum sunt Florin Motoi și Mihaela Zătreanu.

Semnificațiile tradiționale ale termenului *pakiv* sunt strâns legate de sistemul de rudenie, referindu-se la obiceiurile de căsătorie, la educarea copiilor și la respectarea ritualuri de familie. Ca și în cazul altor elemente codificate ale *Romanipen*-ului, acestea sunt valabile numai în relațiile dintre membrii grupului propriu. De fapt, scopul nostru nu a fost acela de a conserva asemenea trăsături pre-moderne, ci de a lucra cu ele ca resurse, pe de o parte, pentru construirea încrederii în relație cu societatea majoritară și, pe de altă parte, pentru dezvoltarea democrației în rândul comunităților de romi, fără influențe externe nedorite.

Ideea era de a crea o nouă înțelegere a termenului *pakiv*, care este legată de noțiunea *vocație* (Beruf) a lui Max Weber, ca element de bază al eticii capitaliste. Spre deosebire de tentativele comuniste de asimilare a romilor în clasa muncitoare, intenția noastră a fost să dezvoltăm dimensiunea respectului pentru trăsăturile culturale distinctive. Totuși, aceasta s-a petrecut doar în măsura în care aceste caracteristici ale romi puteau contribui la adaptarea socială și economică, în loc să servească, pur și simplu, interesele exotismului.

Aceasta este ceea ce a făcut ca abordarea și metodologia *Pakiv* să fie diferite de ale altor organizații.

Succes sau eșec? Și-a atins cu adevărat programul *Pakiv* obiectivele? Am reușit noi să creăm punți sau ar trebui să considerăm eforturile noastre mai degrabă ca indicatori ai decalajului dintre culturile vernaculare și organizatorice ale romilor? În opinia mea, cea mai importantă lecție a fost că suntem abia foarte la începutul sarcinii pe care ne-am propus-o, câtă vreme rezultatele programului sunt controversate. Eșecul cel mai ușor de remarcat este în zona de activităților generatoare de venit, căci multe dintre ele au dat faliment într-un an. S-a furnizat doar sprijin financiar pe termen scurt, între 5.000 și 10.000 de dolari, deși majoritatea întreprinderilor ar fi avut nevoie de mai mult pentru a-și planifica întregul ciclu de producție și de dezvoltare.

Un atelier de țesut a durat doar atâta timp cât a continuat sprijinul financiar, iar un salon de întreținere a frumuseții s-a închis după ce managerul s-a căsătorit. În alte cazuri, împrumutul a fost rambursat din alte fonduri, astfel că, încât să-și desfășoare afacerea inițială, antreprenorii s-au implicat în rularea banilor în alte circuite. Cursanții *Pakiv* ar fi trebuit să revină în localitățile de origine pentru a deveni organizatori ai comunității locale și să înceapă propriile proiecte generatoare de profit. În realitate, cei mai mulți au fost repede absorbiți de lumea ONG-urilor și a organismelor oficiale. Chiar dacă au avut succes în carieră, legăturile lor la firul ierbii cu comunitățile de romi sau propriile grupuri locale au slăbit simțitor.

Cu toate acestea, în alte privințe, programul ar putea fi considerat a fi un succes. Deși mulți dintre participanți nu au devenit organizatori comunitari, unii au devenit funcționari competenți în domeniul elaborării politicilor de romi. Unii dintre foștii cursanți lucrează acum la Roma Education Fund; alții au devenit secretari de stat, manageri în fundații de prestigiu sau funcționari guvernamentali pentru problemele romilor. Acest lucru s-a datorat în mare măsură circumstanțelor, căci pozițiile administrative în instituții guvernamentale și neguvernamentale au devenit disponibile pentru profesioniștii romi abia la începutul anilor 2000. Dar funcționarii din aceste structuri birocratice deprind treptat un anume limbaj și proceduri care îi îndepărtează de origini.

Cu alte cuvinte, ei au devenit factorii de decizie politică *pentru* romi și nu *ai* romilor. În viitoarele noastre dezbateri, participanții trebuie să dovedească în ce măsură au reușit să utilizeze conceptul *pakiv* pentru a conecta culturile vernaculare cu cele organizaționale. Chiar dacă programul *Pakiv* poate părea un eșec în relație cu specificația sa de proiect pentru proiecte generatoare de venituri, el poate fi totuși considerat un succes în ceea ce privește dezvoltarea capitalului uman. Chiar mai mult,

trebuie să se țină cont de faptul că astfel de proiecte nu au reușit în raport cu așteptările inițiale mult prea ambițioase.

Intenția mea nu este să formulez o sentință definitivă privind eșecul sau succesul pe ansamblul programului *Pakiv*. În schimb, vreau să ofer o critică constructivă și să pornesc trasarea parametrilor pentru o dezbatere cu privire la obiectivele și realizările sale. Dezbateră ar trebui să fie continuată de alți participanți, căci a face pasul înainte este una din îndatoririle noastre. Am fost responsabili pentru acest program și, prin urmare, este responsabilitatea noastră să reflectăm asupra practicilor noastre și să ducem până la capăt auto-evaluarea critică.

Dacă reușim să clarificăm acești termeni, aceasta ar trebui să conducă la o dezbatere publică mai largă cu privire la politicile de romi. O cale de început este să formulăm ideile inițiale și să ne gândim la diferențele ce au apărut între ele și rezultatele reale. Sugestia mea este că proiectele de formare pentru generare de venituri sau ocuparea forței de muncă pentru romi, care sunt finanțate din fonduri de dezvoltare structurală sau regionale, ar trebui să fie oprite pentru o vreme. Acest lucru este necesar ca să adoptăm un moratoriu și să evaluăm ce se întâmplă, de fapt, cu aceste proiecte în teren.

Bunul-simț comun ne sugerează că, în mare parte, ele se dezumflă de îndată ce finanțarea externă este epuizată, fie pentru că nu există o continuare, fie pentru că realizările efective nu pot fi cuantificate corespunzător. Documentarea decalajelor dintre reprezentanții romilor, cu discursul lor desprins din manuale sau cursuri de formare, cerințele finanțatorilor și viața comunităților de la firul ierbii ar trebui să fie unul din primii pași în dezvoltarea în continuare a societății civile rome și a culturii organizaționale la care participă asociațiile romilor.

Remarci finale cu privire la politică și activism

Așa cum a demonstrat această lucrare, ideea de națiune culturală a romilor poate apuca pe căi diferite. Una dintre ele este cea a separării, prin susținerea dreptului la autodeterminare și suveranitate, așa cum au făcut multe alte națiuni în lupta pentru a-și stabili propriile state independente în cursul secolelor 19 și 20. Cealaltă cale este obținerea suveranității prin municipalități auto-guvernate autonome, care să rămână totuși parte a statelor existente și subordonate guvernele naționale.

În prima opțiune, problemele romilor devin obiect al politicii comunitare, UE având principalele răspunderi - cum ar fi subvențiile agricole. În cea de a doua, romii sunt în primul rând în responsabilitatea statelor membre, iar rolul principal al UE este să ofere cadrul general pentru schimbul de bune practici, sprijin financiar și consiliere, precum și să asigure punerea în aplicare a prevederilor europene anti-discriminare și a altor legi în numele statelor membre.

Este evident că romii trebuie să fie tratați ca parte a unei agende europene, în special în ceea ce privește migrația, mobilitatea și lupta împotriva rasismului. Cu toate acestea, a-i converti pe romi în europeni nu înseamnă să-i încurajezi să hoinărească prin Europa. Construcția problematicii romilor ca preocupare europeană ar trebui să înceapă de la firul ierbii, bazându-se pe drepturile lor în calitate de cetățeni. A construi o națiune a romilor presupune diferite dimensiuni, dacă este întemeiată pe rețelele naționale și transnaționale ale ONG-urilor și consiliile locale.

În acest caz, municipalitățile autonome ale romilor ar putea dezvolta rețele transnaționale prin primari, consilieri locali și cluburi culturale, furnizând cadrul de bază pentru o națiune non-teritorială a romilor. Cu toate acestea, pentru a menține echilibrul între diferite contexte locale și percepția generală a romilor ca fiind cea mai mare minoritate din Europa, cel mai potrivit compromis este facilitarea schimbului de

bune practici dintre autoritățile locale și regionale și statele naționale, astfel încât acestea să poată fi treptat acceptate ca linii directe.

Dezvoltarea societății civile române progresa în etape. Locurile speciale din învățământ au făcut ca un număr tot mai mare de profesioniști romi să se califice, chiar dacă oportunitățile lor de angajare n-au fost totdeauna evidente. Unii au fost recrutați în birourile naționale - de multe ori, pe baza măsurilor afirmative; altora, lumea în expansiune rapidă a ONG-urilor le-a furnizat o piață a muncii. Pe lângă sectoarele public și civic, este rândul sectorului privat să ofere mai multe oportunități de locuri de muncă pentru romi.

În zilele noastre, cei angajați de ONG-uri ar trebui să devină în mai mare măsură organizatori ai comunității. Aceasta include asigurarea accesului la servicii medicale și școlare, precum și abilități pedagogice pentru a stimula încrederea în sine și auto-organizarea în rândul comunităților de romi. Într-o lume de fonduri și proiecte, ei ar trebui să asiste dezvoltarea organizațiilor de la firul ierbii, făcându-le în stare să câștige prin ele însele sprijin pentru proiecte locale, în scopul de a-și încărca cu conținut cetățenia.

Pentru o perioadă de timp, UE și statele membre vor continua să furnizeze subvenții pentru astfel de inițiative, ca parte a acțiunii afirmative, dar aceste proiecte vor trebui să fie preluate treptat de beneficiari.

Aceasta este una dintre responsabilitățile clasei de mijloc în curs de dezvoltare a romilor. În loc de-a rămâne dependentă de generozitatea donatorilor și finanțările europene, pledând cazurile altor romi ca victime ale rasismului și discriminării, sarcina lor este de a coopera cu furnizorii de servicii publice, cu factorii de decizie, cu oamenii de afaceri și cu oficialii guvernamentali pentru consolidarea practicilor democratice. Discuția sinceră despre preocupările noastre comune este una dintre condițiile principale pentru a face alte alianțe între romi și alte segmente ale societății civile.

Pot să prevăd apariția unei culturi rome la nivel european: coerentă, formalizată, perpetuată prin obiceiuri populare, precum și prin elitele intelectuale. Aceste evoluții sunt similare cu procesele care au condus la formarea culturilor naționale majoritare. Piatra de temelie a unui astfel de proces de consolidare a culturii ar fi populația mare și diversă a romilor din Europa, cu membri care au încrederea unei cetățenii sigure, ca indivizi ai statelor în care trăiesc. În plus față de aceasta, ei ar trebui să aibă, de asemenea, posibilitatea să aleagă între diferite opțiuni.

Acestea includ modul de trai al unui *traveller*, care continuă meșteșuguri tradiționale; traiectoria asociată cu mobilitate în medii sau vecinătăți integrate social și diferite din perspectivă culturală, în căutarea oportunităților de angajare, obișnuite din punct de vedere economic; sau o viață sedentară, în comunități mari de romi, care se bucură de servicii municipale și diferite niveluri de auto-guvernare. Indiferent de calea aleasă, romii ar trebui să-și plătească impozitele - la fel ca oricare alt cetățean european.

3. INTERVIURI ȘI CONVORBIRI CU NICOLAE GHEORGHE

3.1. INTERVIU CU NICOLAE GHEORGHE

Oana Sandu, Decât o Revistă, nr 12, iunie 2013

Nicolae Gheorghe, al cărui nume e sinonim cu mișcarea pentru drepturile romilor din România, a rezolvat multe probleme în 40 de ani de carieră. Dar la întrebarea care l-a bântuit toată viață s-ar putea să nu răspundă niciodată. Marea Tireniană albastră-verzuie este liniștită în acest miez de duminică de la mijlocul lui martie. Razele de soare coboară dinspre muntele din dreapta, peste portul plin de bărci și iahturi și se oglindesc în valuri mici, care se-ntind lin peste malul îngust cu nisip fin. Pe faleză, unii se plimbă în tihnă, alții aleargă sau își plimbă câinii. Faleză din Salerno, un oraș de pe coasta sudică a Italiei, e imaginea pe care Nicolae Gheorghe, un bărbat de 67 de ani, chel, cu o privire ageră, aproape fulgerătoare, o vede în fiecare zi când se trezește de la fereastra hotelului în care locuiește de aproape patru ani.

În zilele când se simte mai bine, cum e și astăzi, când cancerul cu care se luptă din 2009 nu-l împiedică, Nicolae nu se îndreaptă spre mare să se plimbe, ci pornește pe străzile din oraș, să-i ia la întrebări pe români care cerșesc. „O să ți-i prezint pe prietenii mei din Salerno”, îmi spune jovial când pornim la pas prin oraș. Ne oprim în fața unei cofetării, unde o salută pe Luminița Lupu, o femeie la vreo 35 de ani dintr-o comună din Iași, care strigă după italiencele care ies din magazin, agitând un pahar alb din plastic: „Bella! Bella!”. Unele se opresc și-i pun câțiva eurocenți în pahar. Când ne vede, îi zâmbește lui Nicolae, de la care uneori primește câte 20 de cenți, alteori și câte un euro. Nicolae e îmbrăcat într-un palton negru, subțire, petrecut cu un cordon, și pe cap are o șapcă neagră. O întreabă ce face, cum merge treaba, dacă i-a trimis la

școală pe băieți; unul stă pe-o bordură și altul e lângă ea, rezemat de o stație de amplificare cu care cântă pe străzi. Luminița zâmbește reținut. Îi spune că cel mic, de aproape nouă ani, nu vrea la școală, iar ea nu poate să-l oblige. Nicolae se întoarce, îi arată degetul arătător băiatului de pe bordură și-l muștruluiește că nu merge la școală. De obicei îl amenință cu bastonul de care se ajută să meargă, dar astăzi nu-l are la el – un gest de bunic pe care și-l permite pentru că-i știe de aproape doi ani. Băiatul și mama se amuză. „Gata, că te ținem de la lucru, nu? Tu ești la muncă acum”, îi spune Luminiței, luând o mină serioasă.

Ne continuăm încet drumul, pentru că Nicolae merge greoi din cauza durerilor la piciorul stâng, pe care încearcă să nu apese prea mult. La o stradă depărtare, spre biserica catolică de lângă gară, o caută cu privirea pe o bătrână c-un cățel, o bolnavă de diabet care cerșește de obicei în acel loc. Nu o găsim, dar printre enoriașii care ies de la slujbă zărim o tânără cu părul prins, cu o fetiță de 6-7 ani de mână, pieptănată și îmbrăcată îngrijit. Stă pe scările bisericii, întinde palma către trecători și spune: „Aiutami, signora!”. Fetița zâmbește reținut, parcă cu teamă. Lumea trece grăbită; se întorc doar câteva priviri reci și iscoditoare ale unor femei în paltoane și pe tocuri. Cerșitul cu palma este considerat agresiv în Italia față de cel cu paharul, care e mai pașnic și mai ușor de acceptat. Când mulțimea se împrășteie, Nicolae se apropie curios, cu pieptul înainte și privirea sticloasă, și o întreabă pe femeie, în română, de unde e. „Din Cluj”, îi spune aceasta surprinsă. O întreabă dacă e din Patarât – un ghetou de la marginea Clujului, aproape de groapa de gunoi. O întreabă din ce țigani se trage. Femeia răspunde rapid, aproape deranjată. „Nuu, nu din Patarât. Din Mărăști. Noi suntem țigani organizați. Vindem, cumpărăm.” Expresia „țigani organizați” îl amuză. O întreabă ce face, dacă lucrează. Femeia îi spune că nu-și găsește de lucru ca guvernantă, fiindcă țiganii au o reputație proastă în Italia. O întreabă unde e bătrâna cu cățelul, iar ea îi răspunde că n-a văzut-o de-o vreme, dar că s-a certat des cu ea pe locul de cerșit, pentru

că e „o țigancă rea, care înjură mereu”. O întreabă ceva în romani, femeia răspunde și apoi pleacă, lăsându-ne în piață, de unde pornim înapoi spre hotel. De unde ești? Ce faci aici? Cine ești? Toate sunt întrebări menite să ilumineze o apartenență identitară, toate încearcă să afle cine e persoana respectivă și, chiar mai mult, de ce este așa sau de ce a ajuns să fie așa.

Sunt variante ale unei întrebări care îl macină pe Nicolae de aproape 50 de ani și care l-a făcut să sară dintr-o lume într-alta. Întrebarea i-a pus-o un necunoscut, întâmplător. Era 1965, avea 18 ani, și tocmai terminase liceul. Era la școala de ofițeri de infanterie de la Sibiu, unde se împrietenise cu un coleg dintr-un sat de pe lângă Târgu-Neamț. Într-o vacanță, au făcut amândoi o plimbare cu bicicletele până la mănăstirile Neamț și Agapia și, într-un popas, un târgoveț roșu la față a ieșit dintr-o cârciumă și, văzându-l, l-a întrebat: „Bă, de ce ești tu țigan?” Pe cât de simplă e întrebarea, pe atât de imposibil i-a fost lui Nicolae să răspundă. Nu doar atunci, ci în toți anii care au trecut. De aceea, așa cum face pe stradă în Salerno, a căutat ani de zile răspunsurile altora, sperând să-l înțeleagă mai bine pe-al lui. A făcut-o în anii '70-'80, ca sociolog, când a studiat comunități de romi, alături de care a și locuit; când le-a făcut arborele genealogic; când a învățat limba romani, pe care nu a vorbit-o niciodată când era mic. A făcut-o în anii '90, ca activist în mișcarea civică a romilor, a cărei principal inițiator este, când a învățat tineri romi să facă teren, să ia interviuri, să găsească idei de cum ar putea schimba viețile celor din comunități sărace și apoi să le transforme în proiecte.

A făcut-o în anii 2000, ca expert internațional pentru Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), când a cercetat cum se poartă alte țări cu minoritățile rome. O face din 2008 încoace, ca outsider, când vorbește de o reinventare a activismului civic, de un discurs în care romii să nu mai apară ca victime perpetue ale discriminării, ci mai degrabă să fie încurajați să devină cetățeni, cu viețile în propriile mâini.

Căutarea lui nu s-a oprit nici după ce a fost diagnosticat și operat acum patru ani de cancer de colon, nici după ce s-a mutat la Salerno ca să se trateze și să fie mai aproape de una dintre fiice și nepoate. În camera lui din care se vede marea, Nicolae citește, scrie, conectează oameni și pune întrebări ca să găsească răspunsuri la ceea ce mulți numesc „problema romilor”: de ce migrează, cum îi poți convinge și ajuta să-și dea copiii la școală, cum faci ca limbajul despre discriminare și rasism să nu facă mai mult rău decât a făcut deja, cum găsești pacea între universalitatea drepturilor omului și tradiționalismul cultural, cum faci un acord de pace între romi și neromi. Dacă e ceva ce-l face fericit pe veșnicul nemulțumit Nicolae Gheorghe sunt astfel de provocări, obsesiile pe care ar vrea să le vadă și la activiștii mai tineri, pe care îi consideră mai degrabă blocați în stadiul de birocrați scriitori de proiecte.

Acum, când se trezește în fiecare dimineață cu gândul că ar putea fi ultima, crede că întrebările sunt singura moștenire reală pe care poate s-o lase. Nicolae s-a născut cu un an înainte ca România să devină republică socialistă, în 1946, pe 12 noiembrie, la Roșiorii de Vede, un orașel din județul Teleorman, la 120 de kilometri de București. De mic a simțit că e diferit, și a interiorizat diferențele între „țigani buni” și „țigani răi”, comparație pe care o auzea adesea de la mama. Familia lui Anghel Țiganu, așa cum i se spunea tatălui – un șofer cunoscut în oraș, care lucra în piață – făcea parte din „țigani buni”. Aveau ce să pună pe masă și trăiau chiar mai bine decât unele familii de români de pe stradă. Mama, Florica, îi spunea tot timpul fiului să nu vorbească și să nu se joace cu „țigani răi”, cei de la marginea străzii, săraci, murdari, care uneori dormeau pe-o saltea afară. Nicolae trebuia să fie curat, bine crescut și să nu se amestece cu ei. Când avea 5-6 ani, se plimba prin fața curților românilor mai săraci și copiii începeau să-i strige: „Ga-ga, cioară, țigane!”. A fost prima oară când s-a simțit discriminat, dar nu și ultima când a auzit astfel de vorbe. Mamei îi plăcea să se îmbrace

frumos, „ca o cucoană”, iar când trecea cu copiii prin fața unor porți le auzea pe femei comentând: „Ga-ga, cioară, poți să te îmbraci în aur, că tot țigancă rămâi”.

Dorința mamei de-a scăpa de povara etniei venea și dintr-o întâmplare pe care i-o repeta adesea fiului: în '42 a fost prinsă într-unul din valurile de deportare a romilor în Transnistria orchestrate de mareșalul Antonescu. Argumentul lui Antonescu pentru evacuarea a 25.000 de romi, adică 12% din totalul populației de etnie, era că sunt „nomazi, nemobilizabili și periculoși ordinii publice”. La un bălci, când soțul era plecat pe front, mama, împreună cu o nepoată cu un ten mai închis, a fost aproape de a fi pusă de jandarmi în lotul de deportare. A avut noroc și a scăpat, pentru că un localnic cu influență a recunoscut-o ca fiind soția lui Anghel.

După instaurarea comunismului romii nu au mai fost priviți ca o problemă etnică, ci mai degrabă ca una socială. Dacă pentru majoritate doctrina cerea uniformizare socială, pentru romi voia asimilare. În '48, autoritățile au trecut la o politică forțată de sedentarizare a romilor nomazi: au fost recenzate șatre, iar oamenii înregistrați la biroul de evidență a populației.

Problema țăganilor din Republica Populară Română, un document redactat un an mai târziu în Comitetul Central al PCR, arăta că romii încadrați în muncă, care vorbesc română și-și trimit copiii la școală, nu sunt o preocupare decât în măsura ridicării nivelului lor cultural. Asta înțelegea partidul prin asimilarea romilor, de care s-au și folosit pentru a strânge puterea populară. Unii romi fără școală au fost angajați în aparatul de partid, armată, miliție și securitate; în unele comune unii au devenit chiar primari. Era o aplicare a logicii luptei de clasă prin promovarea categoriilor sărace la putere, care a provocat, mai târziu, tensiuni.

Când a început școala, Nicolae a descoperit o lume fascinantă. Adora să citească, iar profesorii îl plăceau și îi recunoșteau abilitățile. Numai că, la joacă sau în pauze, îi tot spuneau „țigan”. Se simțea urât, i se părea că e prea închis la culoare și nu-i plăcea

că are buzele groase – motivul pentru care unul din colegii cu care era în competiție îl poreclise „șapte kilograme de buze”. Pe la 9 ani, Nicolae s-a mutat cu părinții și cele două surori în Capitală. În noul cartier se juca cu copii români și, pentru că era cel mai mare dintre ei, devenise lider. La un moment dat, în gașcă a apărut un copil mai mare care îi spunea „țigan” și, uneori, îl lua la bătaie. Era atât de umilitor încât Nicolae ar fi făcut orice să nu se mai întâlnească cu el. Părinții i-au cerut tot timpul să ia note bune, și a luat: premiul I, în fiecare an, în afară de clasa a IV-a. Mama a vrut ca Nicolae să învețe și un instrument muzical și i-a cumpărat un acordeon. La rugămințile ei, a învățat și cânta bine, dar ura instrumentul. Acordeonul îl făcea să se simtă captiv identității de care încerca să scape. A început să se-ntrebe: „Chiar așa e destinul meu, să fiu țigan?”. Când a terminat gimnaziul, tatăl i-a sugerat să-și găsească o meserie practică, cum făcuse el cu șoferia, iar mama voia școala de muzică.

Nicolae însă devora la bibliotecă literatură rusă și se uita la filme sovietice. Voia să scape de acasă, așa că a hotărât să se înscrie la liceul militar din Câmpulung Moldovenesc. Acolo, colegii l-au poreclit „africanul”. Dar Nicolae învăța mai repede decât ceilalți și după două luni a devenit asistentul comandantului de pluton și printre cei mai buni membri ai Uniunii Tineretului Comunist. Era un adolescent atașat de doctrina marxistă, de ideea „omului nou”, altruist, muncitor, dornic să-și sacrifice viața pentru cauza binelui comun. Ideea universalistă a unei lumi egale era și o eliberare parțială de eticheta de „țigan”, care continua să-l frământa. Așa l-a găsit întrebarea necunoscutului din Târgu-Neamț. A rămas perplex când a auzit-o și n-a știut ce să răspundă. A suferit profund în ziua aceea, mai ales că incidentul se întâmplase și de față cu colegul lui, care nu-i știa etnia.

A început să se întrebe după ce repere s-a orientat omul acela de l-a identificat ca țigan – și-a amintit Nicolae peste ani, într-un interviu dat sociologului Iulius Rostaș. De ce primul care hotărăște că el este țigan este un altul, și nu el? Eu sunt țigan pentru că

mă identifică cineva din afară, cu voia sau fără voia mea, sau pentru că vreau eu? Iar dacă vreau, sunt țigan pentru că vreau sau doar pentru că am internalizat percepția lui?

După școala militară, spre supărarea tatălui, Nicolae a dat examen la secția Sociologie din cadrul Facultății de Filosofie a Universității din București. În facultate, își petrecea zilele în bibliotecă și avea cel mai mare bagaj de lecturi. Pentru că era cel mai bun, a devenit președintele Asociației Studenților Comuniști din facultate. Nu-i băga în seamă pe alți studenți romi, avea o iubită româncă și evita discuțiile despre etnie, chiar și în familie. A absolvit facultatea în 1972 ca șef de promoție. Avea media 10,50 – cele 50 de sutimi erau un punctaj onorific pentru prestația în asociația studenților comuniști.

În timp ce-și pregătea examenul pentru doctoratul în antropologie socială, s-a îndrăgostit de munca sociologului francez Émile Durkheim și de cea a antropologului Claude Lévi Strauss și a început să-și dorească să iasă pe teren și să facă genealogia unui comunități, așa cum făcuse Lévi-Strauss cu băștinașii din Amazon. Tot atunci, citind „Un veac de singurătate”, a rămas marcat de Melchiade, „un țigan cu o înțelepciune universală”.

Lecturile și faptul că într-o zi, la puțin timp după ce a terminat facultatea, a auzit în casa părinților o melodie lăutărească cântată de Romica Puceanu, l-au făcut să se întrebe ce să facă cu partea de țigan din el. De aceea, când în prima lui slujbă ca sociolog la centrul de cercetări al Academiei Române a găsit într- un târg din județul Sibiu o comunitate de romi corturari, cu plete, barbă, căruțe, care vindeau porci și cai, s-a gândit să facă o lucrare antropologică despre ei.

În decembrie '74, de Sfântul Nicolae, a început terenul în comunitatea din Brateiu, unde a stat prima oară o săptămână. Oamenii l-au privit suspicios, le era frică, dar legitimația de sociolog deschidea orice ușă, întâi la primar, și apoi în comunitate. A început să-i învețe pe nume și să le facă arborele genealogic, cum citise în Lévi-Strauss.

Oamenii se amuzau când le punea zeci de întrebări și mai ales când vedeau că le știe numele și neamurile din care se trag. După o vreme, când le-a spus că și el este țigan, unii l-au crezut, alții nu, dar cu toții aveau încredere în sociologul nebun care voia să scrie o carte despre ei. Romii de aici i-au vorbit de bulibașa țiganilor din Sibiu, Ion Cioabă, zis Pițu. Așa a ajuns în cartierul Turnișor, unde a fost primit fără prea multe suspiciuni. În familia de romi căldărari a lui Cioabă, Nicolae a învățat limba romani.

Îi simțea superiori, „aristocrați” în comparație cu ambiguitatea etnică în care crescuse. Lui Nicolae i s-a spus că nu e bine să fii țigan, pe când căldărarii se mândreau cu asta. Era o familie înstărită, care reușise să combine comerțul cu aur cu imaginea tradițională – fuste lungi, codițe împletite și salbe la gât. Erau romii tradiționali autentici, care trăiau într-o lume în care respectul față de clan primează în fața celor care sunt gadjo (neromi), a autorităților, a societății în ansamblu. Aici, ierarhia legată de vârstă sau de sex era clară; căsătoria trebuie să aibă loc devreme pentru că este o formă de statut. Pentru ei, Nicolae era bizar și neterminat – un bărbat la aproape 30 de ani, neînsurat. El învăța din casa familiei Cioabă despre cultura romilor, iar Pițu îl folosea ca pe un fel de secretar particular care scria adesea memorii către instituții pentru a recupera aurul familiei, care începuse să fie confiscat de miliție. Cioabă avea de pe atunci legături strânse cu securitatea, o umbră care s-a răsfrânt peste ani asupra trecutului lui Nicolae și despre care ezită să vorbească.

Curiozitatea pentru romi s-a transformat în câțiva ani într-o obsesie care a început să-i ocupe mare parte din timp și din salariu, pe care-l cheltuia aproape în întregime pe deplasări. Voia să vadă cât mai multe comunități, cât mai multă diversitate. Una dintre soluțiile de compromis a fost să predea socialism științific în școli și licee. Deplasările îi erau plătite de UTC și, după ce preda, se ducea pe teren. A vizitat satele din Țara Făgărașului, a fost la romii gabori din Târgu Mureș, dar și la cei din Târgu Jiu și Vâlcea.

Pentru că nu știa foarte bine limba romani și dialectele ei diferite, intra în casele oamenilor cu recomandări audio de la Cioabă sau alți lideri. După ce în 1976 autoritățile creaseră comitete locale care să studieze problema „integrării ȣiganilor”, Nicolae a început să lucreze îndeaproape cu ele. Pe-atunci își lăsase plete din dorința de a semăna cu romii corturari pe care-i studia și ale căror haine le împrumuta când era pe teren.

Înainte a unei întâlniri, un secretar de partid l-a prezentat „tovarășul Nicolae Gheorghe pe linie de ȣigani”. În aceeași perioadă, cunoscuse sociologi francezi și americani care-i apreciau munca, și se căsătorise cu Georgeta, o colegă sociolog româncă. Sistemul a început să-l respingă după '80, când comunismul nu mai avea față umană pentru nimeni. Era o perioadă când era bine să fii un român supus și atât, nu să pendulezi între ȣigan, intelectual și activist de partid. După ce în 1981, la un congres internațional, a spus că romii sunt o minoritate balcanică nerecunoscută, șeful i-a interzis să se mai ocupe de „problema romilor”. La sfârșitul anilor '70, erau în jur de 240.000 de romi în țară.

Ceea ce înțelesese Nicolae din anii de teren era că romii trăiesc extrem de divers, vorbesc dialecte diferite, au meserii diferite, obiceiuri, istorii locale și chiar relații diferite cu neromii. Ar fi vrut să creeze o asociație de voluntari, o modalitate prin care romii să afle unii de alții, să se ajute. S-ar fi simțit mai bine să facă asta din poziția de cercetător decât din cea de unul de-al lor, fiindcă nu voia să fie perceput ca un viitor om politic. Asta i-a spus în 1979 antropologul american Sam Beck, care a scris mai târziu că Nicolae voia să spargă constrângerile comunismului, dar s-o facă din interiorul sistemului.

Chiar dacă petrecea mult timp prin comunități de romi, nu s-a regăsit pe deplin în niciuna dintre ele. Una dintre certitudinile pe care le avea pe atunci era că e sociolog. Deși începuse s-o facă, nu-i era ușor să spună că e „ȣigan”, cu siguranță nu la fel de ușor

pe cât îi era să se prezinte străinilor ca gypsy. A doua certitudine era că își găsisese o cauză în care credea și pentru care voia să lupte. Astăzi, titulatura alăturată cel mai adesea lui Nicolae Gheorghe este cea de părinte al mișcării civice a romilor. Nu mai este la fel de activ ca în anii '90, mai ales de când s-a mutat în Italia, dar de fiecare dată când revine în țară, cam odată la două-trei luni, găsește ceva de făcut. E nedespărțit de laptop și de rucsacul plin cu articole din ziare, e-mailuri printate, hotărâri de pe siteurile instituțiilor locale. Îi place să participe la evenimente, să sune oameni, să-i convoace la întâlniri, să-i întrebe ce mai pun la cale, să-i îndemne să meargă pe teren și să scrie rapoarte. În 2012 a reactivat cafenelele civice, niște dezbateri unde invită activiști, uneori și autorități publice, să discute despre migrație. La o întâlnire din noiembrie anul trecut, în curtea barului Underworld, s-a bucurat ca un copil de prezența a vreo 20 de oameni cu care lucrase în trecut. „Oau!”, a exclamat. „Mă simt ca într-o familie. Așa da, îmi place.” Puțin mai târziu, le-a reamintit însă că sunt în continuare niște atașamente ale propriilor calculatoare și i-a prezentat unui activist ca „roms bureaucrats”. Îi place să arunce câte o bombă, înainte să plece înapoi în Italia; ca și cum ar lăsa o idee la copt pentru data viitoare.

Așa a făcut în februarie, când a vorbit la o dezbatere despre lansarea muzeului culturii rome, o inițiativă a Asociației Romano BoutiQ. S-a urcat greoi pe scena Clubului Țăranului și a scos din rucsac o vestă tradițional-romani, neagră cu margini franjurate și aplicații colorate, primită cadou de la fiica lui Ion Cioabă. A îmbrăcat-o, a promis că o va dona muzeului și apoi le-a povestit oamenilor din sală că mai demult citise o mărturie de pe la 1840 în care un tânăr boier din Moldova a descoperit că robii romi din Țara Românească erau eliberați mai rapid. În Moldova unii plăteau să rămână în sclavie, fiindcă situația țăranilor români liberi era mai dificilă decât a lor. Le-a spus că prima prejudecată pe care vrea s-o provoace e că romii au fost tot timpul victime. „Nouă, activiștilor romi, ne place să-i prezentăm ca victime, ca sclavi, pentru că în

felul ăsta o ducem toți mai bine. Deci, o prejudecată care ar putea fi pusă în discuție este prejudecata activiștilor romi despre romi, adică despre noi.” Zumzetul sălii de la începutul evenimentului s-a pierdut pe măsură ce Nicolae vorbea. Unul dintre activiști, enervat de anecdota cu romii care au vrut să rămână în robie, a ieșit din sală.

Concluzia către care bătea Nicolae era că muzeul trebuie construit nu doar din fonduri venite de la instituții publice și din liniile europene de finanțare, ci și din donațiile activiștilor care și-au făcut o carieră și au acum venituri decente.

Potrivit recensământului din octombrie 2011, 619.000 de persoane și-au declarat etnia romă, adică 3,2% din populația stabilă a țării, un număr mult mai mic decât cel real. Consiliul Europei estimează aproape două milioane de romi în România, cei mai mulți dintr-o țară membră UE. În prezent, când vine vorba de integrarea romilor din comunitățile sărace, se vorbește despre mai multe probleme: finanțările ONG-urilor slăbite (suspendarea plăților de fonduri europene a destabilizat financiar mai multe organizații), segregarea rezidențială – majoritatea romilor locuiesc la periferii, lipsa educației de bază și analfabetismul, migrația care a făcut ca Franța și Finlanda să refuze intrarea României în Schengen. Pentru majoritatea populației romii rămân un țap ispășitor.

Un sondaj recent arată că 43% dintre persoanele intervievate au o părere proastă și foarte proastă despre romi. Cel mai adesea, li se reproșează că fac copii ca să primească beneficii sociale, și că, mai apoi, copiii sunt discriminați pozitiv, primind locuri speciale în școli pe baza etniei. Sunt toate subiecte pe care Nicolae vrea să le filozofeze, să le provoace în discuții cu oameni vechi și noi de prin ONG-uri, cu sociologi, cu ziariști. Doar că tot aceștia nu prea au timp de filozofat cu el. Spune că îi înțelege, că sunt stresați și prizonieri ai lucrului de zi cu zi, preocupați de cum să-ți finanțezi organizația, cum să-ți plătești oamenii, cum să strângi fonduri, iar lucrul cu Nicolae poate fi haotic și dificil. Sunt puțini cei care-i sunt aproape așa cum erau în anii '90,

când mai toată mișcarea se învârtea în jurul lui și când avea o voce care se auzea mult mai departe de România. La începutul anilor '90, Nicolae era arhi-prezent: expert la comisia pentru minorități naționale, investigator în satele unde romii erau persecutați, sursă în articole din The New York Times, vorbitor în conferințe internaționale. În rolul de expert în cadrul consiliului provizoriu de uniune națională, a ajutat la redactarea articolelor despre minorități în noua Constituție. Soluția găsită atunci a fost ca fiecare minoritate națională să aibă dreptul la un parlamentar, indiferent de câte voturi obțin.

Lui Nicolae, lumea politică nou formată și aglomerată brusc de partide etnice îi părea înghețată, învăluită de intrigi, denunțuri, acuzații în presă. Nici politicienii apăruți peste noapte nu-l aveau la suflet: nu era nici rom, nici român, era prea educat, prea băgat în seamă de străini. „Eram străin pentru că trăiam din cărți”, spune Nicolae. „Fiind educat cum sunt educat, am sentimentul unei valori generale, nu am loialitatea față de clan”. În timp ce alții lideri vorbeau de unitatea unei singure formațiuni etnice-electorale, Nicolae visa la o structură care să reprezinte 1.000 de asociații civice. (Unii activiști îi reproșează și acum că nu a intrat în politică, lăsând locul personajelor pitorești care au ajuns să vorbească despre romi în ultimii 20 de ani – de la Regele Cioabă sau Împăratul Iulian, până la Mădălin Voicu).

Dar Nicolae nu voia o asociere politic-etnică, pentru că nu credea și nu crede că etnia ar trebui privită ca un dat natural, ci trebuie mai degrabă construită. În plus, era trecut de 40 de ani și știa că nu poate conduce și din cauza trecutului în sistemul comunist, și pentru că nu credea că este cu adevărat rom, nu suficient cât să conducă o minoritate națională. Nu trăia cultura romilor, nu vorbea romani ca limbă maternă, nu fusese căsătorit cu o femeie romă, nu era parte a unui clan. Între timp, revoluția și ieșirea din comunism au venit cu noi provocări.

În România, din decembrie 1989 și până în 1997, în peste 30 de conflicte interetnice între români și romi, au ars aproape 300 de case și au murit 10 romi, iar astea

sunt cazurile documentate. Revoltător a fost că în multe dintre cazuri poliția nu a intervenit. Tumultul interetnic și deschiderea granițelor au făcut ca sute de familii de romi din Polonia, Iugoslavia, Bulgaria și România să emigreze în Germania sau Italia, căutând o viață mai bună. În timp ce autoritățile europene declarau că romii emigrează ca orice alți refugiați, pentru oportunități economice, liderii romi de atunci, printre care și Nicolae, explicau presei internaționale că mulți dintre ei pleacă pentru că în Europa de Est sunt victimele discriminării. Sociologul s-a transformat în activist tocmai din cauza atmosferei tensionate. Totul a început în comuna Mihail Kogălniceanu, din județul Constanța, în toamna lui '90, când 32 de case ale romilor au fost incendiate de români. Nicolae a strigat atunci „discriminare”, „pogrom”, „rasism”. Era instrumentul prin care putea exercita presiune asupra autorităților, putea găsi finanțări pentru a reconstrui casele arse și putea pune problema romilor pe agenda națională și europeană. „Fii atent, Nicolae, că exagerezi”, l-a atenționat Cioabă, reproșându-i că așteaptă un conflict ca să-și găsească de lucru.

Pentru Cioabă și ceilalți lideri de atunci, insistența cu care Nicolae făcea acuzații de rasism era o activitate „anti-românească”. De-asta l-au răpit în '91 de pe stradă și l-au dus într-un ARO într-o pădure din Bolintin, unde i-au spus că-l vor spânzura. Din pădure, unde nu s-a întâmplat nicio spânzurare, au plecat spre Râmnicu Vâlcea. Ajunși la casa unui fost parlamentar rom, Octavian Stoica, l-au supus unui crîș roman – judecată țigănească – la care au asistat și Cioabă și fiica lui.

Partenera de viață a lui Nicolae, Ina (de Georgeta divorțase în anii '80), a aflat de răpire și a alertat autoritățile, care a doua zi l-au eliberat. Nu a făcut însă plângere, pentru că, spune el, știa că e un joc de putere și nu a vrut să fie și mai ne-rom decât era considerat. În arena internațională, Nicolae a devenit vocea minorității rome din România și a reușit, alături de alți lideri din Balcani, să prezinte romii în fața organizațiilor internaționale ca pe o minoritate izolată, discriminată de secole de sclavie,

de politica nazistă, de regimurile naționaliste, care are nevoie de ajutor să iasă din periferii și să devină responsabili.

În 1992, Protection of Roma (gypsies), rezoluție a subcomisiei pentru drepturile omului a Națiunilor Unite – document la care a contribuit și Nicolae – cerea statelor membre să adopte toate măsurile pentru a elimina discriminarea împotriva romilor. Până și mama, care în anii '70-'80 îi spunea că-și pierde timpul, începuse să accepte activismul fiului.

În 1993, Nicolae a pornit organizația Centrul Romilor pentru Intervenție Socială Romani Criss și, implicit, o școală de activiști pentru drepturile omului. Au urmat proiecte de alfabetizare, de înscriere a copiilor în școli, programe de mediere sanitară și educațională. Mai mulți romi au fost instruiți să medieze, de exemplu, relația dintre părinți și școală – când și cum trebuie înscris copilul, ce acte se cer, de ce educația este importantă – sau între oameni și medicii din comunitate. Așa s-au prevenit sau au fost rezolvate situații cu care nici școala, nici sistemul de sănătate nu voiau să-și bată capul, considerând că nu e rolul lor să le explice familiilor rome ce li se întâmplă și ce drepturi au. (Programul de mediere sanitară a avut un asemenea succes încât a fost adoptat de guvern și exportat și în Serbia și Moldova.

În ultimii ani, din cauza crizei economice, posturile de mediatori au fost primele la care autoritățile locale au renunțat.) Succesele organizației lui Nicolae au fost premiate de Human Rights Watch, de Uniunea Europeană și SUA, și de guvernul francez, dar uneori păleau în fața ostilității continue a majoritarilor față de romi, ostilitate îndreptățită uneori de realitatea pe care o trăia și el pe teren. În 1993, Romani Criss a început un proiect care ajuta financiar și profesional mai multe comunități de romi din țară să-și deschidă mici afaceri. Cei care primeau bani ar fi trebuit să facă profit și să înapoieze banii primiți fără dobândă, creându-se astfel un fond, din care alte și alte comunități să se dezvolte. Nicolae visa la 200 de mici afaceri

și, timp de șase ani, folosind donații de la organizații internaționale, a finanțat proiecte în valoare de 600.000 de mărci germane. A fost un proiect ambițios și un eșec pe măsură. S-au făcut planuri pentru ateliere de cărămidărie, de bolțari, de tăbăcit piei, de împletituri, de metalurgie; singura condiție era să se asocieze. Prea puține au avut activitate, și mai puține profit. În timpul vizitelor de monitorizare, localnicii găseau scuze: ba că nu găsesc cheia unde țin materia primă, ba că li s-a îmbolnăvit o rudă, ba promiteau că vor începe în curând, ba acuzau că sunt exploatați.

Nicolae s-a simțit păcălit și perceput ca un nerom de către romi, când crezuse că stabilise nu doar un contract pe hârtie, dar și unul moral, bazat pe pakiv (încredere). „Am văzut un caracter al romilor pe care eu nu-l știam, care poate se practică în familie, în clan, dar nu în relație cu unii ca Criss sau Nicolae Gheorghe, perceput ca un nerom, ca un gadjo. Regula de bază cu un gadjo este să-l păcălești, nu este să-ți păstrezi cuvântul”.

A simțit atunci o falie între misiunea activistului civic și romul tradițional. Ca activist, crezi într-o justiție universală, ești împotriva mariajului timpuriu, crezi că educația este un drept al omului, vrei ca cei cărora tu le faci bine să se poarte corect cu tine, pentru un bine general. În schimb, regula clanului spune că familia și cum să te descurci primează în fața oricui, pentru că istoria te-a învățat că trebuie să supraviețuiești și uneori, pentru a face asta, trebuie să-i înșeli pe alții, pentru că și tu ai fost odată înșelat. A început să-l obsedeze gândul că cele două lumi pot fi totuși cumva reconciliate. Poate dacă între o societate ideală, în care toți sunt egali în fața legii, și lumea ierarhică și suspicioasă a comunităților tradiționale, ar exista o cale de comunicare, și dilema lui identitară și-ar găsi o rezolvare. Nicolae nu era un bun manager și în niciun caz un șef darnic, dar a strâns o mulțime de oameni tineri în jurul lui la Romani CRISS.

Nici Salerno, nici București nu sunt însă cu adevărat acasă și nu simte că are sau că a avut vreodată vreun acasă. Dar și aici, ca peste tot pe unde a locuit, a început să construiască o mișcare. Începea mai multe proiecte în același timp și, ca atare, dădea și celorlalți mult de lucru. Când organizația era într-un sediu de apartament, pentru că nu mai găsea niciun loc disponibil ca să lucreze, a lucrat în baie, unde a scris un proiect, care a și fost finanțat. Mulți și-l amintesc cu ștampila și borseta cu bani agățate de gât. La pieptul lui se ținea bugetul organizației. Îi plăcea să primească documente ordonate și întotdeauna la timp, altfel pedeapsa era scăderea sau întârzierea salariului. Când le spunea angajaților, rar, că au făcut ceva bine, era sărbătoare. Sărbătoare era și când pleca din țară, și toți răsuflau ușurați. Pleca, venea, pleca, venea.

Stilul lui de viață i-a făcut să adopte denumirea de „gitan agité”, după cum îi zisese odată un francez. Uneori salariile întârziu și câte trei luni, dar nu pleca nimeni. „Lumea venea către Nicolae nu pentru că era o căciulă cu bani – se știa că e zgârcit – și nici de dragul lui, ci de dragul rezultatelor [pe care poți să le ai lucrând cu el]”, spune Marica Ionescu, pe atunci studentă la Drept, acum consilier la Agenția Națională de Romi și fondatoarea ONG-ului Agenția de Dezvoltare Comunitară „Împreună”. Chiar dacă s-au certat înainte să demisioneze, Ionescu i-a mulțumit în teza de doctorat pentru că i-a schimbat destinul.

Nicolae făcea uneori ședințe interminabile, pe care le oprea cu o pauză de salam, brânză și roșii, iar alteori ducea discuțiile acasă, unde locuia cu Nicoleta Bițu, partenera lui de viață începând cu mijlocul anilor '90. Nicoleta a auzit prima dată de Nicolae când avea șapte ani și acesta îl vizitase pe tatăl ei, care era milițian, și-i dăruise o carte mică în limba romani, „Un țigan deștept” – așa i l-a descris tatăl ei. L-a cunoscut mai târziu în Constanța, unde a început să lucreze pentru Romani Criss ca mediator, pe teren la Mihail Kogălniceanu. Era un șef extrem de exigent, spune ea, însă a fascinat-o de la început cu inteligența. „Era mereu cu un pas înaintea tuturor. Era o energie între

noi, ceva pe care ceilalți sesizau, dar noi nu ne dădeam seama sau ne era teamă să recunoaștem.”

Prin '95, când Nicoleta avea 25 ani, au început o relație, din care au două fiice gemene, de 17 ani. „A fost și este un fenomen al naturii”, spune Nicoleta, care adaugă că de multe ori le era dificil să lucreze împreună. I se părea că adesea îi critica munca doar ca să arate cât de corect este și că nu o favorizează.

Costel Bercuș, președintele Roma Education Fund, avea 18 ani când a ajuns la Romani Criss pentru un interviu ca DJ la un viitor radio pentru romi. La sediu a văzut un bărbat într-un pulovăr lălâi, cu ochelarii pe nas și multe foi în mână, care țipa ba la unul, ba la altul, și în jurul căruia roia toată lumea. S-a prezentat – „eu sunt Nicolae Gheorghe” – și l-a întrebat dacă știe să folosească un reportofon. Au plecat imediat spre Tânganu, un sat din Ilfov, unde niște romi fuseseră bătuți, și unde Bercuș trebuia să-i țină reportofonul lui Nicolae în timp ce lua interviuri. Seara, Bercuș și-a sunat mama, care era îngrijorată că nu a mai venit acasă, și i-a spus: „Mamă, stai liniștită, sunt cu un om mare”. Timpul petrecut în organizație i-au adus lui Bercuș siguranță, un grup în care simțea că aparține și-n care nu-i era rușine că e țigan, un loc unde a văzut nedreptatea și care i-a deschis ochii că ar putea face ceva s-o schimbe.

Unul dintre cei pe care Nicolae i-a format și de care a rămas apropiat este Ciprian Necula, co-asociat al firmei de consultanță KCMC, care a pus pe picioare proiectul Romano Kher – Casa Romilor, prin care mai mulți romi- meșteșugari își câștigă existența vânzând produsele pe care le fabrică manual. Necula a ajuns la Romani Criss în căutarea unui loc unde să simtă că face ceva. Nu știe când, și nici de ce, dar a simțit că Nicolae îl plăcea. Necula învățase că șeful vrea să fie provocat și încerca s-o facă, uneori cu argumente, alteori la mișto. Într-un raport lunar de activitate, pe care Nicolae îl cerea fiecărui angajat, i-a scris inclusiv câte ore a petrecut la toaletă. Nicolae îl suna uneori și la 5 dimineața să vorbească cu el și îl invita la cafea. Spune că nu o să uite

niciodată când, la o întâlnire a OSCE, Nicolae l-a pus fără să știe pe lista de vorbitori. A tremurat, a fost incoerent, în timp ce șeful lui râdea în spate.

Mulți din oamenii care au trecut prin școala Nicolae Gheorghe conduc acum ONG-uri, lucrează în instituții publice, în organizații europene, scriu proiecte și administrează finanțări. E o lume în care Nicolae nu pare să-și mai găsească locul. E mai degrabă un filozof-vizionar într-o lume în care, cum spune Bercuș, „există foarte puțin militantism care ține de dedicație, de o filozofie, fără interese financiare. Are avantajul vârstei, poate și al experienței, ca să poată să vorbească public despre o problemă care rămâne la nivelul ușilor închise”.

În 1999, când a preluat conducerea biroului pentru romi al OSCE, Nicolae s-a mutat cu familia la Varșovia. Acolo s-a ocupat de problema romilor din sud-estul Europei care căutau azil în Vest, acuzând discriminarea și condițiile grele din statele de origine. Între 1997 și 2005, între 12.000 și 15.000 de romi au plecat din Europa de Est. Primii care au cerut azil au fost slovacii și cehii, urmați de polonezi, bulgari și români. La cererile de azil, unele guverne au reacționat dur: Canada a impus vize; guvernul britanic a stabilit că aproape toate solicitările sunt nefondate, chiar dacă cetățenii dovedeau că fuseseră discriminați pe motive etnice. Nicolae răspundea la telefoane și acasă, în timpul cinei. Crina și Indra, care la 4-5 ani știau deja ce înseamnă stability pact, glumeau: „Tati, pe tine te sună lumea. Înseamnă că ești o persoană importantă?”. Chiar dacă petrecea mult timp în călătorii, Nicoleta spune că atunci când era acasă, încerca să stea cât mai mult cu gemenele, pe care le distra cu tot felul de jocuri. La București, îi mai avea pe Răzvan și Ana, copiii din prima căsnicie, care tocmai trecuseră de adolescență, de care se reapropiase, după o perioadă de absență – pe care o regretă și azi – ce a urmat divorțului de Georgeta.

Mandatul lui Nicolae la OSCE se prelungea deja de trei ori când a simțit că devine prizonierul mediului birocratic, că slujește o carieră și nu o cauză. În 2007 s-a întors cu

familia în România, unde își dorea să revină în mediul ONG și la bibliotecă, ca să-și reia lecturile. Cât lipsise, sectorul ONG din România crescuse, iar Fundația pentru o Societate Deschisă (acum Fundația Soros) devenise cel mai mare finanțator privat din regiune pe probleme de romi. Până și autoritățile se mobilizaseră, mai ales din dorința de-a arăta bine înainte de aderarea la UE.

Cel mai ambițios program, Decada Incluziunii Romilor, fusese lansat în 2005 de Uniunea Europeană, Banca Mondială, Open Society Institute și guvernele a opt țări din regiune, printre care și România. Programul includea legi antidiscriminare, integrare în școală, îmbunătățirea infrastructurii și a accesului la sănătate. Pentru Nicolae însă, lumea din ONG-uri părea ocupată cu proiecte și rapoarte; nu mai era nicium atmosfera romantică din vremurile în care salariile veneau o dată la trei luni. Deprimat, a stat aproape jumătate de an numai în casă. Telefonul nu suna la fel de des ca la Varșovia, de ajunsese ră fetele să-l întrebe dacă a încetat să mai fie o persoană importantă. Avea și probleme de familie: fiul său Răzvan era dependent de droguri.

Nicoleta nu știa cum să-l ajute pe Nicolae să iasă din depresia care îl imobilizase în casă și-i mai chema prieteni, dar totul părea în zadar.

Relația lor s-a terminat în 2009, dar vorbesc des la telefon, atât ca părinți ai fetelor, dar și pe subiecte profesionale. Astăzi, Nicoleta conduce asociația Romano BoutiQ. Nicolae își amintește de acea perioadă ca de una de turnură; eliberat de funcții, de organizații, de proiecte, captiv eternelor întrebări, analizând deciziile din trecut și lecțiile de învățat. Revizuiind atâția ani de experiență cu „problema romilor”, a concluzionat că este o greșeală ca aceștia să fie prezentați doar ca victime ale rasismului și ale majoritarilor, atâta timp cât sunt exploatați și de alți romi, în ghetouri sau în taberele ilegale din străinătate. Copiii sunt puși să cerșească de către părinți, unora li se interzice mersul la școală, femeile sunt vândute pe stradă, cămătarii trăiesc pe spinarea celor săraci. Activiștii de azi, a conchis el, s-au îndepărtat de comunitățile vulnerabile, care au ajuns să

fie dominate de lideri nedemocratici sau de infractori. Mulți dintre activiștii de azi sunt mai degrabă tributari unui succes de birou, de lobby pe lângă organizațiile internaționale, o tactică pe care chiar el o cultivase.

Ce-și dorește este o reinventare a activismului civic rom – nu știe precis sub ce formă, nici ce trebuie să facă un proiect ca să funcționeze, nici cum poți aduce finanțări care să conteze. Nu are formule de succes, dar ar vrea ca lumea să iasă din cutia în care a intrat și să pună degetul nu doar pe o rană, ci pe mai multe. Alternativa la rasism nu trebuie să fie un naționalism rom – o formă de a ține cu dinții de etnie pentru a-ți explica ție și altora că tot ce ți se întâmplă rău este din cauza culorii pielii.

Da, etichetarea oamenilor ca victime aduce finanțări și o carieră frumoasă, așa cum i s-a întâmplat și lui, dar pe termen lung nu aduce nici toleranța majoritarilor, nici o viață mai bună. Integrarea, accesul la educație, ieșirea din ghetou – sunt probleme unde nu există o soluție universală, spune el. Soluțiile universale ignoră diferențele individuale și de familie, istoriile locale și le prejudecă. Oamenii din comunități ar trebui să fie ajutați de organizațiile neguvernamentele să prindă curaj și să realizeze că într-o zi, dacă muncesc la a-și construi o viață mai bună, nu vor mai trebui să accepte mila nimănui.

Revelionul 2013 l-a găsit cu laptopul pe masa fastuoasă a familiei Cioabă. Cu Florin Cioabă, fiul lui Ion, și autointitulatul rege al romilor, se știe de când a pus prima oară piciorul în casa din Turnișor. S-a dus la Sibiu pentru că se gândea la o oportunitate de a pune romii pe agenda publică – un discurs despre starea națiunii rome pe care Cioabă să-l susțină în primele zile ale anului, nu în calitatea de rege, ci mai degrabă din cea de vicepreședinte al International Romani Union (IRU), un for internațional înființat în 1978, cu membrii din 32 de țări. I se părea un context bun, pentru că 2013 urma să fie anul european al cetățenilor, dar și cel în care se va organiza primul congres în România al International Roma Union.

Discuțiile s-au tot lungit și nu ajungeau la un punct comun. Cioabă nu era convins că va susține conferința și părea mai degrabă interesat de povestiri din trecut și de viitoarea sa candidatură la președinția IRU. - Nicule, vreau să te întreb ceva. - Da, Măria ta, la datorie. - Dacă ai fi președinte IRU, ce ai face? - Aș merge țară de țară, să organizăm filiale în țări, ca IRU să fie pe pământ, pentru că de 20-30 de ani, este cu capul în nori, are numai președinți, prezidii, dar nu are bază. După ce am umblat în țară de țară, și aș vedea ce vor oamenii, le-aș cere și eu. Trimiteți-vă copiii la școală! Aș vrea să obținem rezoluția Parlamentului European privind recunoașterea Holocaustului. Tu mă recunoști pe mine, Uniune, și eu sunt partenerul tău să modernizez populația de romi. Pentru că dacă eu [Uniune], îți recunosc durerea, tu trebuie să mă accepți și pe mine când îți cer asta, asta, asta.

În aprilie, Cioabă a fost ales președinte al IRU. Congresul de la Sibiu a părut însă o întâlnire în care membrii se bat pe umeri și vorbesc despre emancipare politică și alte lucruri îndepărtate de problemele de pe teren. Nu au fost activiști civici prezenți – Nicolae nu s-a simțit bine –, iar lista de invitați i-a inclus pe Elena Bănescu și Corneliu Vadim Tudor. Nicolae nu e descurajat că mesajul lui de emancipare n-are priză. L-a repetat fără probleme și oficialilor de la Amnesty International, pe care i-a criticat recent că au rapoarte slabe, care victimizează și nu responsabilizează oamenii din comunități segregate ca Piatra Neamț, Cluj sau Baia Mare. „Cred că ce putem face este să încurajăm oamenii să-și ia propriile destine în mână și să-i ajutăm pe aceia care înțeleg că trebuie să-și ia în serios responsabilitățile, să-și ducă copiii la școală”, le-a spus Nicolae. „În momentul ăsta îi descurajăm să se gândească la responsabilitățile lor. Trebuie să ne schimbăm parțial discursul și să insistăm că trebuie să se gândească și ei la ei, cu suportul societății. Și în felul ăsta îi deosebim pe cei răi de cei buni.”

Pentru unii dintre cei care sunt în mișcarea civică a romilor sau care o privesc de aproape, rolul lui Nicolae de acum e cel de filozof – un om care face conexiuni la care

nimeni nu se așteaptă, spune sociologul și prietenul lui, Vasile Burtea, care nu crede în teoria idealistă despre responsabilizarea romilor din comunități. „Oamenii ăștia au fost atâtea veacuri fără inițiativă și nu vii dintr-o dată din cer, dintr-o dată ne pocnește inițiativa. Fără să aibă niște locomotive nu se poate, sunt oameni care au trăit în cultura sărăciei, dacă nu au fost marginalizați de alții, s-au automarginalizat.” Și Gelu Duminică, directorul organizației Agenția „Împreună”, spune că discursul lui Nicolae este neclar și simplist, iar „o mare parte din mizeria pe care o blamează i se datorează”.

Nicolae este mai mult ideolog decât practicant, spune și Valeriu Nicolae, activist rom și fondatorul unei organizații care ajută copii din Ferentari. Valeriu e însă de acord cu Nicolae că societatea civilă romă este în colaps. „Aș fi vrut să văd oameni cum e [el], obsedați. Marea majoritate nu au obsesii, nu au un drive, la ei principala lor motivație este banul și gloria. Nu sunt activiști, asta se întâmplă în [toată] societatea civilă românească”.

La Salerno, Nicolae se trezește în fiecare dimineață privind marea. Face parte din privilegiul de a locui în cel mai mare hotel din oraș, unde lucrează Ana, fiica cea mare și soțul ei italian. Dimineața este rezervată de obicei lucrului – citit, trimis e-mailuri, telefoane –, prânzul îl ia cu fiica și nepoatele gemene, Francesca și Maria, cu care se joacă deghizându-se în indieni sau răspunzându-le ca dintr-un dicționar la orice întrebare. De Francesca are grijă uneori după școală, iar Mariei îi citește la culcare, pentru că nu poate să adoarmă fără poveștile lui il nonno. Cu Ana, fiica lui de 32 de ani, și-a încălzit relația, după ce s-a mutat în Italia pentru tratament. În ultimii ani au trecut împreună prin momente grele: moartea fostei soții, mama Anei, și apoi a fiului, Răzvan.

Nici Salerno, nici București nu sunt însă cu adevărat acasă și nu simte că are sau că a avut vreodată vreo acasă. Dar și aici, ca peste tot pe unde a locuit, a început să construiască o mișcare. La Pontecagnano, un orașel de lângă Salerno, stă într-o casă și-n cinci rulote o familie extinsă de romi bosniaci. Îi vizitează cam o dată pe lună, împreună

cu o italiancă care-i ajută să-și înscrie copiii la școală. Nicolae are treabă cu Ivo, capul familiei, care-și câștigă existența transportând materiale după demolări. Vrea să-l convingă să devină președintele unei asociații a romilor din regiunea Campania, pe care o pune la cale cu doi italieni din Napoli, un asistent social și un arhitect urbanist. Forum Campania Rom ar urma să fie o organizație mică în care romi și neromi lucrează împreună ca să medieze relațiile dintre imigranți și școală sau alte autorități locale. Regula de bază cu un gadjo este să-l păcălești, nu este să-ți păstrezi cuvântul.

În martie, ne-a dus Ana cu mașina la familia lui Ivo, deși nu o prea încântă contactul tatălui cu lumea asta. Nicolae adusese jucării cu care nepoatele nu se mai jucau, Cola și un pachet de țigări. Toți din familie s-au bucurat când l-au văzut, inclusiv nora româncă, care de obicei i se plânge în română de viața în casă cu soacra. În vizită erau și niște români din Spania, pentru prima oară într-o tabără de rulote, iar Nicolae i-a luat la întrebări, pe rând, cu precizie și naturalețe. De unde sunt? Ce fac în Spania? Din ce neam se trag? Care cum se înrudesc? Cu ce se ocupă? Când Ivo a sosit de la muncă, au vorbit în romani despre ce ar urma să se întâmple cu noua asociație, despre cum actele de constituire sunt aproape gata și ar trebui semnate în curând. Cu peste 10 copii de toate vârstele în jur, cu oameni vorbind în italiană, romani, română și bosniacă, cu femei însărcinate sau alăptând, cu bărbați mâncând, cu alții vorbind despre politică, bucătăria familiei lui Ivo părea tabloul diversității pe care Nicolae a căutat să o înțeleagă toată viața. N-a fost însă cea mai bună zi a lui Nicolae. Era frig pentru jumătatea lui martie și piciorul îl dureau. Pe la 20:00, am pornit încet spre stația de autobuz la șosea, la o stradă distanță, însoțiți de Ivo. Pentru Nicolae, bosniacul este unul dintre viitorii protagoniști ai asociației. Vrea să-l convingă să fie președinte, pentru că poate fi un model pentru alții: a abandonat viața într-o tabără ilegală, și-a găsit de lucru și a cumpărat fâșia de teren și casa unde stă cu familia. A început o traiectorie de incluziune, și își dă

copiii la școală, împreună cu vecini italieni. E genul de om cu care, crede Nicolae, se poate reconcilia lumea activiștilor cu cea a comunităților tradiționale.

În stație, două femei machiate strident și îmbrăcate în fuste scurte și ciorapi de plasă își așteptau clienții. Nicolae s-a apropiat și le-a întrebat în italiană dacă știu când vine următorul autobuz, iar una dintre ele i-a spus că tocmai plecase. A simțit un accent cunoscut și le-a întrebat dacă sunt românce. Una a zis că da, iar cealaltă i-a spus că e moldoveancă. „Moldoveancă din România sau...?”, a întrebat-o. „Din Moldova”, i-a răspuns afectat blonda. „Ahaaa”, a exclamat Nicolae jubilând ca atunci când descoperă ceva care-l provoacă și apoi le-a urat, zâmbind, „Mult succes, fetelor!” Cum autobuzul nu mai venea, Ivo ne-a dus spre hotel cu camioneta pe care o folosește la descărcat și încărcat materiale. În toți acești ani de căutări, Nicolae a înțeles că definițiile și etichetele ne ajută să înțelegem lumea. „E foarte greu să trăiești fără etichete și este extrem de greu să trăiești [doar] ca om”, spune el. Răspunsul afectat al moldovencei blonde de pe șosea i-a confirmat încă o dată că, adesea, identitatea, acel ceva care ar trebui să-ți ofere siguranță, care ar trebui să-ți atenueze anxietățile, se formează prin opoziție: țiganul organizat versus cel din ghetou, moldoveanul cu românul, bogatul cu săracul, femeia cu bărbatul, romul cu majoritarul.

În 2008, când căuta să-și găsească un nou rol, s-a pomenit din întâmplare la Târgu Neamț, în aceeași piață, în același loc în care se intersectase cu târgovețul în urmă cu mai bine de 40 de ani.

Și-a dat seama că nu i-a răspuns și că poate n-o va face niciodată satisfăcător.

În interviul cu Rostaș, a spus că jonglează cu sine și cu identitățile, uneori cu bucurie.

Alteori, *„sunt pierdut, sunt deprimat, sunt complet nul, pentru că sunt în golul dintre identități... Când sunt român, când sunt țigan, când sunt rom, când sunt european, când sunt cosmopolit, când sunt x, când sunt y... și uneori simt că sunt*

între.., întrun limbo..., rămân în vid, rămân cu mine însumi... și atunci nu mai am niciun reper de identitate”.

În astfel de momente de disperare i-ar fi simplu să fie țigan, „identitatea totală și totalizantă impusă de grup și nu aleasă”. Așa ar umple golurile și s-ar simți mai sigur, pentru că o viață de om trăită întrebându-te cine ești și încotro mergi ar fi teribilă. Dar pentru Nicolae, filozof și activist incomod, răspunsul ăsta n-a fost niciodată o opțiune.

„Din punctul meu de vedere răspunsul cu identitatea etnică este unul dintre răspunsurile posibile, dar nu este un răspuns eliberator. Este un răspuns pe care îl simt parțial, strâmt, strâns, mă încorsetează, nu mă satisface. Dar această frământare, sau „neîmplinire etnică”, este parte din prețul libertății.”

Articol realizat în cadrul proiectului Jurnalismul responsabil – cale spre participarea civică, derulat în perioada octombrie 2012-iunie 2013, cu sprijinul financiar al Fondului pentru Inovare Civică, program finanțat de Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe, sponsorizat de Raiffeisen Bank, administrat de Fundația pentru Dezvoltarea Societății Civile.

3.2 IDENTITATEA ROMANI ÎNTRE VICTIMIZARE ȘI EMANCIPARE: NICOLAE GHEORGHE ÎN DIALOG CU IULIUS ROSTAȘ

Iulius Rostaș

în vol “Rom sau Țigan - Dilemele unui etnonim în spațiul omânesc”

Volum editat de István Horváth și Lucian Nastasă

Aceste dialoguri au avut loc între 27 iunie și 2 iulie 2011 în Salerno, Italia. Dialogul a fost generat de textul scris de Nicolae Gheorghe pentru proiectul “The Price of Roma Integration”/Prețul Integrării romilor”. Alte texte în această posibilă publicație sunt scrise de Andras Biro (Ungaria), Martin Kovats (Marea Britanie), Christian Petry (Germania). O discuție/seminar despre aceste texte manuscrise a avut loc la București-Snagov, 23-24 Septembrie 2011. Iulius Rostaș a fost printre participanții la acest seminar. Un raport al discuției este în curs de editare, de către Will Guy (Marea Britanie). Această colecție de texte urmează a fi cirkulate eventual ca o posibilă carte⁶¹.

Iulius Rostaș (IR): Din discuțiile mele private cu diverși activiști romi despre începuturile mișcării romilor după 1989, clar, erați personajul principal care era implicat în toate episoadele reprezentând experiențele lor. Erau și istorii de-a dreptul suprarealiste, unele hazlii.

Nicolae Gheorghe: Când am format Federația Etnică a Romilor, în mai 90, eram încă expert al comisiei pentru minorități naționale al Consiliului Provizoriu, al CPUN-ului. La întâlnirea de formare a FER erau Onoriu și Gabi Luncă, era Boldor, de la Baia Mare, care era și el credincios penticostal, cred că era un lider de la Oradea, Balog Augustin, erau Raducanu, Ivan și încă alți câțiva. Eu am avut o oarecare atracție

⁶¹ La data publicării acestui volum, cartea a fost deja publicată și în limba română de către Centrul Național de Cultură a Romilor – Romano Kher.

pentru romii credincioși Evangheliști, fiindcă am fost la adunările Penticostale înainte de 1990. Când să mâncăm ceva bucate aduse de unul dintre participanți de acasă, înainte a fost o rugăciune de asta, făcută de pastorii noștri, cu Dumnezeu, cu binecuvântare... și așa s-a făcut Federația Etnică, ... eram în sediul Comitetului Central al fostului PCR, eram în biroul meu de expert pentru romi al CPUN!.

I.R.: Da, era o situație de neimaginat cu câteva luni înainte: ȝiganii în Comitetul Central, spunând rugăciuni și făcându-și organizație.

N.G.: Da, o ironie a istoriei.

I.R.: Erau istoriile acestea care formau un amestec, un puzzle. După care uitându-mă în spate ce s-a întâmplat cu diverși actori romi, erau anumite necunoscute, lipseau unele piese din puzzle. De unde strategia cu organizații neguvernamentale, de ce nu s-a mers pe mobilizare politică-electorală?

N.G.: Pentru că eu am avut chestia asta: să facem cât mai multe asociații civice (atunci nu foloseam cuvântul ONG-uri). Costel Bercuș m-a întrebat odată: “Nicolae, și de fapt ce vrei tu?” Și i-am răspuns “Aș vrea să avem 1000 de asociații civice”, chestie care pentru unii a fost o adevărată trădare. Ceilalți activiști vorbeau de unitate, de o singură formațiune etnic-electorală, care să se facă grup parlamentar, atunci în '90, cu Uniunea Democrată a Romilor din România (devenită ulterior, Partida Romilor), iar eu am fost ereticul și am zis: “Nu se poate așa ceva. Nu că nu vreau, dar nu este de fapt realist.” Alternativa mea era că din cele “1000 asociații civice” să facem, treptat, o “federație” pe baza unor interese clar definite, eventual pe baza unui “contract” între respectivele asociații, făcând cât mai clar, printr-o “platformă”, care este conținutul, “substanța” urmau să fie “interesele politice”, ale identificării etnice, ca romi, ca cetățeni ai statului, ca minoritate națională... Cam asta era intenția cu Federația Etnică a Romilor...

I.R.: De aceea ați fost suspectat de trădare, ați fost suspectat că ați fost calul troian infiltrat între romi să demanteleze eforturile de organizare.

N.G.: Să zicem că eu am avut o “viziune”: când “intuiești” un fenomen și știi care este dinamica, devenirea fenomenului.

I.R.: Această e o explicație mult prea banală. Era clar că unele aspecte îmi scăpau din aceste reconstituiri. De exemplu, factorul identitar. În privința identității am spus-o de mai multe ori, în diverse cercuri, și puțin în discuțiile noastre, eu cred că dvs. ați avut tot timpul un complex identitar, plus experiența cu partidul comunist. Acest aspect îl sesizez și în textul pe care l-ați pregătit aici și în care spuneți că nu vă simțeați “suficient de rom” ca să conduceți o mișcare a romilor.

N.G.: Legat de aspectul de reprezentare etnic-identitară, de reprezentare a romilor ca minoritate națională, în sensul, în condițiile de politică etnică, în care discutăm despre asta, în România, din 1990 până acum...

I.R.: Da, de identitatea dvs. ca rom. Și îmi aduc aminte când ne-am împărtășit experiențele personale de socializare timpurie, cum am internalizat problema cu romii și ȡiganii și toate aceste aspecte identitare. În momentul în care abia venisem în București, sunt pus într-un context în care lumea îmi chestionează identitatea mea de rom.

N.G.: Cum ai privit întrebarea? Venind de la mine sau de la cei de la grupul meu? În ce fel ai trăit-o? Sau ce ți s-a părut intrigant, nedrept, deplasat, caraghios?

I.R.: Mi se părea caraghios că pentru toți ceilalți, inclusiv pentru colegii mei de la Cluj, cu care am avut discuții pe această temă nu aveau asemenea întrebări, faptul că îmi afirmam identitatea de rom era acceptat ca atare, întrebările mai degrabă veneau din anumite curiozități. Dar aici, la București, mi se spune: „Nu, nu e clar de ce ești tu rom!”. Și era ciudat, cum adică eu care am avut o legătură cu ȡigănia, care veneam dintr-o familie în care problema această era discutată deschis și socializarea mea timpurie era că rom?

N.G.: Și întrebarea asta stă încă în tine?

I.R.: Nu. Pentru că după aceea m-am relaxat.

N.G.: Eu încă o trăiesc. I.R.: M-am relaxat în momentul în care am reușit să stabilesc niște relații cu toți cei din București, cu diverse grade de intensitate și colaborare.

N.G.: Eu, în relație cu mine însumi și cu ceilalți din jur, văd problema identității de rom mai complicat, mai “filosofic”, dacă vrei așa. Chestiunea pentru mine cu care eu am provocat pe mulți din jurul meu: “Ce fel de rom ești tu? De ce ești rom?” Eu am pornit de la lecturiile mele de fost student la filosofie, de la Immanuel Kant, în sensul întrebărilor lui despre “cum e posibil ...”, adică la Kant, cum e posibilă cunoașterea, cum sunt posibile spațiul și timpul ca și categorii ale gândirii,... până la urmă întrebarea filosofilor este cum e posibil să construiești în planul gândirii, al epistemologiei ..., cum poți să întemeiezi logic ceva despre ”semnale” prin simțurile noastre, deci, prin categoriile de cunoaștere. Cam așa s-ar putea rezuma toată dezbaterea de la începutul gândirii critice în filosofia modernă, când problema este să reconstruiești lumea sub aspect conceptual, nu numai s-o trăiești. Prin comparație, întrebarea pentru mine, pentru noi este “cum e posibil... să fii rom ?”

Așa, ca amănunt, citind despre împrejurimile localității Salerno, am “descoperit” că unii dintre filosofi greci de care vorbim, Eleații, au trăit pe aici, pe unde ne aflăm noi acum: Elea (mai târziu Velia, în timpul romanilor) era o așezare, o “colonie” în Magna Grecia, adică pe aici, în centrul și sudul Italiei.

O istorioară - auzită de la profesorii mei, la facultate - pe care am povestit-o de mai multe ori, era cea cu “argumentul batulinic”: maestrul explică elevilor săi teoria unor filosofi din Grecia antică, cum că, din punct de vedere logic, nu este posibilă mișcarea. Astfel, “Ahile cel iute de picior, nu poate să ajungă din urmă o broască țestoasă”, sau “o săgeata trasă din arc nu se deplasează deloc”..., adică aporiile, o serie de paradoxuri

logice, construite cu intenția să te uimească, să te deruteze, să te lase perplex. Asta ca să “trezească intelectul”, să treci de la ceea ce ți se pare că evident, la nivelul simțurilor, la “starea de gândire”: cum adică, un alergător, precum Ahile, nu poate să ajungă o broască țestoasă? Și când maestrul explică asta discipolilor, un elev se ridică și începe să meargă. Filosoful argumenta că nu este posibilă mișcarea..., discipolul se ridică și spune: “Uite că merg!” Atunci maestrul ia bastonul și îi aplică elevului o lovitură zdravănă și îi spune: problema nu e să practici mișcarea, ci problema filosofica este cum să gândești mișcarea. De atunci a rămas vorba cu “argumentul batulinic” (argumentul bățului)... După cum vezi, eu acum, aici, la Salerno, merg sprijinindu-mă într- un baston: atenție!

I.R.: Și ce are a de-a face povestioara asta cu discuția noastră despre denumirile de țigani, de romi?

N.G.: Revenind la preocuparea noastră, despre cuvintele, denumirile, identitățile de țigan, de rom... eu am trăit această “uimire”, uneori sub forma unui șoc, a unei derute... și am să-ți spun și o istorie personală în sensul ăsta... Chestiunea rămâne cum reconstruim prin cunoaștere, prin “dialog” (așa cum au făcut Zenon Eleatul, Socrate, Platon...), nu cum “simțim” identitatea de rom, nu cum trăim în mod spontan, natural: suntem țigani și gata, de-aia suntem acum romi!

Noi am trăit și trăim cu nume, cu “etichete” puse din exterior, nume puse/spuse și de membrii familiei: suntem țigani, de-aia suntem țigani., cutare e țigan..., cutare nu e țigancă..., așa e muzică țigănească etc. Acum, ca activiști, tu sau eu, crescuți cu numele ăsta de țigani, venim și suntem romi, sau putem să fim romi, pentru că așa simțim noi, precum discipolul din povestioara de mai sus, care începe, pur și simplu, să meargă, ca argument care falsifică, logica dascălului.

Întrebarea mea de atunci, când ai venit de la Cluj la București, a vrut să te provoace, să te contrarieze, să te pună pe tine și pe mine în situația de a gândi de ce

vrem să redefinim eticheta de “țigani”, în denumirea etnică de romi, că persoane care își asumă în mod conștient o identitate în viața publică, într-o etno-politică.

I.R.: Da, dar și țișanii erau de mai multe tipuri.

N.G.: Mama mea nu mă lasă să mă amestec cu țișanii lăieți (așa le spunea ea țișanilor de cort) despre care zicea că sunt murdari și... “periculoși”. Prima spaima despre țișani a venit de la mama mea și mi-a inoculat-o profund, și acum o trăiesc. Într-un fel sunt în lumea aporiilor Eleaților: între mine și țișanul de laie, țișanul lăieț, presupun că ar trebui să fie o continuitate, o comuniune, dar eu simt asta ca și cum între noi ar fi un “gol”, “un vid” care fie nu există (grecii vechi își închipuiau Cosmosul, opusul Haosului ca fiind plin, compact, fără “fisuri”), fie, dacă “vidul” există, ar trebui să existe un “pod”, o “punte”, peste care eu nu pot să trec.

Sub aspectul unei experiențe trăite, deci nu este continuitate spontană, imediată, între identitatea de țișan, mai degrabă socială, impusă din afară, și cea de rom, asumată în mod conștient, într-un proces de cunoaștere a istoriei, a limbii și culturii poporului din care ne revendicăm ca persoane, ca persoane active în viața publică, politică, în comunități multi-etnice, etc.

A! eu pot să “jonglez”, cum zici tu, adică am învățat limba romani, am concurat pentru un post de consilier pentru romi (când m-au selectat la OSCE , Punctul de contact pentru romi și sinti, la Varșovia, în 1999, dar undeva, în persoana mea, a rămas o ruptură, o frământare, un “complex” cum ziceai mai înainte. Și apoi, a rămas întrebarea fundamentală – de ce sunt eu țișan?-, adică cum reconstruim în plan conceptual identitatea, nu cum o trăim, identitatea nu este un dat natural; nu suntem țișani sau romi numai datorită faptului că avem o culoare a pielii, căci aceasta e “simțirea” noastră la prima vedere, când suntem identificați sau ne auto-identificăm ca țișani, ca romi. Dacă tu spui că ești țișan sau rom (așa cum spuneai colegilor tăi de la Cluj), atunci tu crezi că așa

ești, ei nu te întreabau “de ce?”, oamenii iau ca atare afirmația ta. În privința culorii pielii, problema e mai complicată.

I.R.: Într-o tabără de vară făcută de Vasile Ionescu, sloganul era „Înnegriți-vă și veți fi liberi!”...

N.G. Da... și nu. De exemplu, culoarea pielii aici, în Italia, face irelevantă această spusă. În Campania, sunt tipi la fel de bruneți sau mai bruneți decât suntem noi. Întrebarea imediată: îi etichetăm ca țigani, după reprezentările, după stereotipurile pe care le avem noi în România?

Eu zic că, indiferent de pigmentul pielii și de simțirile noastre legate de această componentă a identității noastre, rămâne întrebarea asta: cine sunt țiganii? sau romii? Această era criza pe care eu am vrut să o provoc în fiecare discuție, inclusiv cu tine, când te-am provocat: de ce ești tu țigan? Și “cum este posibil”... să fii țigan sau rom? Faptul că noi suntem etichetați, noi am fost etichetați istoric ca fiind țigani, vine dintr-o “clasificare”, dintr-o categorizare într-un sistem de “definiții”, în diferite perioade de istorie: o categorizare social-juridică, în vremea robiei țiganilor; rasială, prin anii 1930 și, mai ales, în perioada deportării în Transnistria, etc. Aceste definiții, generate și impuse în perioade istorice particulare, au fost internalizate, preluate, eventual afișate de familiile noastre, de comunitățile din care facem parte. Dar, repet întrebarea care ne chinuie: aceste categorizări social-istorice, culturale ca țigani ne fac, ca în mod automat, să fim romi? eu zic că NU !

I.R.: Pentru mine identitatea mea nu are o semnificație ontologică sau nu doar ontologică.

N.G.: Este și o chestiune subiectivă. Dar nu este numai atât., în cazul nostru nu este privită numai ca o chestie de subiectivitate.

I.R.: Este și o chestiune subiectivă. Un exemplu pe care eu îl dau. De ce, când văd două persoane, mă simt mai apropiat de cel pe care eu îl identific, sau cel care s-a identificat ca rom, instinctual?

N.G.: Eu, uneori, am reacția inversă, mă feresc. Etichetez și apoi mă feresc.

I.R.: Instinctual mă simt mult mai apropiat de acela, deși s-ar putea după aceea să constat că am mai multe interese comune, inclusiv limbaj comun, cu neromul.

N.G.: Eu văd pe stradă pe cineva ..., asociez în mintea mea rapid că este țigan, și uneori mă retrag, aleg pentru securitatea mea personală să nu interacționez. Alteori mă duc și încerc să stabilesc o legătură, dar e o decizie rațională de a stabili legătură, nu simt o afinitate.

I.R.: Eu simt chestiunea asta... Și atunci cazul acesta de ruptură..., de aceea nu înțelegeam eu resorturile interne ale unor decizii ale dvs ...

N.G.: Dar nu e suficient după părerea mea.

I.R.: Nu, nu e suficient.

N.G.: Nu poți să hotărăști totul de unul singur. Eu pot să mă simt italian pentru că așa vreau eu, numai că am nevoie de niște repere ca să mă recunoască și alții în identitatea de italian sau de sicilian, venețian, etc....

I.R.: Pe lângă autodeclarare este și faptul de recunoaștere din partea celorlalți. Dar mai e o altă chestiune: avem și o identitate românească. Pe de altă parte sunt contexte când afilierea instituțională are un caracter mai puternic decât alte afilieri, loialități, identități.

N.G.: Da, poate fi o caracteristică relevantă. Aceasta vine din limbajul fenomenologiei, din fenomenologie – prezentarea eu-lui, a Self-ului, ceea ce este important, sau relevant (“significantly relevant”) pentru mine însumi, din momentul respectiv cred sau zic că acel aspect a devenit relevant pentru noi, pentru alții.

I.R.: Eu nu pot să spun, de exemplu, că sunt american. Pot să spun că sunt și român, pe lângă faptul că sunt rom, pentru că am o anumită identificare cu cultura română.

N.G.: Ai limba, cultura și ai, mai ales, cetățenia. De asta nu ești american, poți să cunoști și să citești toată literatură americană, câtă vreme nu ai cetățenia americană nu ești american. A fi american este o cetățenie. Nu este un “feeling”, nu este numai o “simțire”, o trăire ...

I.R.: Pe de altă parte am experiență de viață în Ungaria...

N.G.: Acolo e familia ta, acolo sunt prietenii tăi. Pentru o perioadă de timp... Dar asta nu te face maghiar. Poți să stabilești asocieri cu alte persoane pe un anumit criteriu. Aveți amintiri legate de Budapesta, sau trăiri legate de Budapesta, dar asta nu e o identitate etnică.

I.R.: E vorba de cum am internalizat diferite aspecte. La fel, identitatea etnică e cum internalizăm diferite aspecte. Aceste importante elemente ale identității etnice se găsesc la nivel de discurs și percepții.

N.G.: Identitatea, etnos-ul, comuniunea/comunitatea cu alții... toate astea au ceva de a face cu nașterea, etnos-ul are la baza o “categorisire naturală”, prin naștere, e o legătură de sânge. După aceea vine o biserică în cadrul căreia se stabilesc anumite legături de credință și de ritualuri bisericești: evenimente de comunitate, de viață de comunitate... sunt nunți, botezuri, ritualuri, sărbători șamd. Ai elemente de școală dacă spui: mă duc și fac școala cutare într-o anumită limbă. Această trăire subiectivă care devine relevantă (pentru mine însumi, pentru tine... și pentru alții) e legată și de anumite repere exterioare, nu le spun obiective, dar exterioare, în baza căreia stabilești anumite forme de sociabilitate pe anumite criterii și se elaborează și prind viață, prin existența socială. Creezi forme de sociabilitate cu alții pe baza unui anumit criteriu. Da, noi suntem aici, la Salerno, pe baza unei forme de sociabilitate, pe ideea a ceva comun,

semificativ, important pentru noi, ceva care te-a făcut să călătorești până aici: este identitatea etno-politică. Și avem această discuție, presupunând că împreună avem ceva în comun, nu atât că vine din tradiție, dar așa cum spuneam adineauri, ai trăit în copilărie ceva ce și eu am trăit în copilăria mea datorită istoriilor în familie; acum avem un posibil proiect în comun, un proiect etno-politic, pe care vrem să-l construim și care are ceva de a face cu etnosul adică cu originea, cu nașterea, cu strămoșii etc. Ori chestia asta din punctul meu de vedere încă rămâne de clarificat, încă rămâne de întemeiat prin efort de gândire și dezbateri publică. Filosofia grecilor vechi, de exemplu, își are una din rădăcinile ei în dezbaterile despre organizarea orașelor-cetăți, a polis-urilor, a democrației în Atena, de exemplu, sau în coloniile întemeiate de greci, cum erau și orașele-colonie din Elea, din Paestum, aici, în zona orașului Salerno, unde discutăm noi acum, sau la Tomis, Histria... pe țărmul Mării Negre, pe-acolo unde ați organizat tabăra de înnegrit pielea și unde v-ați clarificat identitatea etnică!

I.R.: Cum ajungem de la polis-ul grecilor vechi, la numele atinganoi, din Bizanțul medieval, și acum, la polemica despre numele nostru etnic în România?

În cazul romilor, al discuțiilor despre romi, despre numele etnic etc., s-a creat un mare “vid”, s-a creat un spațiu instituțional-politic destul de larg care trebuie “umplut” cu ceva, prin gândire și prin acțiune, printr-o practică întemeiată pe idei, pe ideologie.

I.R.: Eu văd identitatea ca o caracteristică fluidă. Motivele ar fi următoarele: are o latură puternic subiectivă, cum internalizezi anumite trăiri care țin atât de social, cât și de sistemul politic. Apoi, relațiile cu ceilalți sunt cele care îți definesc și îți fac relevante anumite aspecte ale identității entice. Și atunci relațiile cu ceilalți devin un factor important în modul cum îți internalizezi identitatea și cum ți-o comunică.

N.G.: Ei da, poate că tu ești mai aproape de filosoful Heraclit și de lumea imaginată de el, totul curge..., totul se schimbă, o lume opusă celei reconstruită logic de către Eleați. În cazul unor persoane și a unor grupuri, identitatea etnică este totală,

totalizantă. Ea “impune” și gestionează o mare parte din existența individului și din relațiile pe care le are cu cei din interiorul grupului și cu cei din exterior, cu lumea de peste “granițele” culturale (în sensul antropologului Frederik Barth) șamd. Identitatea este, în aceste situații, o “uniformă etnică” pe care o porți tot timpul... În aceste cazuri, grupul sau identitatea conturează/prefigurează/pre-determină aproape totul sau o mare parte din viața individului. În Țara Românească și în Moldova, până la mijlocul secolului al XIX-lea, romii au fost robi, în mod colectiv și ereditar: te nașteai țigan, erai rob din naștere, nu aveai de ales (decât, eventual, prin fugă). În perioada deportării, în anii 1942-1944, romii de “clan” (precum căldărarii, ciurarii..), categorisiți ca “nomazi”, au fost deportați în grup, ca grup, nu selectiv, individual, așa cum au fost “denunțați” ca țișani unii dintre romii “de casă”, “de vatră” sau așa zișii “țișani românizați”.

Până de curând, ba chiar cu prelungiri până în zilele noastre, unele neamuri de romi funcționau ca un fel de bresle meșteșugărești, reproduse dintr-o generație într-alta: dacă te nașteai în neam de rudari sau băieși, ocupația ta era pre-determinată, lucrai în lemn; dacă erai născut în neam de argintari, lucrai cu metale prețioase..., căldărarul făcea căldări etc.

În zilele noastre, un astfel de caz este cel al romilor care trăiesc în familii extinse, în grupuri de rudenie de tipul “clanului” (în sens etnografic, antropologic); unii dintre ei preferă să se identifice - acum, în discuțiile recente dintre noi - ca “romi tradiționali”, ca să se deosebească de noi aștialaltii, cei asimilați lingvistic și ca mod de viață, cei cărora ei ne zic că suntem “kastalii” (de la cuvântul kast, lemn în limba romani).

Exemplul cel mai ușor de evocat este cel al femeilor din aceste grupuri: nu numai felul lor de a se îmbrăca (aspectul cel mai vizibil), dar întreaga lor viață, odată ajunse la vârsta prepubertății, este predeterminată de regulile grupului: regulile de mariaj, rolurile și “interdicțiile culturale” în relațiile cu bărbații și cu femeile mai în

vârstă, imaginea despre corpul lor, ca “instrument” de reproducere biologică, sau/dar și ca sursă de “poluare”, în sens simbolic etc. Cazul nostru este diferit: al tău, al meu (mai ales că suntem de sex masculin); alții ca noi, femei și bărbați, școliți, definiți mai ales prin rolurile ocupaționale în societatea globală (sau “mainstream”), aflați în forme diferite de asimilare lingvistică, culturală, cum ziceai mai înainte etc.). În cazul nostru, identitatea etnică de romi sau de țigani e numai unul dintre rolurile noastre printre multe alte roluri prin care ne formăm și ne afirmăm personalitatea. E un criteriu de relaționare printre multe altele. Este relevant în unele situații, în alte situații este complet irelevant, uiți complet de el. Noi decidem când dăm mai mult spațiu acestui rol; părinții noștri, la vremea lor, și noi înșine avem o mobilitate socială mult mai mare decât a romilor evocați mai sus, de “clan” sau “tradiționali”; iar rolul etnic este numai unul dintre rolurile noastre posibile. Incluziunea socială (așa cum vorbim în prezent de integrarea țiganilor”, sau de “incluziunea romilor) și dezvoltarea personală tocmai asta vizează; identitatea de rom, romi, este o alegere, o opțiune, un exercițiu de libertate, în viața publică, în societăți organizate pe principiile democrației, așa cum au început grecii vechi, în polis-urile, în coloniile lor.

I.R.: Și dvs. cum ați ales, cum alegeți acum, în prezent ?

N.G.: Eu am ales la un moment dat să mă prezint ca rom. Altminteri, la un moment dat, eram liber să continui evoluția mea ca român (în sens de identitate etnică) hai să zicem, un român mascat. Eu nu am avut o opreliște de promovare în societatea românească ca român. Bun, stereotipuri, prejudecăți... da, dar nu un obstacol, ceva major. Deci a fost o alegere să mă prezint ca țigan sau rom într-un moment dat al vieții mele.

În alte cazuri, în unele grupuri, în unele situații particulare, ale vieții de zi cu zi, nu poți să alegi, nu ai această libertate, așa cum e scris în legile naționale sau/și internaționale. Ești născut cu „uniformă etnică” și ești dominat de grup și de relațiile

acestui cu lumea din jur. Întreaga ta viață este formată de grup, conform anumitor modele culturale care pot să fie prezentate sub formă de interdicții și de preferințe, de „tradiție”, zicem noi, ca să mai îndulcim pilula amară ... a acestei forme de dominare a individului, de limitare a drepturilor lui de a alege și de a se „juca” cu rolul sau rolurile etnice, identitare.

Ideea este - și asta este ceva nou dacă vrei în ultimele decenii -, în discuțiile publice, politice despre minoritățile etnice, naționale: identitatea etnică sau „națională” nu este impusă de un grup - mai mic sau mai mare, minoritar sau majoritar, nu numai ca număr, dar și prin poziții în ierarhiile de putere în societatea de ansamblu. În această viziune și practică instituțională, de viață privată și publică, identitatea etnică face parte din drepturile omului, pentru că este un drept pe care ți-l alegi și îl exerciți într-un sistem de drept, de legi. Nu ești obligat să ai o identitate etnic-națională, așa cum este numită, definită, categorizată de un grup dominant, sau de elită politică a unui grup social-cultural, majoritar sau minoritar, într-o societate dată, într-un anumit moment, după anumite modele culturale (din care fac parte și stereotipurile sau prejudecățile etnice).

I.R.: Bun dar aceleași modele culturale ne-au influențat și pe noi la un moment dat.

N.G.: Eu nu pot să spun că viața mea a fost influențată de identitatea romilor așa cum a fost influențată, să zicem, prin comparatie, viața lui Cioabă Ion, Pițu, a Luminiței Cioabă, a lui Florin și a celor din familia și grupul lor de romi căldărari.

I.R.: Nu, nicidecum, dar ați fost influențat?

N.G.: Păi de ce? Pe la începutul și mijlocul anilor 1970, îl cunoscusem pe Cioabă, Pițu, călătorisem cu el prin Țară, m-am afirmat ca țigan, dar când a fost să îmi aleg partenerul de viață, în 1977, cu elementele întâmplătoare, de hazard, am zis așa: sunt eu obligat să mă comport în cazul acesta, ca țigan? Nu, acesta este dreptul meu, ca individ, și am ales așa cum am crezut eu să aleg. Și vezi consecință, acum pot să zic ce vreau. Am

scăpat, mi-am zis eu, de oprimarea etnică de țigan, produsă istoric și ajunsă la mine ca o prejudecată, ca o stigmă.

Identitatea etnică generată în relații de grup și de inter-grupuri sociale are și avantaje: îți prefigurează destinul, te „pre-judecă”, te scutește pe tine, ca individ, de povara gândirii și a „judecării” la fiecare acțiune, la fiecare pas. Așa cum ziceai tu că era cazul identificării tale ca țigan sau ca rom, în familia părinților sau între colegii de la Cluj: spontană, ne-problematizată, „vizibilă” și „evidentă”, „ușoară” așa zice, comodă, ca în orice formă de gândire ne-critică, de „pre-judecată”.

În schimb identitatea etnică ca opțiune, ca oportunitate de alegere, îți dă un spațiu de libertate. Pentru mulți însă, această opțiune încă nu există, nu este posibilă.

I.R.: Iarăși amintesc de tabăra de vara făcută de Vasile Ionescu „Înnegriți-vă și veți fi liberi”! În momentul în care te eliberezi parțial de constrângeri ai o sferă de libertate mai mare.

N.G.: Uite, o altă situație, cazul romilor care trăiesc aici în Italia, în „campi nomadi” (tabere pentru nomazi), viața lor este în foarte mare măsură controlată de apartenența la grupul etnic. În acest sens, în unele Regiuni (entități administrative) ale Italiei sunt legi pentru nomazi: dacă vii din țări ale fostei Iugoslavii, sau din România, din Bulgaria și zici că ești țigan, zingaro, zingara, sau rom, atunci automat, ești etichetat ca „nomad” și ești îndreptat, tu și familia ta, pentru locuirea într-o tabără de nomazi (autorizată în unele cazuri, de cele mai multe ori neautorizată, doar „tolerată” sau „abuzivă”). În astfel de situații poți să spui că identitatea de „zingari=nomadi” este impusă, este pre-judecată, atât prin stereotipul popular, cât și prin legile administrației publice.

Din alt punct de vedere, însă, persoanele și familiile respective au totuși un grad de libertate: eu vreau să locuiesc și să trăiesc așa. Dreptul tău! Deci ai ales să trăiești așa, dar atunci identificarea ca „nomad” este ȘI opțiunea ta, nu poți să spui că totul este

impus, că ești obligat să trăiești așa, că ești constrâns prin Legi și presiuni administrative, venite din exterior, că ești completamente dominat. Nu! zic eu: este și o componentă de alegere personală, deci de „libertate” și de responsabilitate personală pentru felul în care ești „etichetat” și tratat în viața de zi cu zi!

I.R.: Nu e completamente o presiune din exterior, dar ei o internalizează ca o constrângere.

N.G.: E, totuși, în acest exemplu, repet, și un exercițiu de libertate și de responsabilitate personală. Oamenii pleacă din România în contextul legilor europene și naționale privind libertatea de circulație a cetățenilor statelor membre ale UE. În România ești etichetat ca țigan; sau tu și familia ta preferă să se autoidentifice ca romi. În România romii sunt recunoscuți ca minoritate națională, desigur la nivele instituționale și politice, de cele mai multe ori superficiale, fără ca asta să schimbe radical condițiile de viață zilnică. Odată ajuns în Italia, în căutarea unei surse de venit, a unei vieți mai bune, te instalezi într-o tabără (autorizată sau, de multe ori, neautorizată) și ești categorizat, automat, ca zingari și „nomadi” din punct de vedere al tratamentului administrativ și, în general, de percepția publică. În Italia romii și simți nu sunt recunoscuți ca minoritate lingvistică și culturală, așa cum e cazul altor minorități de aici, germani, albanezi, croați, etc. considerați ca minorități „istorice”, care sunt grupați în anumite regiuni din care s-a format statul modern al Italiei, așa cum îl știm azi.

I.R.: Din acest punct de vedere zic eu că e nevoie de un proiect emancipator întemeiat pe mobilizarea etnică, inclusiv printr-o politică etnică, până la crearea unui partid etnic al romilor.

N.G.: Da, dar pe care din aceste „etichete” și (auto)identificări etnice - „nomad”, migrant european, cetățean român de origine rom - construiești un proiect emancipator în viața publică, politică? Proiectul politic despre care vorbești tu trebuie, zic eu, să includă

efortul cunoașterii, al trecerii de la pre- judecată la judecată, ca act al gândirii, al ideilor logice sau ideologiilor.

Cum întemeiezi în ontologia socială (cu toate criticile unei abordări de ontologie socială, de exemplu că tot ce este social este „construit”), devenind conștient, prin învățare, prin documentare, că la un moment istoric particular identificările etnice au fost alegerea, opțiunea doar a unora, nu sunt „date naturale”, ca și muntele și marea de aici, din Salerno? În exemplul de mai sus, adulții părinții decid să vină în Italia, plecând din Serbia, din România etc; dar copiii lor - născuți și crescuți în platz-uri, „tabere pentru nomazi”, în barăci sau în rulote - învață de mici că sunt „nomadi”. Vor rămâne și vor deveni „nomazi” pentru restul vieții lor? Mai păstrează acești copii și tineri, viitorii adulți cu drept de vot, vreo legătură cu minoritatea națională a romilor din România? Vor dori să devină cetățeni italieni? Vor opta pentru o dublă cetățenie, română și italiană, corespunzător legilor pentru dobândirea cetățeniei, în fiecare din cele două țări? Avem un răspuns posibil în conceptul de cetățean european? Suntem, deci, interesați să avem o contribuție proprie la proiectul politic al Uniunii Europene..., o contribuție distinctă, ca romi, nu numai ca și cetățeni români, italieni, etc ?. Aici cred eu că este ceva de meditat, în sensul ăsta al întrebării kantiene: Cum e posibil să fii rom și ce semnificație publică, politică are această auto-identificare?

I.R.: Și dumneavoastră cum răspundeți la aceste întrebări?

N.G.: Sunt întrebări la care e greu să găsești răspuns, de unul singur. Da, ai dreptate... poate că eu ar fi trebuit, cu formația filosofică, sociologică, să fi răspuns la unele din aceste întrebări până la acest moment al vieții mele; să articulez un discurs sub formă de cărți, sub formă de nu știu ce, în așa fel încât să îți dau ție, să îți transmit ceva la care tu, Iulius, să meditezi, să acționezi, să construiești mai departe propriul tău discurs critic ș.a.m.d... în așa fel încât să întemeiem ceva în relațiile noastre interpersonale, ceva

care la un moment dat poate să fie baza unei ontologii sociale a unei entități etno-politice sau politice pur și simplu, a romilor.

I.R.: De ce nu ați făcut asta atunci, în anii 1990, la începutul mișcării romilor? De ce a rămas recunoașterea romilor ca minoritate națională doar la nivel superficial, cum ziceți acum? Unde este răspunderea dvs., a lui N. Gheorghe în direcția pe care a luat-o sau nu a luat-o mișcarea romilor din România în acei ani?

N.G.: După părerea mea, promovarea emancipării romilor ca entitate etno-politică nu era posibilă în spațiul politic creat în România de politica cu și pentru minorități naționale, de înțelesurile conceptuale și pragmatice „locale” ale reprezentării electorale a minorităților naționale, așa cum s-a format, cum „există” această politică în România, după 1990.

Dacă tu și alții din generația ta îmi puteți reproșa ceva, cu îndreptățire, este opinia mea critică, exprimată la reprezentarea cvasi-"automată" a minorităților naționale în Parlamentul României.

De aici a venit îndoiala mea că asociațiile romilor cu vocație electorală (Partida Romilor de azi, dar nu numai) vor putea să mobilize politic romii, doar făcând apel la „votul etnic” al alegătorilor romi, pentru a ocupa „locul rezervat” în Camera Deputaților. Mai promițătoare este participarea romilor la alegerile pentru consiliile locale; la asta am contribuit, prin Federația Etnică a Romilor, de exemplu, la alegerile locale din anul 1992, sau la cele din 1996.

I.R.: Aici punctele noastre de vedere se și aseamănă dar, mai ales, se desosebesc. Statele actuale, mai ales cele din centrul și estul Europei, inclusiv România, sunt state în care puterea politică reală aparține unei majorități etnice dominante: maghiarii în Ungaria, etnicii români în România, sârbii în Serbia etc. De aceea, promovarea intereselor romilor se poate face numai prin intrarea în competiția pentru distribuirea puterii politice în astfel de state și societăți, inclusiv prin formarea unui partid etnic al

romilor, care formează minorități naționale numeroase în aceste țări, deci au sau pot să aibă un potențial electoral important în împărțirea puterii politice, inclusiv în deciziile privind alocarea bugetului de stat, a bugetelor locale...

N.G.: Părerea mea a fost și este că mobilizarea politică-electorală a romilor va deveni eficientă, va putea contribui la rezolvarea problemelor particulare ale romilor (inclusiv problemele zise „sociale”) atunci când se vor schimba, simultan, articolul 1 din Constituția României care definește statul ca fiind stat național; prin compensație, art.19, minoritățile naționale beneficiază de sistemul de reprezentare electorală care funcționează în prezent. Practica politică de reprezentare electorală a minorităților naționale este avantajoasă pentru minoritatea maghiarilor, reprezentată prin UDMR; poate este utilă și pentru alte grupuri etnice din România puțin numeroase. Dar pentru romi, ținând cont de istoria lor particulară și de situația socială pe care o au în România (și în Europa) etno-politică bazată pe conceptul „clasic” de minoritate națională - așa cum îl practicăm în România de după 1990 -, nu a dat rezultate, cel puțin până în prezent.

Rămâne de văzut dacă va fi nevoie de alți 20 de ani sau de câteva alte decenii până când se va forma în România voința publică și politică a tuturor cetățenilor, inclusiv a celor de etnie romi, pentru schimbarea Constituției și a legilor electorale (în sensul amintit mai sus. În acest fel, cred eu vom putea „produce” o etno-politică a romilor eficientă într-un stat coerent democratic, nu într-o colecție de „etno-crații”: mai numeroase (în cazul românilor, majoritari), mai restrânse geografic și numeric (etnocrații locale) sau... mini-etnocrația unei elite electorale a romilor, justificată în termeni etnici.

I.R.: Și atunci, repet întrebarea de la începutul discuției: cum ați decis să acționați atunci, la începutul mișcării romilor, ce rol a avut experiența personală, felul dvs de a gândi și a vă identifica etnic, ca rom, în luarea acestor decizii?

N.G.: În sensul ăsta în anii '90 eu am spus că prefer opțiunea civică: vreau să mă asociez cu persoane cu care să promovez un aspect etnic, ca și cetățeni într-un stat

coerent democratic - așa cum voia să fie polis-ul grecilor antici, pe care îi tot pomenin în această discuție; asta, desigur în condițiile istorice și sociale de acum, desigur. Cam asta era, repet, intenția de la baza constituirii Federației Etnice a Romilor și, ceva mai târziu, după vreo 3 ani, a Romani CRISS - Centrul Romilor pentru Intervenție Socială și Studii. Vorbeam și foloseam cuvintele de țigani, rom, români, crîs romano, dar era voința morală a unei construcții etnice în spațiul civic, al dreptului public, într-un stat de drept al României, așa cum îl imaginam atunci, imediat după 1990. Nu plecam de la etnie (cea de de romi, în particular) ca un dat natural, prin naștere; și nici de la reprezentarea etnic-naționalistă despre români, moștenită de unii adepți ai „românismului”, din istoria modernă și contemporană, ”mitizată” despre români și România.

Eu sunt critic și în privința conceptului de minoritate națională, ca un fel efect colateral al formării statelor naționale în secolul al XIX-lea și, mai ales, după primul război mondial; cam asta este, cred eu, reprezentarea curentă despre majorități și minorități naționale în politica de după 1990, așa cum spui tu, când te referi la statele din Europa centrală și estică de după 1990.

I.R.: Mi se pare că evitați, că ocoliți să răspundeți la întrebarea despre rolul și răspunderea dvs ca persoană, despre influența pe care ați avut-o în deciziile de la acea vreme...

N.G.: Din punctul acesta de vedere, am zis, tot atunci, că eu nu pot să reprezint „minoritatea națională a romilor” atâta vreme cât nu trăiesc cultura romilor. Nu vorbesc limba romani ca limbă maternă și nu trăiesc după legile romilor. Mă refer la „legea de clan” - în sensul dat de antropologii culturali, de familie lărgită, de formă socială, bazată pe rudenie - pentru că nu aveam altă realitate instituțională creată în practică, în istoria socială. Acuma, în anii 2000Plus..., poți să spui: da, sunt rom, pentru că fac parte din asociația, din partidul, din gruparea cutare... cât de cât conturate, după ce au fost

„lansate” de cei din generația mea de activiști, în cursul anilor 1990, la începutul anilor 2000. Rolul și răspunderea mea? Continuând discuția în termenii evocați mai sus, cred că în România este mai bine, mai clar articulată distincția dintre „direcția civică” și cea „electoral-etnică” de mobilizare publică și politică a romilor, sau măcar a romilor, mai în vârstă sau mai tineri, care sunt „activi” în viață publică, în instituții, în dezbateri publice etc.

I.R.: Este distincția, dinamica asta numai la romii din România?

N.G.: Din experiență personală cu mișcarea romilor în Europa, nu știu.. cred că aceste opțiuni de comunicare și de mobilizare politică (cum zicea, Karl Deutsch) sunt mai amestecate, mai confuze în alte țări din Europa unde romii și sinti sunt vizibili în viața publică. Poate cu excepția Macedoniei, unde este un număr mai mare de romi, femei și bărbați, bine instruiți, vorbesc limba romani, sunt activi în viața publică, romii sunt recunoscuți prin Constituție, printre popoarele constitutive ale statului, au partide politice etnice, dar și pricepute să formeze alianții electorale, în Parlament și, mai recent, în Guvernul Macedoniei, etc. În România, prin comparație, mobilizarea politică a romilor pe criteriu etnic mi se pare că a fost și este oarecum „blocată”, datorită „locului rezervat” în Camera Deputaților. Din perspectiva mea, subiectivă și „interesată” desigur, mobilizarea civică a romilor mi se pare că a reușit ceva mai bine, dacă „măsurăm” performanța prin numărul asociațiilor civice și a fundațiilor, prin creșterea continuă a capacității lor organizaționale de a se autofinanța, fără să fie dependenți complet de subvențiile de la bugetul central (așa cum a fost și este Partida Romilor). Asociațiile civice ale romilor (ONG-urile cum le zicem acum) din România sunt printre puținele din țările UE care au avut și au capacitatea și „curajul” de a-și asuma riscurile (mai ales cele financiare) de a accesa fonduri europene semnificative, de a elabora și a gestiona proiecte de acțiune concretă în comunitățile locale de romi, în domeniul formării resurselor umane etc. Prin anii 1990 și până mai curând, formațiunile electorale ale

romilor, mai ales Partida Romilor, nu erau de acord cu „proiectele” asociațiilor civice; acum, după 2007, anul intrării României în UE și al accesului la fondurile din bugetul UE pentru anii 2007-2013, uite că și Partida Romilor își aduce aminte că este „ongeu”, au început să aibă propriile lor proiecte cu bani europeni, au învățat că parteneriatul societate civilă și autorități (centrale, locale, sectoriale) este un instrument de lucru productiv (în sensul în care Erich Fromm folosește cuvântul) pentru comunitățile locale de romi. Sigur că „societatea civilă a romilor” din Romanai este încă fragilă, are vulnerabilitățile ei... dar despre asta ai scris tu, Iulius, în analizele publicate de ține.

În ceea ce mă privește, în momentul de față (în ultimii ani) eu am vrut să „mă eliberez” și de „umbra” mea din anii 1990; acum spun: nu fac parte din personalul executiv (din staff-ul) nici unei asociații a romilor. Asta ca să mă simt total eliberat nu numai de constrângeri, ci de „cârjele” unei raportări administrativiste în procesul construirii Eu-lui propriu, în care includ și componenta etnică, rolul etnic, în felul în care am zis mai adineauri...

I.R.: Proiectul emancipator... este ceva strict personal, nu includea etnos-ul ca grup sau colecție de grupuri culturale diferite, așa cum este construită de istorie populația de romi din România, din lume ?

N.G.: Am inclus etnos-ul pentru o fază, dar emanciparea mea personală merge mai departe. Am trecut de faza respectivă. Etnosul este unul din rolurile pe care le am și care intră în combinația de roluri prin care se exprimă, se manifestă persoana mea acum... cu care pot să-i provoc pe cei din jur când ne prezentăm cu declarația: „Noi suntem politicienii romi”. În diverse contexte, inclusiv aici, în Italia, îmi exprim și „activez” identitatea mea etno-politică ca rom. Fac asta să zic așa... într-un mod deliberat, cu un scop, având în spatele meu o anume experiență. Însă fiecare dintre noi jucăm o diversitate de roluri.

I.R.: Și cum ați făcut, cum ați simțit „combinația de roluri” de-a lungul vieții ?

N.G.: Să-ți povestesc o întâmplare: Eram în 1965, eram în școala militară, eram în prima vacanță de la școală de ofițeri de infanterie de la Sibiu, după liceul militar (terminat în 1964, la Câmpulung Moldovenesc). Eu am început în 1964 școala de ofițeri, m-am dus în vacanță, la un coleg și prieten, elev-militar și el, care se trăgea dintr-un sat de pe lângă Târgu Neamț. Ne-am hotărât noi să facem o excursie la mănăstiri, pentru că eram prieteni, ne cunoașteam din liceul militar, m-a invitat la el. Era dintr-o familie modestă, dar cei trei copii erau bine școliți. Avea un frate care a devenit profesor de fizică la Universitatea din Iași. Fostul meu coleg a avut o bună carieră de militar, era și este și poet, scriitor, jurnalist, a evoluat foarte interesant. Am hotărât să facem o excursie cu bicicletele. Și am pornit cu bicicletele din satul lui ca să vizităm mănăstirile Neamț, Agapia, etc. Am ajuns într-o dimineață, la Târgu Neamț ca să mergem la mănăstirea Neamț. Am trecut pe lângă piață, era „zi de târg” ... și dintr-o cârciumă a ieșit un târgoveț, roșu la față, noi eram lângă biciclete, s-a oprit în fața mea și mă întreabă: „Bă, de ce ești tu țigan?” Așa, dintr-odată! Și am rămas perplex, pentru că nu era o discuție care să o fi avut cu prietenul meu despre asta. Colegul meu nu mă știa ca țigan. Eu eram după ani de zile de când nu discutam despre chestia asta, ascundeam „etnia” mea, sau nu era relevantă pentru mine în relația cu el și cu alți colegi din școlile militare.

I.R.: O ascundeai sau nu era relevantă?

N.G.: Amândouă, deci aveam complexul de inferioritate, de ascuns, dar în același timp era o chestie care nu era relevantă pentru că am vrut să construiesc altceva: militar în armata română, „omul universal” despre care citeam în cărțile mele de pe atunci...; eticheta de țigan rămăsese undeva acolo în conștient, subconștient, în copilărie... ceva care era asociat cu familia de la Roșiorii de Vede, mutată apoi la București... Am plecat în parte de acasă, am plecat în armată, ca să rup legătura cu familia, unde taică-meu (șofer de meserie) era cunoscut cu numele de Anghel Țiganu. Și eram cunoscuți pe stradă

ca țigani, la școală aveam eticheta de țigani, și aveam deja 14 ani. Era extrem de dureros în felul în care am resimțit-o eu. Și am rămas perplex, atunci, la Tg Neamț. Colegul meu a fost suficient de elegant și nu a comentat. Am suferit profund în momentele respective și apoi pe parcursul zilei. Apoi m-am relaxat, am plecat la mănăstire. M-a urmărit întâmplarea asta, era în 1965. Abia în 1973-1974 am început să încerc să răspund acelei întrebări: „Bă, de ce ești tu țigan?” De ce sunt eu țigan? Și acum continui să mă adresez acelei întrebări. Continui să-i răspund acelui târgoveț. În alt context, să zicem că tu ești prieten cu cineva și la un moment dat îți spune: „Bă, tu ești țigan. Du-te dracului de țigan!” Cu cel cu care stai de vorbă: ești egalul lui, așa îți închipui tu, dar dacă vrei să-ți pună eticheta, ți-o pune. De ce tocmai omul acela, cum a simțit, după ce repere s-a orientat de m-a identificat pe mine ca țigan, în situația respectivă? Acesta este misterul stereotipurilor, al prejudecăților.... Atunci marea mea problema a fost și este: eu sunt țigan... pentru că mă identifică cineva din afară, cu voia sau fără voia mea, sau și pentru că vreau eu, dar după ce, mai întâi, am internalizat percepția lui? Primul care a hotărât că sunt țigan, este altul, nu sunt eu. Alegerea mea este oarecum secundară. Este o reacție, nu este ontologic (sau fenomenologic?) primară, primordială. Deci am fost, sunt... m-am identificat ca țigan, ca Gypsy, rom, Roma, deci toate chestiile astea s-au învăluit în mine așa ca o ceapă care se dezvoltă, dar undeva în fibra mea a rămas perplexitatea acelei întrebări: de ce ești tu țigan? Și nici acum nu știu de ce sunt...

Întâmplarea a făcut ca, în primăvară lui 2008, să fiu de din nou la Târgu Neamț, tot într-o vizită, de dată asta împreună cu mica mea familie de acum; m-am trezit la un moment dat în aceeași piață, în același loc, fără să-mi propun. Și mi-am pus întrebarea: am dat răspuns roșcovanului acela bețiv? Din 1965..., iar acum suntem în 2011, eu continui să-i dau răspuns acelui om sau încerc să-i dau răspuns întrebării lui. Ferindu-mă de întrebare deseori, nereușind să-i dau răspuns, uneori, alteori zicând că am aflat

răspunsul... așa cum fac acum în discuția cu tine. Uneori mă simt convingător când mă afirm ca rom, alteori nu. Uneori mă joc, „jonglez” cu mine și cu identitățile, cu bucurie; alteori, încep să rămân descoperit în „spațiul vid” dintre aceste identități diferite - ca și cum m-aș afla în spațiul dintre atomi, dificil de imaginat de către Eleații din vechea Grece - sunt pierdut, sunt deprimat, sunt complet nul, pentru că sunt în golul dintre identități... când sunt român, când sunt țigan, când sunt rom, când sunt european, când sunt cosmopolit, când sunt x, când sunt y... și uneori simt că sunt între..., într-un limbo..., rămân în vid, în „haos” opus Cosmos-ului din gândirea grecilor), rămân cu mine însumi... și atunci nu mai am nici un reper de identitate ontologică. Identitatea etnică, cea „primordială”, totală și totalizantă, impusă de grup și nu aleasă, e una din modalitățile de a umple acest gol, de a-ți da securitate, de a nu te chinui cu aceste întrebări; e ceva sigur, e ceva dat, e ceva moștenit, e ceva ceva care te definește, este acel ceva, „cineva” (grupul) care te controlează și, mai ales, este una dintre iluziile cu care ne atenuăm anxietățile. Dacă am trăi tot timpul cu întrebarea asta cine sunt..., încotro mă duc..., ar fi teribil!

I.R.: În căutarea esenței...

N.G.: Din punctul meu de vedere răspunsul cu identitatea etnică este unul dintre răspunsurile posibile, dar nu este un răspuns eliberator, este un răspuns care îl simt parțial, strâmt, strâns, mă încorsetează, nu mă satisface. Dar această frământare sau „neîmplinire etnică” este parte din prețul libertății, dacă ar fi să folosesc, în înțelesul meu, titlul și substanță cărții lui Mateo Maximof.

I.R.: Ca să parafralez un cunoscut personaj autohton, întrebarea fundamentală e „de ce romii e țigani?” Întrebarea are un anumit sens profund pentru că o bună parte din romi au internalizat atât de puternic identitatea impusă, țigănească, eticheta dacă vreți să spuneți, care și-au dezvoltat anumite complexe de care nu se pot emancipa. Chiar dacă între timp au devenit activiști, vorbesc în numele romilor, se prezintă ca romi, au rămas

însă țigani în sensul că au internalizat atât de mult eticheta și identitatea, încât pentru ei, faptul de a fi țigani, e un factor opresant, îi opreșază. Din punctul meu de vedere a vorbi despre și a fi rom reprezintă un discurs emancipator, o forță emancipatoare de complexe de a fi țigan, înseamnă să încerci să fii mândru de tine ca persoană, de ceea ce ești și ce reprezinți.

N.G.: În viziunea altora, faptul că ești căsătorit cu o femeie de altă etnie, i-ar putea face să spună „tu nu ești rom, te prefaci! Poți să fii țigan, dar nu ești rom”.

I.R.: Tocmai, din contră, sunt rom! S-ar putea să nu fiu prea mult țigan.

N.G.: E o chestie care încă și acum o contest, câtă vreme nu trăiești după anumite reguli, care sunt considerate ca fiind definitorii; normal că sunt reguli cutumiare, de muro romano them, sau „folk”, nu sunt instituționalizate. Da, dar câtă vreme ești în clan, identitatea de rom este relativ clară, (pentru tine însuși și pentru alții, este o identitate de grup. Este un fapt social, dar nu o identitate instituțională, prin drept, sau, cel puțin, nu este încă.. o astfel de instituție. Noi încercăm să abilităm, să reconstruim o astfel de identitate publică, instituționalizată, prin practica asociată politicii pentru minorități naționale, prin predarea limbii romani în unele clase/școli, prin cotele rezervate „pentru romi” în învățământul liceal sau în unele colegii etc; procesul ăsta poate va dura încă 10 ani, 20 de ani..., poate va reuși, poate nu va reuși; ceea ce este clar pentru înțelegerea mea este că identitatea de rom a fost păstrată de clan, după un anumit tip de mariaj, după anumite reguli: de rudenie, de schimburi între familii, etc. Deci nu poți să fii rom oricum, numai pentru că vrei.

I.R.: Dar identitatea se transformă, ea s-a transformat complet. Nu poți să rămâi închistat într-o definiție identitară veche de secole, pentru că relațiile sociale se schimbă.

N.G.: De ce suntem noi, tu, Iulius, și eu, romi, și nu suntem simpli activiști civici, sau sociologi, politologi, analiști? Cu ce ne deosebim de X care citește, scrie

despre romi, de ce ești tu mai rom decât acest X, care este „expert despre romi”, fie în practica administrației publice, fie în lumea academică?

I.R.: Dincolo de faptul de asumare a unui anumit rol social cu plusurile și minusurile lui, e și vorba de experiențele prin care trecem...

N.G.: Poate să aibă exact aceleași experiențe ca și tine.

I.R.: Nicidecum, eu internalizez experiențele într-un fel și altcineva le trăiește în altfel. Din acest punct de vedere, a fi rom este și o trăire... Desigur, avem relațiile cu ceilalți, uneori relațiile sunt conflictuale, competitive, asta e, intri în competiție cu alții, însă rolurile noastre sunt diferite nu numai prin asumare. N.G.: Etienne Balibar și Immanuel Valerstein au spus într-o carte a lor (citez din memorie): „Identitățile sunt niște construcții ale elitelor, pentru ca să aibă o poziție mai avantajoasă în competiția pentru resurse: sau în cadrul statului național, sau în cadrul sistemului economic mondial.” Da, și poți să faci businessul etnic, ca să câștigi. Apartenența etnică o transformi într-o resursă competitivă, te folosești de ea, o comercializezi, în sensul că o instrumentalizezi, faci din „tradiție” un „trade mark”, o marcă în schimburi pe o „piață a mărcilor” etnice, etno-politice, etno-naționale.

I.R.: Exact, sunt diverse tipuri de resurse, nu doar materiale, sunt resurse simbolice.

N.G.: Însă aici teoria ta intră în conflict cu o parte a romilor. Să zicem... muzicanții țigani. De exemplu X... el sau ea sunt muzicanți țigani, ei nu au nevoie să se emancipeze de eticheta asta, pentru ei a fi țigan, este marca ocupațională. Deci ei ca muzicanți romi nu zic nimic (pentru public, pentru impresari), în schimb, ca muzicanți țigani sunt cineva. Sunt oameni care trăiesc din comercializarea unei entități, a unei ocupații, a unei identități etnice.

I.R.: Foarte bine. E o chestiune de branding.

N.G.: Bun, dar au ei nevoie să se emancipeze de identitatea de țigan?

I.R.: Eu cred că da.

N.G.: Eu cred că nu. Exemplu: gitanii spanioli – dansatorii de flamenco, au nevoie să se emancipeze din identitatea de gitani, despre care spunem noi, activiștii romi, că ar fi peiorativă? Gitanii din Andaluzia încearcă să facă chestia asta și parțial au reușit: ei sunt acceptați în Andaluzia și în Spania, ca stat, prin politica publică specifică, ca gitanos, nu ca romi. Romi sunt în limbajul internațional. Deci, unii dintre romi nu au nevoie să se emancipeze de identitatea de țigan, sau gitanos, sau zingari, sau sinti, sau gypsies, sau Travelers, sau „nomadi” precum aici, în Italia... De asta vreau să spun, de ce unii romi sunt țigani? Pentru că așa aleg, pentru că vor!

I.R.: Atunci cred, din punctul meu de vedere, că unele grupuri au nevoie de un proiect emancipator, pentru că sunt anumite practici asociate denumirii lor cu care ei nu sunt de acord. Desigur, este o competiție între grupurile pe care noi le numim romi, cine va câștiga competiția pentru impunerea unei anumite mărci identitare, inclusiv definirea identitară, aceia se vor impune.

N.G.: Rămâne o chestie supusă competiției, dar de asta prefer răspunsul la întrebarea „de ce unii romi sunt țigani”? : pentru că ei vor să fie țigani, este un exercițiu de libertate, în sensul discutat mai adineauri. Nu numai pentru că sunt obligați să fie țigani; este o dinamică aici, este o dialectică (ca proces de gândire), este o negociere, o practică socială.

I.R.: Da, sunt însă anumite practici care contrastează cu valorile sociale dominante. Practica mariajelor timpurii este acceptabilă? Dacă noi credem că „nu”, atunci trebuie să le punem în dezbatere. De aceea avem nevoie de un proiect emancipator, din punctul meu de vedere, identitar.

N.G.: Și emancipator, în cazul asta, ce înseamnă?

I.R.: Trebuie anumite practici schimbate. Emancipator în sensul de rebranduire, de regândire atât a rolului romilor în societate cât și a anumitor practici sociale asociate grupului.

N.G.: Dar cine face emanciparea și „rebranduirea”? O facem noi, romii asimilați în numele romilor „tradiționali”, care practică mariajele timpurii? Sau cei care pretind că sunt romi?

I.R.: Aici vine asumarea. Da, aceștia sunt oamenii care trebuie să o facă. Dacă ne uităm toate mișcările de emancipare etnică-națională, au fost făcute de genul acesta de oameni. Liderii mișcărilor emancipatoare au fost cei care au plecat la un moment dat din grup, s-au dus, au avut parte de o altă socializare, s-au întors și au condus proiectul emancipator. Au condus!

N.G.: Este asta cazul meu, poate este cazul tău, este cazul altora?

I.R.: Problema este ne asumăm o asemenea responsabilitate sau nu?

N.G.: Răspunsul este că noi ne-am asumat răspunderea asta, atunci când, de exemplu, Uniunea Democrată a Romilor, în anii 1990-1994 și mai târziu, Partida Romilor, și-au asumat această responsabilitate când, la început Răducanu și acum, de vreo 12 ani, prin Păun, romii sunt reprezentați în Parlamentul României ca minoritate națională, ca membri ai Grupului minorităților naționale în Camera Deputaților, ca membri în Consiliul pentru minorități naționale (subvenționat de Stat), etc. Pe de altă parte, alții dintre noi, ne-am asumat tot din 1990 încoace rolul, răspunderea de a acționa pentru romi, cu romi, prin asociații civice, fundații, ca „întreprinzători” sau/ și ca parteneri proiecte punctuale și în politici sociale „strategice”, de lungă durată, etc. I.R. Este asta suficient ?

N.G.: Din punctul meu de vedere, nu mai este o problema pentru unii dintre noi să ne asumăm răspunderea politică și civică. Chestiunea este că, după ce ne-am asumat o astfel de responsabilitate, pe criteriu identitar, după ce am avansat în afirmarea etno-

politică, după ce „am câștigat puncte”, am rămas undeva suspendați în aer, nu avem unde, la cine să ne întoarcem. Nu avem o „audiență” coerent și durabil construită (de exemplu, prin cotizații periodice, nu numai prin „beneficii de proiect”, nu avem o comunitate politică la care să revenim cu un discurs emancipator. Da, avem țiganii de casă care au experiență noastră, cei care s-au integrat, care s-au integrat numai fragmentar, care au pătruns prin programe de educație, de inserție, în economia formală sau în administrația publică, da, pentru ei încercăm să avem un discurs emancipator, să ajutăm emanciparea lor, după anumite feluri sau variante sau „modele” de a fi rom, pentru ca ei să decidă... sunt romi, nu sunt romi..., dar ca o practică individuală și de asociere voluntară, voită, în acest sens.

I.R.: Exact, la nivel simbolic și colectiv puterea de a defini ține de genul acesta de oameni care au mers și au avut alt tip de socializare și ei au puterea de a redefini. La nivel individual ei au proiectul acela de salvare individuală. Fiecare simte și acționează cum poate, cum crede mai bine și mai profitabil, mai bine pentru el. Sigur că are o latura opresivă, pentru că din moment ce tu, la nivel simbolic, mergi și spui: Nu, tu nu ești neapărat ce vrei tu, în cazul de față țigan, sau ce ți s-a spus ție că ești, ci pur și simplu tu ești rom. El sau ea mă poate întreabă: de ce? Un răspuns de genul „pentru că așa îți spun eu” are o latura opresivă. În același timp eu cred că avantajul romilor e că nu au instituții care să pună în practică latura aceasta opresivă. Dau un exemplu: statul național, faptul că romii nu au un stat care prin sistemul lui birocratic, prin armata și sistemul de educație, să reproducă identitatea etnică a romilor și care în final este sanctificat iar statul devine și el sacru, eu îl consider un lucru pozitiv.

N. G. Lipsa unui stat-mamă, a unui stat național este percepută, însă, ca o „slăbiciune”: de aceea romii nu sunt recunoscuți în Ungaria ca o minoritate națională, ci numai ca o minoritate etnică; de aceea în Italia nu sunt tratați ca o minoritate lingvistică, în mod egal cu alte minorități. Chiar și în România, romii sunt reprezentați în

Parlament ca o minoritate națională, dar sunt percepuți mai degrabă ca o problema socială. Statul român se interesează de drepturile românilor în Ungaria, așa cum statul Ungariei se preocupă de drepturile maghiarilor din România. Și atunci, ce-i de făcut? Unii zic să ne „construim” cât mai mult după modelul minorităților naționale „istorice”, chiar dacă nu avem și nu revedicăm un stat național propriu.

Eu zic altceva: romii pot milita, politic, pentru de-etnicizarea statelor, prin separarea națiunii de stat, așa cum religia, prin Biserica, s-a separat de statele moderne, după războaie religioase aprige (care continuă și azi, în unele regiuni și țări, mai aproape sau mai îndepărtate de noi). În state de-etnicizate, coerent civice, e mai ușor, cred, să garantezi drepturile cetățenești de bază și, prin asociere culturală, în spațiul civic, să promovezi limba proprie, simbolurile etnic-naționale, ca pe drepturi parțial private, dar exprimate în spațiul public. Poate să pară un proiect politic naiv, o utopie ce zic eu acum, dar, iarăși mă întorc la începutul anilor 1990 și încerc să-ți spun care au fost motivațiile mele pentru a opta pentru „carta civică” în mobilizarea politică a romilor. Răducanu și prietenii lui politici au preferat cartă reprezentării electorale a romilor ca minoritate națională și au ales ca semn electoral „asul de treflă”, semn păstrat de Partida Romilor până în prezent. A fost sau este câștigător acest as de treflă, în politica electorală a romilor, în politica de afirmare a romilor ca minoritate națională? Rămâne de discutat, de evaluat!

I.R.: În cazul romilor este posibil să contești discursul liderilor fără a afecta un stat național întrucât el nu există. Poți spune „domnule eu nu vreau să fiu rom, eu sunt țigan” și atunci îmi dă și mie posibilitatea să spun: „bine, poți să rămâi țigan, e treaba ta, dar la nivelul discursului public, vei vrea sau nu, vei rămâne rom”. La nivel de discurs public termenul folosit va fi rom.

N.G.: Bine, exagerez, simplific, dar pentru mine experiența acțiunilor de reacție la inițiativa deputatului Prigoană (toamna 2010 - primăvară 2011) a fost un test: denumirea

ca atare și ce este asociat cuvântului de rom, nu este o forță de mobilizare. S-ar putea să devină în alți ani, acum (toamna 2010 – primăvara 2011) nu a fost contextul, a lipsit combinația de factori favorabili, mobilizarea publică nu „a prins”. În alt context a reușit (în anul 1995 și ulterior), poate ar reuși altădată, în viitor, dar deocamdată nu a reușit să genereze o mișcare socială, o mobilizare civic-politică de amploare, mergând „la rădăcină”, la grupuri particulare și la comunitățile locale de romi. Noi nu am reușit să dăm cuvântului, denumirii de „rom” un program politic asociat clar, care să ducă la o mobilizare, cum a fost să zicem cuvântul de „afro-american” și mișcarea pentru drepturi cetățenești (civil rights) în SUA. Una este să fii „nigger”, alta e să fii „black” și alta e să fii „afro-american”. Noi nu am reușit încă să elaborăm un program politic termenului „rom”, un program care să aibă un răsunet, un ecou la oameni. Da, am avut răsunet la Brussels, la Strasbourg, la OSCE, la Consiliul Europei, la OSI..., la acest nivel reușim să avem un interlocutor și o influență, dar în masa socială....! Și nu vorbesc, să zicem, de romii rudari sau băiași, dar la masa de activiști formați în dinamica ultimilor 20 de ani, nu! Ori, poate, am luat ca reușită în documentele publice, naționale și internaționale denumirea de țigani sau nomazi sau travellers să fie înlocuită cu cea de rom, ca fiind atât de evident că, în discursul politic –instituțional suntem romi, încât nu mai avem nevoie să ne mobilizăm.

I.R.: Nu au conștientizat dimensiunea „de ce romul e țigan”!

N.G.: Cred că nu avem încă o criză de conștiință, precum la Kant și la alți filosofi de la începuturile epocii moderne, când era vorba despre fundamentele cunoașterii, mai ales ale cunoașterii verificabile, sau științifice. Încă nu suntem într-o „fază critică”, încă nu suntem în faza de a întemeia epistemiologic o acțiune politică. Deci asta înseamnă, în discuția noastră, epistemiologic: prin gândire, prin analiză, prin reflecție, prin dialog și prin discuție în contradictoriu, printr-o practică politică, eventual

etno-politică să întemeiem o astfel de cunoaștere, o ideologie, o „platformă” politică pentru romi, dar și pentru societatea de ansamblu...

I.R.: Trebuie să creăm ceva și să le branduim în așa fel încât să producă rezonanță la nivelul omului de rând, să evaluăm, reevaluăm unde suntem. Asta am vrut să spun, să o facem în mod critic, într-o dezbatere.

N.G.: Suntem romi „de serviciu”, suntem romi ca un brand internațional. Cum ne confruntăm cu asta fără să spunem A păi, tu nu ești țigan adevărat, dacă nu te simți ca rom, atunci nu ești automat recunoscut ca rom de către alții? Aceasta am vrut: să provocăm, să stimulăm acest „chin” care să ne trezească din „somnia dogmatic” al identificării etnice spontane, netrecută prin gândire și prin practică bazată pe gândire, pe o ideologie.

I.R.: Cum am putea deveni din romi de serviciu simpli romi?

N.G.: Poți fi rom, așa spontan, de la mama-natură? Nu, spun eu, Nicolae Gheorghe, ca să te provoc pe tine și pe alți curioși (în sens filosofic). Da am încercat, încerc, am imitat, am jonglat, am „vrăjit” (în sensul lui Max Weber) lumea din jur. Așadar esențialmente soluția mea, în acest moment al vieții mele, este: sau sunt om sau sunt țigan.

I.R.: Adică țiganul nu poate fi om?

N.G.: Țiganul nu poate fi rom. Om, poate, da. Dar tolerat ca o specie, ca un fel de formă de sub-om, asta da! I.R.: Adică ar duce la prejudecată față de romi; este și o vorbă: “Nici răchita nu e pom, nici țiganul nu e om.”

N.G.: Nu e om, da! La rândul lor, romii, cei din “neamuri” (sau de clan, cum zicem în această discuție), spun că gagiii sunt suboameni. Deci poți să faci cu el orice, să-l păcălești, cel mai bine e să-l păcălești, nu? La limită poți chiar să îl omori, așa cum și

gagiul te poate omorî pentru că ești rom (în sens tradițional) sau/și țigan, în sens social. Adică îți bați joc de om, pentru că oricum este spurcat, este neom... după o onto-logică simplistă: sunt două realități complet exclusive, gagiul și romul produs de istoria socială, mai ales cea europeană, ca fiind “tradițional”. Formează societăți paralele; unde se produce explozia, “dinamită” este când gagiii și romii încearcă să fie împreună, când își propun să construiască o societate împreună, o societate “inclusivă”, zicem noi în zilele astea. Pentru asta cineva va trebui să încerce să justifice această formă socială nouă, să o întemeieze, în sensul kantian, prin cunoaștere; apoi să construiască, cum spunea tot Immanuel Kant, în sens mai general, o “pace eternă”, sau “pace perpetuă”, Zum Ewigen Frieden, ca un proiect filosofic cosmo-politic, publicat în 1795.

I.R.: Atunci se “inventează” categoria de rom care trebuie definită, nu numai ca un nume, etimologic, ci și ca subiect istoric, ca actor politic, purtătorul unei platforme politice.

N.G.: Asta rămâne s-o inventăm noi, dacă noi reușim să o “inventăm”, să o construim prin practică noastră. Altminteri, ca să continuăm discuția despre romii din Macedonia, ei au avansat în construirea romilor ca minoritate națională, în sensul “clasic”, est-european. Sunt două generații de intelectuali romi care au publicat gramatici și dicționare ale limbii români, fac literatură și jurnalism în limba romani, predau limba romani într-o școală bilingvă din municipalitatea Suto-Orizari. Urmează, adică, exemplul romilor din Serbia și, mai de curând, din Croația, din Kosovo. Problema lor este că Macedonia de azi este un fel de “mică Iugoslavie”, cu vulnerabilitățile naționalismului etnic care a dus la prăbușirea “marii Iugoslaviei”, cea din vremea lui Tito, prin războaie inspirate de ideologii naționale, religioase, de naționalism etnic. În conflicte și războaie generate de astfel de naționalisme etnice, competitive în aceeași entitate statală, pe un același teritoriu, romii “de la bază” (nu neapărat numai elitele lor) sunt totdeauna perdanți, rămân “la mijloc”, sunt respinși de fiecare naționalism... așa cum s-a întâmplat

în Bosnia și, mai evident încă, în conflictul din Kosovo. Și atunci, eu cred că “pacea eternă” sau măcar “pacea de 100 de ani”, între romi și neromi nu poate fi realizată pe baza ideologiilor de stat național și de minoritate națională așa cum s-au format aceste realități politice și ideologii în istoria modernă și contemporană a statelor naționale, așa cum le cunoaștem în prezent. Șansa istorică a unei astfel de păci “a romilor” este dată de practica recentă a drepturilor omului, a drepturilor civile (în SUA), a “drepturilor fundamentale” ale Uniunii Europene.

I.R.: Am stabilit pînă acum: deci pe de o parte țiganul nu poate fi om, dar, dacă vorbim de drepturile omului, de activismul civic,... poate un rom pakivalo să fie activist de drepturile omului?

N.G.:Nu poți să fii activist de drepturile omului – ceea ce ține de o onto-logică socială, o etică a universalității, a valorilor iudeo-creștino duse la capăt și, în același timp, să fii rom după regulile „neamurilor” de romi, valori și reguli ale unor comunități care, pentru a supraviețui, se protejează (în sens cultural dar și în sens de securitate personală și de grup), s-au ferit de lumea din jur, s-au construit la marginea acestor „lumi”. Practica istorică a acestor comunități „tradiționale” este fundamentată într-o relație de exploatare cu lumea din jur, lumea din jur i-a exploatat, și ei au exploatat lumea din jur., nu într-o relație de egalitate, ci una asimetrică, de ierarhie, de hegemonie a lumii „exterioare”. Dacă admitem această premiză, atunci nu poți să fii și pakivalo rom, după regulile „neamului” de romi, și activist de drepturile omului. Drepturile omului sunt valabile, adică pot să funcționeze, într-o societate a egalității în fața legii, unde sunt instituțiile de drept, neutre, în care bărbați, femei, individul cutare, cutare au, se presupune, încredere (pakiv) în respectivele instituții, pentru că (la modul ideal) există garanții politice și juridice pentru practicarea acestei încrederi. Iar lumea romilor tradiționali, din „neamuri” (căldărari, lovari, sinti..., alte „vitse” de romi) e organizată pe un criteriu ierarhic, în interiorul ei, și pe neîncredere, pe suspiciunea

fundamentală între romi și gagii, între comunitatea de „neam” sau clan (care este ierarhică, dar este și protectoare pentru individ) și societatea gagicani, fundamental amenințătoare.

I.R.: Lumea romilor este ierarhizată și mulți încearcă să o schimbe prin mijloace democratice; acesta e un alt paradox!

N.G.: Nu este egalitate între persoanele construite în lumea romilor (cei din „neamuri” de „clan”, lumea bazată pe relații de rudenie): între bărbați și femei, între bătrâni și tineri, între copii, pe de o parte și adulții însurați/ femei măritate, între bogat și sărac, între o persoană curată” (în sens simbolic, comportamental) și una „spurcată”, deci, în înțelegerea, în opinia mea, lumea romilor „tradiționali” e o lume coerent ierarhizată. Deci, cum să creezi un dialog între aceste lumi bazate pe valori conflictuale, dacă admitem, repet, că societățile europene sau, mă rog, lumea occidentală, au la baza valorile de egalitate a persoanelor în fața legii, în raport cu instituțiile de administrare a drepturilor omului?

I.R.: Nu e vorba numai de ierarhie, că poate să vină cineva să spună: ”Ce, lumea gagiilor nu e ierarhizată?” Dar la un moment dat e vorba despre anumite practici și valori.

N.G.: Da, asta e, valorile care stau la baza ierarhiilor, ”gagicani” și „romani”, sunt, în analiză de mai sus, mutual exclusive; și atunci aici era întrebarea de inspirație kantiană: este posibil să fii activist civic și în același timp rom, în sensul tradițional al cuvântului? Răspunsul, vreau să spun, răspunsul meu este: „Nu.” Și experiența mea de viață personală îmi spune că între aceste două lumi, aceste identități, este un conflict iremediabil care mi-a sfâșiat viața timp de 30 de ani.

I.R. Și atunci..., cum vedeți o soluție, un răspuns posibil la întrebarea mea despre pakiv, și la discursul dumneavoastră despre drepturile omului, despre societate civilă etc.?

N.G.: Societatea „inclusivă”, „pacea eternă” între gagii și romi, ar fi posibilă când... sau DACĂ se vor schimba (schimbăm?) ierarhiile dominante, oprimante, exclusiviste și exploatorii atât (și mai ales) din societatea de ansamblu, care a fost și este o societate „gagici”, fundamental exclusivistă (în sens social, de clasă sau straturi sociale, dar frecvent și în sens etnic-cultural). Prin aceeași practică sau proces social cuprinzător, bazat pe reciprocitate (ca formă, ca expresie a „egalității de șanse” cum zicem noi în discuțiile noastre), trebuie schimbate ierarhiile din lumea romilor „tradiționali” sau cele care sunt și ele oprimante, dar sunt practicate pe o scară socială mai restrânsă, le acceptăm că făcând parte din „tradiție”, așa cum, de exemplu, este cazul relațiilor dintre bărbați și femei, în cazul mariajelor forțate, menționate mai sus etc.

I.R.: Dar poți fi rom pachivalo și intelectual rom?

N.G.: Intelectualul de felul meu, nu pot să generalizez..., nu poate să fie rom pachivalo până la capăt; undeva apare o ruptură, o fractură; dacă sunt intelectual, până la urmă, cedez în față unui argument, a unei valori sau drept considerate a fi generale... , deci nu pot să respect legea tribului până la capăt pentru că o chestionez, o pun în discuție și atunci sunt eliminat; în cel mai bun caz pot să fiu acceptat ca țigan de către un rom pachivalo. Eu știu? ... unele dintre opiniile cele mai respingătoare despre „țigani de casă” (așa cum sunt eu) le-am auzit de la romii pakivale, în sensul de romi tradiționali. Și de la unii gagii, bineînțeles, dar... de la unii gagii e normal să te aștepti la asemenea opinii pentru că gagiul este un adversar nu este manus(om cumsecade); în vocabularul și în mentalitatea romilor un gagiul este o sursă de spaimă, de teroare, o amenințare, este sau unul (gagiul), sau altul (romul). În final, jocul social este „este care-pe-care” sau câștigă/învinge romul sau gagiul. Este o relație conflictuală. Dar, reamintesc, opinii respingătoare am auzit și de la mama mea, țigancă de vatră, despre romii lăieți, foștii corturari, așezați în mahalaua Cotorga, la marginea micului oraș Roșiorii de Vede.

I.R.: Deci, relația romi versus gagii este o relație maniheistă, exclusivistă.

N.G.: Amândouă grupurile (identitățile) și gagii și romii tradiționali pot să tolereze țigani ca suboameni: și după onto-logica gagiilor și după onto-logica romilor. Problema/frământarea mea, a ta... este că noi încercăm ca din "țigani" (așa cum am fost etichetați, din copilărie) să ne facem "oameni", combinând o concepție umanistă, despre om, universalistă, cu o concepție fundamental particularistă cum este cea a romilor (de clan). Ceea ce, la un moment dat, mie mi s-a părut că este imposibil, eu nu am găsit soluția, în plan personal, cel puțin deocamdată... Dar problema, dilema asta poate să fie valabilă și în cazul românilor, maghiarilor, a italienilor..., mă rog, în cazul persoanelor care își bat capul cu astfel de întrebări.

I.R.: Unul din paradoxuri!

N.G.: Da, dacă „Ahile cel iute de picior nu poate să ajungă broasca țestoasă din urmă”, se pare că (iertată fie-mi referința) nici eu, născut țigan, activistul civic pentru drepturile romilor nu poate să fie rom, din punct de vedere etnic- cultural! Pot să fiu, eventual, un bun activist. Am fost, eventual, un „rom de succes” în lumea neromilor; dar în lumea romilor „adevărați” sunt, culturalmente, descalificat. Nu pot să exist în același timp, în ambele lumi, ca și cum aș fi ajuns, la situația de “pace eternă” în plan subiectiv, cu mine însumi (cât sunt încă în viață!).

Nu pot să accept nici pe planul relațiilor intime, personale, de familie, comportamentul rom, în varianta lui tribală. Dacă ești rom până la capăt îți respecți “neamul”, familia lărgită, mai întâi. La nivelul valorilor de baza, dar și al practicii cotidiene, nu există loc pentru cineva din afară „neamului”, a tribului. Prima loialitate este pentru neamul tău, toți ceilalți nu contează, totul este permis; ori concepția mea umanistă (mă rog, auto-etichetarea mea în acest sens) m-a descalificat. Deci, din punctul asta de vedere sunt mai degrabă „un ganiu” și în sensul că sunt un pericol pentru unii dintre romii tradiționali care vor să se afirme public. De aceea, de exemplu, am fost

„răpit”, prin anul 1992, parcă. În acest sens, romii tradiționali – X, Y, Z - au intuit în mine un tip „periculos”.

I.R.: În lumea neromilor, astfel că neromii își puteau justifica colaborarea cu dvs că reprezentant al romilor.

N.G.: Da, revin, unii dintre romii tradiționali dornici de afirmare publică, politică (mulți erau, atunci, șefi de partide politice, după vechea lege a partidelor) au intuit corect că sunt un „pericol” care trebuie cumva eliminat. Atunci au vrut o „eliminare” să zicem așa simbolică, nu fizică; apoi a venit autoeliminarea, prin plecarea mea la Varșovia; mai apoi, în 2007 și după, prin depresie, acum, de vreo doi ani, prin boala trupului... Și soluția de salvare personală este aceea de a redeveni om, fără să fiu rom, așa, om pur și simplu, ca persoană care a internalizat profund și dureros eticheta, complexul de țigan. Am încercat în anii de școală, mai apoi în anii 1970, anii 1980 să mă eliberez ca om „de tip nou” socialist, comunist. Am încercat, în anii 1990, până mai de curând, să mă salvez că rom. Dar nu am reușit.

I.R.: De ce nu ați reușit ca om nou, de tip socialist? Ați fost membru al partidului comunist, nu? De unde atâtea paradoxuri în viața dvs?

N.G.: Am reușit, parțial, am fost un elev sau student „de merit”, după parametrii vremii, inclusiv prin activismul în uniunea studenților comuniști, în timpul facultății, dar apoi, a fost o rezistență în mine la discursul naționalist, primitiv din perioada naționalistă lui Ceaușescu. Adică pe la mijlocul anilor 1970 și apoi în anii ‘80, am trăit perioada de inventare a unei versiuni de naționalism etnic românesc, pentru justificarea instituțiilor comuniste. La originea acestui naționalism a fost (paradoxal, cum zici tu!) marele succes a lui Ceaușescu: protestul lui, în numele statului român, în vara lui 1968, în vremea invaziei Cehoslovaciei de către URSS și armatele Tratatului de la Varșovia (echivalentul comunist al NATO, la acea vreme); protestul ăsta, suportul de masă în vara lui 1968, a avut un succes enorm asupra mea și, poate, a generației mele (foștii mei

colegi de liceu erau deja către sfârșitul școlii de ofițeri militari). După aceea treptat, treptat, situația publică s-a degradat și am simțit din vreme, poate mai devreme decât alții, amenințarea, pentru că nu puteam să fiu un “român sută la sută”. Eu știam că sunt țigan pe dinăuntru meu, deși cred că eu am știut (sau mi-am închipuit?) să mă comport „ca românul”, în viață publică, în viața de zi cu zi. N-am avut niciodată probleme în ce privește limba maternă, limbajul public în limba română, așa zic, nu?

I.R.: Nici n-ați discutat public sau cu prieteni apropiați, nu neapărat despre țigani, ci despre diverse probleme identitare?

N.G.: La facultate aproape deloc. Colegii nu mi-au spus niciodată țigan, nici eu nu am vorbit despre mine ca țigan.

I.R.: Dar apoi la institut?

N.G.: La institutul de sociologie da, treptat, treptat, începând cu a două jumătate a anilor 1970. Poate că unii colegi, mă bănuiau, dar nu mi-au spus nimic disprețuitor. Eu am luat „problema țiganilor” ca tema de cercetare. Mi-au trebuit câțiva ani de zile, și-am zis că mi-a fost mult mai ușor să spun, în conversații în limba engleză: “I am a Gypsy” decât să spun, în limba română: „sunt țigan”. Până când să ajung să spun asta mi-a trebuit timp. Deci, ca să o spun în limba română cu un interlocutor român, am avut nevoie de vreo 10 ani de zile. Nici acum nu mă simt în siguranță emoțională deplină când vorbesc în limba română, cu un român, și spun că sunt țigan. Sau acum, când vorbesc cu ține, tot în limba română. Cuvântul este plin de dureri, nu m-am vindecat. Mi-a fost mult mai ușor să spun în engleză “Gypsy”, sau în franceză Tsigane .. a fost mai simplu, pentru că nu erau limbi trăite, ci limbi de „comerț” (cum am zis mai sus), de schimb, de comunicare. Mi-a fost și îmi este ușor să spun, în limba română, că sunt rom.

I.R.: Când, cum ați început să folosiți cuvântul rom în viață publică, așa cum faceți acum ?

N.G. Era la mijlocul anilor 1990, atunci când Ministerul Afacerilor Externe a propus Guvernului României Memorandumul MAE nr H03/169 din 31 ianuarie 1995 prin care recomandă instituțiilor statului să utilizeze denumire de țigani și nu cea de romi. Atunci, am protestat față de denumirea de țigani, de impunerea acestei denumiri printr-un act administrativ. În conștiința mea s-a produs reacția aceasta și apoi, împreună cu Vasile Ionescu, cu alți prieteni, activiști mai tineri, am mobilizat pe ceilalți. Dar lumea a perceput că e ceva artificial, artificios în această denumire, de romi, pe care am revendicat-o, ca un protest față de încercarea de a fi categorisiti ca “țigani” printr-un act administrativ, venit de la o instituție guvernamentală, deci cu poziție dominantă în societate. Eu cred că prin acțiunea noastră de atunci, am reușit să promovăm denumirea de rom, romi, în comunicarea publică mai ales în România, precum, de exemplu, la nivelul Consiliului Europei. Dar au venit și criticile, cum că aceștia (activiștii) nu suntem romi adevărați; sau să scriem rrom, cu dublu “r”. Vezi articolul „RROMS OU TSIGANES? Quelques commentaires sur l’ethnonyme du peuple rromâni”, Nicolae Gheorghe, Ian Hancock, Marcel Courthiade, în *Etudes Tsiganes*, nr.5, 1995.

I.R.: ...și asta v-a relaxat îndoilele privind identificarea etnică?

N.G.: Am încercat să mă abilitiez ca rom, mai ales prin acțiune publică, pentru că niciodată, nici acum nu mă simt din punct de vedere emoțional în securitate să spun, în limba română, că sunt țigan. Dar, pe de altă parte, am constatat la un moment dat (în anii de acum) că este alienant să mă mistific ca rom, când nu trăiesc după legea romilor, care e o lege culturală, o lege a unor forme sociale particulare; zic din nou: sunt reguli de mariaj, reguli de comportament, reguli de „curățenie” simbolică, morală, în legea romilor, în legea „neamurilor” de romi, care sunt singurele care s-au abilitat că forme socială în istorie, că instituții, în sens sociologic.

I.R.: ...și ce implicații au (ne)clarificările dvs. pentru alții, pentru politica pentru romi despre care discutați în textele dvs, inclusiv în discuțiile dvs. cu Andras Biro, în proiectul cărții despre care discutați cu el, pe care vreți să o publicați?

N.G.: Ce discutăm și ce încercăm noi să facem, romul abstract, romul politic, romul-cetățean într-un Stat de drept, romul-cetățean european, romii ca un popor constituent al Uniunii Europene,... toate astea rămân încă în faza de lucru, sunt construcții deschise, sunt percepute de mulți, romi și neromi, ca fiind forme artificiale. Dar să nu uităm că Uniunea Europeană a “popoarelor politice”, nu numai a statelor naționale, este încă în proces de construcție.

I.R.: Dar sunt deja mutații și în rândul romilor tradiționali și schimbări de obiceiuri și practici în rândul romilor tradiționali.

N.G.: Sigur că da. Așa cum în contextul globalizării o mulțime de identități parțiale, locale sunt supuse amenințării și identități „evidente”, de exemplu identitatea de român poate să se schimbe, sau să dispară. Aceste identități, chiar unele identități „naționale”, se simt amenințate cu tot statul național, cu toată limba, cultură instituționalizată ... Aici în Italia unii locuitori și politicieni din nordul Italiei revendică o identitate distinctă, ca „padani”; un vorbitor al limbii de zi cu zi din Napoli, nu este acceptat totdeauna, să zicem în Milano, ca fiind „italian adevărat”.

Eu, când mă duc la tratament medical, dacă spun celorlalți pacienți sau personalului sanitar de aici, din Salerno, că sunt din România vorbind, cu accent românesc, în bruma de limba italiană pe care o știu, mulți nu prea mă cred, zic că sunt arab. Ce vreau să zic este că limba nu este suficientă pentru identificarea etno-politică, în sensul secolelor al XIX-lea și al XX-lea „o limbă, un teritoriu, un Stat național”. În contextul nou, post-modern și globalizant al sec al XXI-lea s-ar putea ca și conceptul, vorba de român să „explodeze” la un moment datorită contradicțiilor interne, pentru că e o construcție artificială. Cuvântul, etnonimul de rumân, Rumânul da, pentru că rumânul a

avut o istorie socială, are o conotație în comunități locale și este rostit ca atare în principalele limbi europene, precum les Roumaines... the Rumanian,... gli Rumeni, die Rumanien, Rumun, în limbile slave...,sau o Vlaho, o Rumuntzo, în limba romani...

Cuvântul „român” este o creație artificială este o invenție a unui filolog, a lui Dimitrie Filippide, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Așa cum unii, dl. Prigoană, alții, zic despre noi că vorba, cuvântul de rom sunt artificiale, că ar fi doar o invenție a activiștilor romi, de după 1990. Revenind la „firul roșu” al discuției noastre... dacă o să mor, dacă dialoghez cu moartea constant, aș vrea să mor ca om, sau ca țigan, dar n-o să pot să mor ca rom. Adică nu sunt, nu mă calific ca rom și atunci mă simt mai complet și mai confortabil ca țigan, în vernacularul românesc al termenului: vrând-nevrând, în felul în care am crescut cuvântul ăsta e mai aproape de mine, precum zice o vorba despre „cămașa mai aproape de piele”.

I.R.: Deși l-ai refuzat toată viață.

N.G.: L-am refuzat în mod explicit, dar l-am internalizat profund și acum, la bătrânețe, când toate cenzurile revin, așa cum revin părinții în vis, așa și vorba de țigan îmi este mai confortabilă, mi-e mai „aproape de pielea mea” decât îmi este cuvântul de rom care pentru mine este o identitate civică. Nu este, în cazul nostru, al tău, al meu, o identitate etnică de la „natură” și de la naștere așa cum este pentru romii tradiționali (din „neamuri” , „vitse” sau de „clan” cum am tot vorbit noi); ce putem noi să facem, în discuția mea cu tine, este să vorbim despre cum „să ne construim” pe noi înșine și, eventual, cum să participăm la construirea romilor ca proiect de popor politic, ca persoane care au o identitate civică, etno-politică, în spațiul drepturilor omului, al cetățeniei, cu drepturi și obligații stabilite prin legi și prin instituțiile democrației politice, în politicile naționale și ale UE etc. Este aici un început de „manifest”, pe care l-am propune unora interesați, am putea să-l elaborăm mai bine prin dezbateri și prin acțiuni publice. Alții pot să zică „Nu!”, pot să reziste la ideea această.

I.R. Care ar putea să fie contra-argumentele?

N.G.: Pentru că prin discuția despre spațiul civic, al drepturilor omului, al libertății de a fi rom (în sensul în care discutăm noi), unii, romi și neromi, simt elementul civic-politic ca fiind pe de o parte artificial, și pe de altă parte ca fiind „periculos”: este ca o amenințare la controlul de grup pe care îl au romii tradiționali asupra membrilor grupului, de exemplu controlul bărbaților asupra femeilor și a copiilor; sau este un pericol pentru „monopolul” etnic-electoral, așa cum este practicat el prin actualul mecanism de reprezentare a minorităților naționale în instituțiile democrației din România; sau, pentru alții, este ca și cum punem la cale o nouă entitate politică, care poate să aibă și formă nu numai de partid politic, dar și o formă de radicalism politic... poate să fie și un stat la un moment dat, nu un stat „clasic”, cu teritoriu și granițe, ci un „stat” potrivit epocii post-moderne, fără teritoriu, o entitate politică virtuală, în lumea mult schimbată pe care o face posibilă comunicarea electronică și formele noi de mobilizare politică, altele decât în sec. al XIX-lea, al XX-lea, al începutului de secol al XXI-lea... În domeniul ăsta e loc de utopie politică pentru tine și generația ta de activiști, pentru generația care va urma după voi, format din tineri mai bine instruiți, mai mult umblați prin lume, mai nemulțumiți de lumea organizată în felul cunoscut de noi.

I.R.: Bine, bine.. dar aici vine problema: cum să construiești ceva care să aibă sens pentru oamenii din comunități, nu pentru academicieni și pentru oamenii super școliți, păstrând valorile umaniste?

N.G.: Pentru că am folosit cuvântul țigan, încă o precizare sau nuanță: până în 1995 noi, activiștii de atunci, nu am avut o problemă să ne identificăm ca țigani, să le spunem țigani celor cu care intrăm în contact. Ne-am spus și țigani, și romi. Nu problema denumirii etnice a fost prioritară, deși asociațiile formate de noi, la începutul anilor 1990, se numeau, în majoritate „ale romilor”. Dar programul de bază pe care l-am reușit, de exemplu, în cadrul Federației Etnice a Romilor a fost reconstruirea caselor în

câteva localități unde au avut loc conflicte violente, iar casele romilor au fost distruse; apoi, au fost programul de școlarizare, programul de educație sanitară a oamenilor din localitatea Mihail Kogălniceanu și de la Vălenii Lăpușului, în Maramureș, ba chiar și la Hădăreni începusem câte ceva. În acele acțiuni își au originea, de exemplu, programele mediatoarelor sanitare și al mediatorului școlar, sau “proiectul” ca serie de acțiuni la nivel local (nu în primul rând că act administrativ-finanțiar). Am vrut întotdeauna să aducem ceva oamenilor de la teren. Și șansă ne-a fost dată de aceste conflicte care ne-a adus problema tensiunilor locale la lumina; eu le-am instrumentalizat, utilizat din punct de vedere etno-politic, am spus că sunt pogromuri, lucrul cu care alții nu au fost de acord la vremea respectivă, s-au dat deoparte de mine, s-au speriat de limbajul pe care îl aveam la vremea respectivă..., dar am adus ceva oamenilor din teren.

I.R.: Ați fost un „agitator”, perceput ca atare.

N.G.: Perceput ca un agitator. Eram un trădător, al romilor și al românilor. Pentru că vorbeam de pogrom în România, chiar la începutul anilor ‘90.

I.R.: Al românilor, garantat.

N.G.: Da, dar nu numai. De aia m-au răpit, alde ‘Bobu, Stoica Octavian... poate și cu știrea, discretă a lui Cioabă, cel Bătrân, și-au zis: “Băi, ăsta e un spion, nu e rom adevărat în primul rând, nici măcar țigan adevărat nu este. E un spion, e un gagiș vopsit care... etc.”

I.R.: Au fost și alte conflicte sau dispute între activiștii romi, cea mai recentă cea dintre Păun și Cioabă Florin, în care Păun îi cerea lui Cioabă să justifice cum a agonisit familia lui aurul. Cum se pot explica aceste dispute prin valorilor tradiționale cum ar fi cea de pakiv și pakivale?

N.G.: Nici unul dintre noi, activiștii civici precum eu, tu, dar nici Păun, politicianul, nu ne supunem acestor reguli. Regula de rom pakivale este regula „neamului”, a tribului de romi (în sens antropologic și sociologic, ca alternativă la

organizarea statală). Numai în „neam”, în „vitsa” de rom, acea organizare socială care este bazată pe relații de rudenie, există pakiv și pakivalo. Prima ta loialitate e față de „neam”, față de clan. În afara lui cuvântul pakivalo și valorile moral-comportamentale pe care le evocă, nu există, nu au sens. Unul dintre conceptele opuse celui de pakiv este șmecheria, ca ghid de comportament și „model de rol” larg răspândite și în România și în societățile balcanice, sau și aici, pe alocuri, în Italia. Întrebarea care se pune atunci este: „construim identitatea civică și politică pe șmecherie sau pe pakiv”, ceea ce ar însemna să răspunzi la o întrebare de felul celor formulate de Kant: E posibilă o politică pentru romi în sens civic iar tu, activist civic, să fii pakivalo? Și răspunsul meu imediat este: Nu, sau, deocamdată nu!

I.R.: Cum putem construi sau reconstrui identitatea de rom?

N.G.: E o întrebare kantiană, e nevoie de o criză de conștiință, care trebuie declanșată: cum e posibil să fi rom? Trebuie să reconstruim identitatea de rom în gândire, la fel cum construim identitatea de rom în plan politic, juridic șamd. De aici, întrebările cu care te tot pisez pe tine, în această discuție: pentru ca să ne trezim din somnul nostru dogmatic, etnic naturalist precum atunci când zicem „sunt rom pentru că am pigmentul datorită căruia m-au categorizat alții ca fiind țigan”. Tocmai asta este ceea ce trebuie să refuzăm. Din nevoia de a te afirma, internalizezi categorizarea făcută de ceilalți, cu toată istoria acelei categorizari: excluziune, oprimare, rasism șamd și nu, alternativ, să chestionezi mecanismele istorice sociale care te-au categorizat astfel, în mod nedrept și dureros. Câtă vreme alții ne categorizează, ne denumesc pe noi, e în dezavantajul nostru, e rasist. Similar, când noi încercăm să-i categorizam pe alții, de exemplu, ca gagii, aplicăm sistemul pe care altminteri, îl respingem: suntem exclusiviști, intoleranți, eventual chiar rasiști. La unii activiști romi, în mod paradoxal, elementul

exclusivist începe să domine. Vezi ultima dispută în care X și Y cred că toți românii sunt rasiști. Și care spun că eu, X,Y, fiind victimă, am dreptul să spun orice. Și aceste atitudini sunt forme, efecte ale unei gândiri necritice, precum în toate pre-judecățile.

I.R.: În sensul acesta văd eu proiectul intelectual cu romi, emancipator, în sensul în care ajungi să îți depășești latura asta victimizantă, discursul victimizant, să ajungi să spui: „Uite, eu sunt mândru, pentru asta, asta, asta.”

N.G.: Aceasta este, desigur, o atitudine personală, dar cum o elaborezi mai departe, în discuțiile care ocupă primul plan în activismul civic de acum. Cum interpretezi robia? Cum interpretezi deportarea? Cum interpretezi perioada Holocaustului? Cum interpretezi perioada sedentarizării sau perioada comunismului? Cum interpretezi situația din post comunism? Cum interpretezi simbolurile națiunii culturale a romilor, așa cum au fost ele lansate de Congresul de la Londra, din 1971: Ziua internațională a romilor... steagul romilor? Cum interpretezi romii care vin aici, în Italia? Migrația dinspre Estul spre Vestul Europei? Am observat că în discuția din seara asta, cu o anumită ironie, auto-critică, am spus că sunt vinovat pentru că am contribuit la discursul care prezintă pe toți romii ca fiind, preponderent, victime: ale rasismului, ale sărăciei șamd. Am înțeles asta mai bine de când sunt aici, în Italia; discursul asta justifică practică asociațiilor filantropice, asistențialiste: trebuie să-i ajutăm pe nomazi pentru că-s săraci etc. Discursul și practică asta nu ajută la elaborarea unei „platforme emancipatorii a romilor” în sensul în care zici tu. Sigur că și unora dintre romii veniți aici le convine să fie mereu ajutați, să fie percepuți ca victime: Mă opresc aici, nu vreau să simplific, discuția este ceva mai complexă.

Revin la întrebarea ta: pe ce construiești încrederea în tine.. pentru ca apoi să ai încredere în ceilalți? Că să poți să generezi o relație de încredere în relațiile cu ceilalți ai nevoie de încredere în tine. Și iarăși ne întoarcem la vorbele despre pakiv, pakivalo..., despre valori, reguli, preferințe și interdicții construite cultural.. așa cum sunt unele dintre

practicile culturale din „neamurile” de romi. E posibilă „traducerea” unora dintre aceste valori și practici culturale în limbajul și în activismul civic?

I.R.: Exact, schimbarea și emanciparea vor veni din interior.

N.G.: Dacă te bazezi pe auto-ură și pe auto-victimizare nu poți să crești: În conversația sau discursul cu alții trebuie tot timpul să te cantonezi în statut de victima, să te inventezi continuu că victima,... să te proiectezi astfel, să faci din victima o paradigmă politică sau din victimizare o unitate de măsură în care să analizezi lucrurile contemporane. Unul dintre mesajele pe care am vrut să le transmit în textul meu pentru proiectul ”The Price of Roma Integration” / Prețul integrării romilor” este: „ca să te afirmi ca rom, nu trebuie tot timpul să te reinventezi ca victimă”, ca victima rasismului și a prejudecăților. Poți să fi rom și fără să fi victimă. Poți să fi rom și să îți asumi istoria romilor, istoria ta personală de rom fără să vezi numai trecutul de suferință. Până la urmă, a fi rom este și o victorie, este o supraviețuire în istorie și deci e ceva care merită să fie celebrat. Sigur că da, asta nu înseamnă să negi perioadele și episoadele de oprimare, de persecuție, individuală și colectivă, sau să le pui între paranteze; dar trebuie să le situezi exact într-un context istoric, să le măsoari în raport cu alte forme de oprimare, dominare, exploatare...

I.R.: Rămâne ca un reper moral, modul în care ne raportăm la Holocaust, la deportări, la ce s-a întâmplat atunci, îl luăm ca un reper moral.

N.G.: Rămâne ca un reper moral, rămâne ca o chestie care trebuie documentată bine. Foarte multă lume vorbește despre Holocaust fără să știe ce s-a întâmplat, adică deportarea romilor, fără să știe cum au fost deportați? Cine au fost deportați? Care a fost dinamica, mecanismul, politica, administrarea deportării? Altminteri, devine o lozincă.

Să dau un exemplu, cu referință la interpretarea altui moment din istoria romilor. Prin august 2007(cred) am fost invitat la o reuniune a romilor Adventiști gabori; eram în „panel”, o activistă pentru drepturile romilor a făcut o prezentare despre robie. Colega

mea a fost intrigată că audiența, romii gabori de pe lângă Târgu Mureș, nu prea au arătat interes pentru discursul nostru, al celor școliți la București. Apoi, am comentat între noi, protagoniștii întâlnirii: cum să le vorbești unor romi gabori, din Transilvania, despre experiența lor istorică, de viață, ca despre robie, așa cum a fost situația juridică și socială a romilor din Țară Românească și din Moldova? Mulți dintre romii gabori au reușit tot timpul să își mențină o autonomie economică bazată pe antreprenariat, au găsit o nișă pentru o formă sau alta de meșteșug și/sau de comerț; într-un fel, ei se cred că sunt „aristocrați” (ca avere și ca demnitate) în raport cu alți romi; sunt produși într-un mod demn, nu au nimic din oprimarea țiganului, din complexul țiganului din cele două principate.

I.R.: Au reușit asta chiar și în perioada economiei socialiste, centralizate...

N.G.: Da. Dar revin la exemplul din istoriile locale; ei sunt foarte mândri că sunt „gabori cu pălărie”. În interpretarea unora dintre ei, tineri și școliți, ei consideră că asta este un privilegiu primit și moștenit de la Gabor Bethlem, din Principele Transilvaniei, că aveau voie să poarte pălărie de postav, în condițiile în care alții, precum țăranii români din Transilvania, nu aveau voie să poarte decât căciuli din blană de oaie. Aveau pălărie de postav în Evul Mediu, când totul era codificat, ierarhizat; vestimentația era un privilegiu pe care l-au primit spun liderii lor de opinie, de la principe, pentru că făceau cazane, arme. Sunt oameni care, în personalitatea lor, nu au internalizat prejudecata, sau stereotipul, sau discriminarea în felul în care am internalizat-o eu, născut în familie de țigani de vatră, descendenți ai robilor țigani din Câmpia Valahă. Deci să le vorbești despre robie și să spui că romii în general, și deci și ei, romii gabori, au fost robi nu avea sens pentru ei. Noi încercăm să construim o istorie, generalizând sau „totalizând” experiența robiei la întreagă populație de romi, ignorând că statul României contemporane s-a constituit din niște provincii sau „țări” - Țară Românească, Țară Făgărașului, Țară Secuilor etc.- care au avut istorii economice și

sociale diferite. O istorie totalizatoare, totalizantă, este un drum către totalitarism, inclusiv în cazul romilor.

I.R.: Se poate spune același lucru despre Holocaust?

N.G.: Cum tratăm problema Holocaustului, în ce măsură o internalizăm în memoria noastră, construind o memorie, construind o identitate - din care persecuția și suferințele sunt momente importante - fără să ne victimizăm în eternitate? Eu am avut șansa să discut înainte de '90 cu oameni care au fost deportați, când, în anii ăia, nu se punea problema compensărilor. Și unii dintre ei, în discuția cu mine, au vrut să pună în evidență cum „s-au descurcat” chiar și în perioada aceea, cum au supraviețuit în timp ce alții mureau. Spun din memorie: „Noi am dus-o bine pe atunci, nu am murit, ba am dus-o mai bine, că uite am găsit magazin de alimente..., așa și am folosit pe alții, le-am luat și aurul...” Era o istorie orală mult mai..., cum să îți spun... nu era construită ideologic, cum tindem noi să o facem astăzi, fără să ne documentăm și să discutăm temeinic despre aceste momente istorice deopotrivă complicate și delicate. Aceste opinii răzlețe culese de mine nu diminuează cu nimic gravitatea politicii de genocid practică de autoritățile din perioada anilor 1942-1944 față de romi, mai ales față de romii categorisiți ca „nomazi”. Dar ascultând aceste opinii, eu cred că am înțeles mai bine una din rădăcinile stereotipurilor pe care unele grupuri de romi le au față de alte grupuri, care au trecut prin aceeași experiență traumatică a deportării; sau/și una din rădăcinile deosebirilor dintre romii „foști nomazi” care au fost deportați în grup, și romii „de casă”, „românizați” care au fost persecutați pe bază, să zicem, numai puțin rasială și rasistă, dar individuală (cel puțin, la „suprafața” actelor administrative). Mama mea abia a scăpat de pericolul deportării (desfășurată, la Roșiorii de Vede, cu ocazia bălciului de 8 septembrie); asta, în timp ce tatăl meu era soldat în armata română, pe toată perioada războiului ... a venit acasă odată cu sfârșitul războiului, în primăvară lui 1945.

Sunt aspecte delicate, nu putem vorbi cu ușurință, simplificator despre acel moment istoric. Ce vreau să zic este că dacă am aprofunda aceasta temă de documentare, de analiză, am putea eventual, sa înțelegem mai bine de ce romii din grupuri diferite, din localități și zone diferite ale țării răspund în mod diferit la apelurile noastre, în prezent pentru „unitate etnică”, pentru auto-declarare ca romi etc. Memoria familiilor care au suportat și au supraviețuit deportării s-a transmis generațiilor următoare, ajungând până în zilele noastre sub formă de reprezentări, de înțelesuri ale identității de „țigan” sau de „rom de cutare neam” prin resorturi sufletești, de psihologie de grup, pe care noi, ca activiști pentru romi, nu le cunoaștem bine. Din punctul meu de vedere o bună parte din activismul rom este cantonată, încă, în această abordare globalizant- victimizatorie a romilor. Cum lucrezi cu ea? Cum o transformi în altceva? Câtă parte ocupă în viața noastră experiența de prejudecată, frustrări, dureri umilinte, emoții... și apoi cum le prelucrezi în altceva, în sens emancipator cum zici tu?

I.R.: Un fost profesor și un bun prieten, al cărui mod de gândire m-a influențat profund mi-a pus următoarea întrebare: în istoria romilor sunt numeroase experiențe negative care dau o anumită coeziune grupului, te unești împotriva inamicului, dar care sunt aspectele pozitive ale acestei coeziuni? Răspunsul meu a fost bazat tot pe un argument istoric: într-un mediu ostil, romii au reușit să supraviețuiască secole în timp ce alte popoare au dispărut. Fără să aibă un stat, fără să aibă biserică, fără anumite instituții care să îi protejeze, romii au reușit să supraviețuiască până în prezent. Acesta e un element istoric semnificativ, pozitiv pentru romi, de mândrie.

N.G.: Și? Cine a reușit: romii sau țiganii?

I.R.: Cred că, de fapt, ne prezentăm ca romi, nu te poți prezenta ca țigan. Pentru că proiectul emancipator e acela de rom, proiectul emancipator nu e cel de țigan.

N.G.: Proiectul emancipator al cui? Cine e actorul politic care prezintă proiectul?

I.R.: Activiștii romi.

N.G.: Care sunt țigani. Majoritatea provenim dintre țigani, nu dintre romii „din neamuri”, tradiționali.

I.R.: Se definesc romi, se rebranduiesc ca romi.

N.G.: Asta vreau să spun, dar nu sunt neapărat recunoscuți ca romi „legitimi”. I.R.: Aici nu e numai vorba de legitimitate. Când rebranduești ceva nu e vorba de legitimitate. Aceea e o chestiune care, dacă vrei să-i spunem așa, e de „public relations”, de manipulare. „Public relations” pe vremea comuniștilor era propagandă, deci în sensul acesta.

N.G.: Apropo, asta e ceea ce am vrut să spun cu întrebarea „cine a reușit?” Eu socotesc, și asta e obsesia mea, că o parte din elita romilor, noi care îi reprezentăm politic-electoral pe romi, care influențăm discursul public, care influențăm simbolurile de individualizare și de reprezentare, suntem într-o criză profundă, pentru că suntem prea manipulatori, ba chiar de-a dreptul șmecheri. Succesul nostru în lumea neromilor ne-a deconectat de lumea romilor. Nu avem un limbaj comun cu ei, cu romii „din neamuri”, din comunități locale și atunci mai multă lume s-a prins de chestia asta, și de aici reinventarea liderilor tradiționali: bulibașă, crisinitori, vaida etc.

I.R.: Unul din factorii care explică ineficiența activiștilor romi în controlul, autocontrolul comunității e legat și de situația paradoxală în care prin mijloace democratice vrei să schimbi, să transformi o societate, o comunitate care e profund nedemocratică.

N.G.: Cum spune Andras Biro în textul lui, comunitatea etnică, bazată pe rudenie, este premodernă, este ierarhică, este patriarhală. Nu poți fi democratic într-o societate de tip feudal. Noi, Andras, eu.. credem că prin asociațiile civice creezi premisele unui comportament democratic, o alfabetizare într-ale democrației.

I.R.: Corect, și creezi anumite reflexe și obiceiuri care pot fi transferate în sfera politică.

N.G.: Chiar și în acele comunități care nu au avut o astfel de practică, care sunt dominate?

I.R.: Din păcate, ce am putut constata este că organizațiile romilor sunt departe de a îndeplini această funcție.

N.G.: Insuccesul nostru sau eșecul nostru vine și datorită unui succes pe care l-am avut. Noi am avut un succes mai rapid și sigur, recomfortant în lumea neromilor: în instituțiile guvernamentale, în partide politice, în fundații, organizații internaționale șamd. Energia noastră a fost captată în direcția respectivă unde succesul a fost mai facil. Eu, ca persoana, am o răspundere în acest sens, pentru ca am ilustrat un „model de rol”, de exemplu, prin activitatea de „lobby” pe lângă organizațiile inter-guvernamentale. Dar nu am reușit să ne punem ideile, reușitele la nivel internațional în practică la nivel local; o parte dintre noi ne-am deconectat de comunitățile de romi, care continuă să fie dominate de lideri cu practici nedemocratice, autoritare, uneori de-a dreptul infracționale. Noi, ca activiști de succes, nu putem să comunicăm cu acești lideri.

I.R.: Și nouă, activiștilor romi, ne-a convenit situația, ne-am autoiluzionat „vai ce importanți suntem noi că ne bagă instituțiile acestea ale neromilor în seamă”.

N.G.: Asta vine și datorită faptului că noi am fost mult mai ușor recunoscuți ca romi de către aceste audiențe decât în comunități, mai ales că acolo nu puteai, nu aveai cum să te legitimezi ca rom în comunitatea de romi. Sunt câteva criterii pe care noi nu le îndeplinim... Aici a fost fuga noastră către lumea unde am avut succes și unde ne-am putut prezenta și unde am fost acceptați ca romi, ca interlocutori fără ca să ne întrebe nimeni: „Da’ de ce sunteți voi romi?” Suntem romi pentru că așa vreau eu. Ei, dacă așa vrei tu...”Ești Mister rom, ești Madame romni, ești Signor nomado, te bag în seamă, dar te folosesc. Te folosesc pentru că așa cum ești tu rom, pot să fiu și eu rom.”

I.R.: Practic acest lucru s-a întâmplat.

N.G.: Asta vreau să spun. Nu avem un criteriu clar de apartenență și de excludere. Oricine ar fi vrut ar fi putut să devină rom.

I.R.: Am fost folosiți și pe cheștiunea aceasta pentru că și ei la rândul lor aveau nevoie de o legitimare, de o justificare, s-au folosit de noi, noi la rândul lor de ei, da.

N.G.:Și dacă poți avea acces la resurse jucând cartea romilor e bine, pentru că la un moment dat toți suntem romi. Poate reușim mai bine în faza următoare a procesului de emancipare a romilor, de construcție etno-politică, de autodeterminare a romilor ca popor politic.

3.3. SPRE UN NOU ROMANIPEN

Textul de față este rezultatul unei serii de întâlniri care au avut loc la Napoli între activistul Nicolae Gheorghe și un grup de doctoranzi SNSPA, pe un program de politici publice destinate romilor, aflați în mobilitate studentască în orașul din Peninsulă. Grupul a fost format din Nicoleta Bițu, Ciprian Necula, Elena Radu, Andreea Braga, Ciprian Tudor și Adrian Șchiop.

Consemnarea discuțiilor a fost colectivă, fiind asumată de întregul grup.

Miza discuțiilor a fost conturarea unei alternative democratice, compatibilă cu discursul de drepturile omului, la Romanipen-ul mitologizant susținut de Sandro Spinelli sau, în România, de Delia Grigore sau de susținătorii platformei politic UNCR, p scurt, de reprezentanții romilor tradiționali. Există o puternică diviziune între adepții construirii romilor ca etnie și minoritate națională, cum ar fi Iulius Rostaș (care vrea partid etnic) și cei care au început în anii '90 împreună cu Federația Etnică a Romilor abordarea prin civism, centrată pe valoarea universalistă a cetățeanului.

În termenii universalști al lui Kant, întrebarea centrală a demersului ar putea fi formulată așa: „cum e posibil să fii rom?”, în condițiile diversității foarte mari a grupurilor etnice, prinse de multe ori în relații antagonice și de desconsiderare reciprocă, refuzând celorlalte grupuri atributul autenticității, de „roma chace”. De asemenea, cum e posibil să fii rom, pastrându-ți specificitatea dar integrându-te în societatea majoritarilor? În cuvintele lui Nicolae Gheorghe, „cum să întemeiez un concept general despre romi, care nu este numai la nivel de clan, ci este la nivel de interclan și de societate majoritară în care să fie posibilă incluziunea? Și aici este întrebarea deschisă: e posibil sau nu e posibil? Și dacă da, cum este posibil? Aici rămâne toată construcția de făcut, cum ar arăta o societate inclusivă, în care neromii sunt dominanți”. Răspunsul este că acest proiect politic cultural este posibil doar prin manipularea, simplificarea și adaptarea

Romanipen-ului tradițional la cerințele politice și ideologice ale modernității, crearea unei ideologii politice care să revendice anumite valori din Romanipen, ca versiune moderată a unui tip de naționalism cultural rom, diferită însă de versiunea radicală naționalistă romă: „Încerc să devin rom din punct de vedere politic, construind o ideologie și un discurs politic în care exploatez Romanipen-ul pentru mine, pentru interesele mele, după ideologia mea” (Nicolae Gheorghe). Rezultatul ar trebui să fie articularea unui manifest politic al romilor, așa cum a făcut mișcarea drepturilor civice din America sau cum au făcut evreii, care nu mai vorbesc limba, nu practică religia, dar au pus bazele chibuturilor și apoi ale statului Israel, unde se vorbește limba ebraică:

„Deci sunt evrei nereligioși, care sunt, însă, israelieni, au creat o cetățenie. Atunci pot să zic că sunt evreu fără să vorbesc limba.”(Nicolae Gheorghe).

Dificultăți

Pe scurt, valorile romilor funcționează pe baza rudeniei în sens larg sau, mai exact, pe legea sângelui. Valorizarea superlativă ca om, accesul la umanitate ca întreg, e posibil doar pentru cine e din același clan sau din același grup. În afara acestora, relațiile sunt subminate de o neîncredere generalizată în care regulile morale se suspendă și exploatarea devine legitimă: „Ești gadjie, poți tu să le zici că ești romnie, cât vrei, tot gadjie rămâi și prin urmare trebuie să le dai bani. Trebuie să te exploateze cumva, altminteri nu vede de ce ești acolo. Sau te suspectează că tu îi exploatezi, că nu ai venit cu gândul să îi ajuti, doar ești gadjie. *Gadjo* e întotdeauna o persoană ostilă. Ori tu îi exploatezi pe ei, ori ei te exploatează pe tine” (Nicolae Gheorghe). Or, dacă lumea exterioară este apodictic o lume ostilă, activistul se vede pus într-o situație dilematică – dacă adoptă integral discursul civilizator al drepturilor omului, își pierde legitimitatea în comunități, riscând să fie văzut ca un gadjiu, iar dacă adoptă valorile romanipen-ului

tradițional, poate să alunece pe panta fundamentalismului rom, care demonizează lumea exterioară și o vede ca fundamental *spurcată*, impură. Soluția, pentru unii activiști romi a fost schizofrenia dublului discurs: „Eu discutam despre felul în care unele valori pe care unii tradiționaliști le practică în fiecare zi. Unii dintre ei au devenit activiști. Iar valorile lor de acasă niciodată nu le-au impus ca valori în mișcarea romilor. Adică le-au considerat, într-adevăr, o lume a gadjiilor și o lume separată de lumea lor de acasă, dar mi se pare incoerent pentru că ei aveau rolul să aducă evenimente din Romanipen-ul lor de acasă în activismul social.” (Nicoleta Bițu)

Prin urmare, valorile Romanipen-ului funcționează doar în interiorul grupului, nu se aplică pentru cei din afară. Spre exemplu, nu se poate vorbi de un *pakiv* general. *Pakiv* există numai în grupul celor cu care te măriți și te însori. Sunt reguli stricte de grup - dacă ești *pakivalo/pakivali*, ești eligibil pentru un anumit tip de partenerie sau pentru altul. Prin urmare, se poate vorbi despre *pakivalo* doar după anumite valori particulare, ale unor grupuri particulare, care sunt grupuri de rudenie, sunt clanuri. Deci este o comunitate de rudenie: „noi, activiștii sau neactiviștii romi, încercăm să scoatem conceptul din contextul lui și să îl transformăm în niște valori mai generale. Și asta, în primul rând, este artificial și în al doilea rând este o construcție făcută după interese ideologice, care nu sunt ale lor, sunt ale noastre. Dar încercăm să ne legitimăm, cum facem cu Pakiv European Roma Fund. Încercăm să legitimăm practica noastră, care seamănă cu a tuturor asociațiilor de pe lumea asta, ca și când ar avea de-a face cu valorile acestor grupuri de care discutăm. Dar între ele este o prăpastie.” (Nicolae Gheorghe).

Altă dificultate e faptul că atributul de *rom pakivalo/romni pakivali* se aplică doar celor însurați și cu copii: „Nu ești însurat și ești rom, cum mi s-a întâmplat și mie la 30 de ani, când nu eram însurat și mă duceam (în comunități) și ziceam <<me sem rom>> ș.a.m.d., lumea mă întreba: <<Cum, nu ești însurat?!>> M-am dus la un neam de

ciurari, era în anii '70...îmi lăsasem plete, voiam să fiu cât mai rock și m-am dus la un grup unde era un *puștiulache* de vreo 13 ani. Și el mă întreabă <<Rom san?>> și eu răspund: <<Rom sunt!>> <<Și ești însurat?>>, mă întreabă el. <<Nu sunt>>, răspund eu. În momentul ăla m-am descalificat, puteam eu să vorbesc în continuare cât aș fi vrut și să spun că sunt rom și că mor de dragul lor să îi ajut. Ăla, la 13 ani, era bărbat, el era rom, în sensul de om căsătorit. Iar eu eram neom din punctul asta de vedere, nebărbat. În sensul ăsta, dacă ești neînsurat sau nemaritată înseamnă că e ceva în neregulă cu tine, că nu ești sănătos, deci e un handicap.” (Nicolae Gheorghe).

Mai mult decât atât, *romnie* este un apelativ pe care doar soțul îl poate folosi când se adresează soției sale, având sensul, într-o traducere aproximativă, de *femeia mea/soția mea*. Or, sensul în care activiștii folosesc *romnie*, ca referindu-se la orice rom de sex feminin, intră în conflict cu semantica din teren a termenului și riscă să-l discrediteze pe activistul care îl folosește.

Genul și etnia. De ce feminismul radical nu funcționează în comunitățile de romi

Este feminismul o ideologie care se poate aplica în comunitățile rome? În Spania, care a început mișcarea de emancipare a femeilor rome cu câteva decenii înaintea României, este la ora actuală o discuție aprigă referitoare la acest subiect al conflictului dintre feminism și structurile valorice ale comunităților. În Spania, chiar dacă romii nu mai vorbesc limba romani, continuă să trăiască în familii largi: familia Diego, familia Ramirez, familia Santiago sunt mari familii cunoscute între ei, iar mariajele se fac în interiorul acestora. Cu alte cuvinte, sistemul de respect, de onoare și de statut e asemănător cu cel din România sau din Est în general, cu oarecare variațiuni. Activistele au vrut să ajute femeile gitane să se ridice din statutele lor, mai ales că, după o anumită mitologie, femeia gitana are un spațiu de exprimare mult mai larg decât

femeia romă din Slovacia sau România. Flamenco ilustrează foarte bine asta. Femeia este foarte dinamică, se exprimă foarte bine prin dans, exprimând ceva pe care numai anumite femei pot să-l exprime și pe care în nici un caz nu pot să-l exprime bărbații. Pe scurt, femeia are o vizibilitate mai mare în spațiul public, iar senzualitatea și corporalitatea lor nu este atât de ocultată ca în comunitățile rome din Est sau Balcani, unde ringul de dans este ocupat preponderent al bărbaților, iar femeilor li se cere să-și acopere cea mai mare parte din corp.

În plus, societatea spaniolă a avut o evoluție de prosperitate ascendentă după moartea lui Franco și tranziția spre democrație. A prins perioada de boom economic a anilor '70 - '80, când toată lumea a crezut că individualismul este forța motrice dominantă a societății. Femeile rome au fost îmboldite să-și găsească identitatea în termeni de cariera ocupațională, în sensul ca ocupația să devină principala lor identitate și energiile să fie investite în această direcție care înseamnă prin forța lucrurilor individualizare. Ea scoate individul din rețeaua de relații tradiționale de clan, de comunitate țărănească sau de comunitate de cartier periurban, și-l obligă să devină altceva, un om de carieră, care investește în primul rând în el însuși.

Femeile gitane au vrut să avanseze în direcția asta, dar s-a dovedit mai complicat decât au crezut feministele. Femeile nu sunt doar sub controlul bărbatului sau al soacrelor, ci însăși comunitatea, care se exprimă prin aria de recrutare a partenerului, este o instanță de control: dacă ai 20 de ani și știi că fata/băiatul tău trebuie să se mărite/însoare peste 10-15 ani, trebuie să fii atent cum te porți pentru că tot ce faci tu sau copilul este un semnal pentru potențialii cuscari, care te examinează și evaluează tot timpul. Ei se gândesc tot timpul dacă merită să-și căsătorească fata în acea familie, este un control permanent din punct de vedere al șanselor unui mariaj reușit și durabil al copiilor. Însă, pe de altă parte, criza economică actuală a chestionat principiul feminist al individuației, reevaluând rolul familiei. Înainte de criză, femeile puteau exista singure

din punct de vedere economic, cele din clasa de mijloc dedicându-se carierei, iar cele din categorii mai puțin favorizate calificându-se pentru sistemul de ajutor social. Modelul a putut fi cel de mamă singură cu copil, având un bărbat flotant. Cu alte cuvinte, o femeie putea face o carieră în sistemul de *welfare*, întrucât copilul aduce bani, iar barbatul devenea un chiriaș, un parazit care, eventual, se muta de la o familie la alta, necesar doar din punct de vedere sexual. Or, din cauza crizei economice și a bugetelor statale diminuate care nu mai pot finanța programe generoase de susținere a copiilor, sistemul începe să se destrame și atunci activistele coerente de 20-30 de ani din Spania au o dilemă: care sunt riscurile individuației, a eliberării femeii din constrângerile despre care se discută că sunt în comunitatea de rudenie? Firește, o poți scoate din sistemul de securitate pe care îl are ea acolo, dar o lași în aer.

Prin urmare, criza economică a arătat că societatea occidentală a neromilor este vulnerabilă și se poate desface oricând. Din punctul ăsta de vedere, familia de romi este mai bine adaptată și toată filosofia, tot dispozitivul mental al romilor, este mai bine adaptat la situațiile de criză care sunt acum decât familia nucleară modernă. Asta este dilema activistelor rome preocupate de intersecționalitate: dacă scoți femeile rome din rețeaua lor de familie, până în ce punct e productiv s-o faci? Chiar și acele femei care au militat pentru emanciparea femeilor rome încep acum să recunoască valoarea familiei și a rudeniei.

Naționalismul radical și fundamentalismul de a doua generație

Riscul unui naționalism radical rom e să ajungă să demonizeze societatea occidentală sau modernă. Acest tip de naționalism a fost soluția la criza profundă a societății germane și europene din anii '20, criză care a determinat apariția fascismelor din interbelic. E vorba de o respingere a valorilor moderne care au apărut ca o

amenințare pentru familie, pentru normalitate, respingere a unui anumit tip de modernizare ale căror simboluri erau partidele politice parlamentare, sistemul de democrație politică și de reprezentare, precum și moravurile sexuale.

O obiecție care se poate aduce acestei linii argumentative care desenează o paralelă între apariția fascismelor între războaie și posibila urgență a unui naționalism radical rom e că atât premisele cât și condițiile diferă, naționalismul de extremă dreapta interbelic fiind susținut de stat, pe scurt că a fost invenția politică a statului.

Dar proliferarea naționalismelor radicale sau a fundamentalismelor de tot felul nu este condiționată de sprijinul statului, așa cum o dovedește urgența actuală a *fundamentalismului de a doua generație*, a resurecției islamismului radical la tinerii născuți în ghetourile franceze din părinți arabi cu convingeri rezonabile, oameni care au dorit sincer să se integreze în societatea franceză. Acesta e un pericol care pândește și comunitățile de romi, prinși sau nu în mobilități economice în afara țării de origine, și care în fapt poate fi răspunsul oricărei comunități care nu a găsit alte mecanisme de adaptare la regulile și valorile cetățenești ale societăților moderne. Acesta este în special cazul comunităților create în afara țărilor de origine, comunități care suspendă într-un *no man's land*: disprețuiți de romii din grupul de origine aflați în Țara de baștină, ei sunt de asemenea ignorați și ca atare deconectați de la mersul societății din Țara de destinație.

Astfel, într-o comunitate de romi bosniaci din apropierea Napoli (Giugliano), cu membri care s-au stabilit în Italia începând din anii 80, trăind în condiții de sărăcie și segregare extremă (copiii sunt de exemplu în majoritate analfabeți, spre deosebire de părinții lor, școlarizați în Bosnia comunistă) a fost reinventată o formă de tradiție în care domină șeful grupului, ce menține relațiile cu exteriorul în privința accesului la fier, la topit, la vândut, etc. Iar ceilalți sunt niște sclavi care lucrează pentru șef și care, la rândul lor, se legitimează prin valori hipertradiționale: femeia trebuie să stea la locul ei,

copiii nu se duc la școală pentru ca aceasta e percepută ca o amenințare, iar valoarea purității (*ujipen*) e exacerbată – nu doar gadjiții sunt *spurcați*, ci și alți romi: „mai întâi a venit el, după aceea au venit și copiii din comunitatea lui, ca să primească portocale. Eu am vrut să le dau fursecuri copiilor iar el mi-a zis: << - Nu!>>. Mi-a zis în romani să aduc un vas, să vărs fursecurile acolo, ca fiecare să se servească. Oricum nu aveam de gând să le dau dulciurile din mână, știu că asta nu se face, voiam să îi las pe fiecare să se servească din punga pe care o țineam în mână. Practic, s-au delimitat, s-au segregat singuri, a fost ciudat că mi-a cerut să pun vasul pe jos, nu l-au luat în mână.” (Elena Radu).

Cum se explică astfel de reinvențări antimoderne ale tradiției, care devine mai reacționară chiar decât în comunitatea de baștină? O dată că membrii ei sunt izolați de societate, de populația majoritară, apoi că sunt izolați și de societatea romă din Bosnia care-i percepe ca *spurcați* pentru că trăiesc între gunoaie sau din ajutor social – și, ca atare, îi desconsideră. Fiind mai izolați și mai centrați pe ei, devin segregati, se crispează de anumite reguli pentru că, unu, trebuie să se asigure între ei de parteneri și, doi, pentru că au ceva de demonstrat chiar în raport cu grupul de origine, trebuie să arate că ei sunt mai *chace* decât aceștia. Descalificați cultural, ei acumulează, prin supracompensare, mai mulți bani sau impresionează prin mașini scumpe, prin prețul dat fetelor. „Din rândul acestor oameni se pot recruta teroriști, sunt tipi care sunt atât de programați de un posibil fundamentalism rom, încât pot face orice. Copilul ăla, el nu știe altceva... el este programat să cerșească - și cerșește. Dacă ar fi programat să tragă cu pistolul, ar face-o fără nici o ezitare, ca talibanii. Au binele și răul văzut exclusiv după valorile lor. Am citit un articol, că polițiștii și lucrătorii sociali din Franța, când îi iau pe minorii care sunt la cerșit sau la furat și îi duc la Tribunalul de Minori, copiii sunt foarte mirați și spun << - Da' ce am făcut eu? Am furat! Ce e rău în asta? >> Deci el face ceea ce i s-a spus să facă și atunci el intră într-un clește puternic: execută ceea ce i s-a spus să facă și spune

pe urmă << - Dar de ce mă luați pe mine?! Eu sunt bun...>> Și atunci apare drama. Și de multe ori îl scoți de acolo și când îl scoți pe copilul ăsta după ce îl ții un an, doi în casa de copii și îl trimiți înapoi acasă, l-ai scos, l-ai dezorientat și mai mult... Revine acasă și devine mai aprig în felul deviant de adaptare la societate – sau, dacă refuză, rămâne în aer.” (Nicolae Gheorghe).

Statul virtual

Pornind de aici, se ridică întrebarea dacă este oportună reclamarea, pe modelul sionismului, al unui teritoriu pentru un viitor stat al romilor, așa cum propune activstul rom Rutko Kaczinsky. El vorbește despre crearea unei regiuni autonome a romilor în centrul Europei, alcătuită din Nord-Estul Slovaciei, Sud- Vestul Ucrainei și o parte din Transilvania, care deja concentrează un mare număr de romi. Argumentele împotriva acestei idei sunt că (1) Europa, ca teritoriu de încleștare a naționalismelor, e un spațiu care tolerează greu pretențiile la autonomie teritorială, cu atât mai mult cu cât zona vizată de Kaczinsky este una aflată la confluența mai multor state și (2) bugetul local al acestei regiuni ar fi dezastruos și, mai mult de atât, UE s-ar putea folosi de această idee ca să scape de plata asistenței sociale la sute de mii de romi: „S-ar putea ca ei să spună << - Scăpăm de plata asistenței sociale la zeci de mii, sute de mii de romi! Deci o mai plătim încă 10-15 ani dar apoi, încetul cu încetul, preluați voi costurile administrației, deci plătiți taxe.”

Mai puțin provocatoare la adresa orgoliilor statelor naționale ar fi aceea a unui stat „virtual”, sau mai exact a unui popor fără stat, dar cu reprezentare în Parlamentul European. Nu un stat în sensul clasic, ci o altă formă de identitate politică adaptată lumii contemporane, cu posibilitățile ei de comunicare, inclusiv derulate prin spațiul virtual al mediului online: „Și, dacă ajungem la o altă formă de autonomie

teritorială a acelor comunități locale sau regiuni, sau cartiere de romi în care romii reprezintă un procent numeros sau sunt majoritari, se poate imagina o formă de autonomie administrativ-teritorială sub legea generală de organizare a teritoriului, dar ușor modificată, în așa fel încât o comunitate cu o mie de locuitori să poată să devină comună.” (Nicolae Gheorghe) Modificările vizate pot lua ca model Italia, unde sunt comune cu două sute de locuitori, cu primar și Consiliu local. Astfel s-ar da posibilitatea acestor comunități rome, autonome din punct de vedere administrativ, să înceapă să se organizeze ele însele.

Legal, ele nu s-ar rupe de celelalte, întrucât sunt în același stat. La o adică, se poate să inventezi o identitate politică, fără să fii stat. Poți să continui să funcționezi ca cetățean român, albanez, german etc., dar în același timp poți revendica că faci parte din poporul politic al romilor, care ar avea o reprezentare distinctă în Parlamentul European. Proiectul ar putea fi suportat pentru o perioadă de administrația locală din bugetul de stat, de proiectele UE de coeziune socială, dezvoltare regională ca un suplimet, ca să ajute aceste localități să învețe autoadministrarea în instituțiile democratice. „Apoi, treptat, eu, rom și primar, care am nevoie de taxe, încep să-i învăț pe romi: << - Munciți ca să plătiți taxe! Nu mai așteptați ajutorul social!>>. Deci vă dau autonomie, vă fac liberi, dar munciți și sunteți pe picioarele voastre.” (Nicolae Gheorghe). Dar, pentru ca asta să devină posibil, e nevoie de o transformare a culturii romilor, pe scurt, de o adaptare a romanipen-ului.

Proiecția unui stat virtual constituit din zone locuite de romi, puse în legătură prin intermediul mijloacelor de comunicare moderne (internet) are nevoie, ca o condiție prealabilă, ca acele zone să devină autonome economic, autosustenabile, pe scurt, are nevoie ca locuitorii lor să fie plătitori de taxe și să respecte legislația economică a țării din care fac parte. E cinic, dar s-ar putea afirma că statele naționale au emancipat categorii oprite de oameni ca să-i facă cetățeni și astfel să-i exploateze - cum s-a

întâmpat de pildă cu femeile: te eliberez ca să te pun la muncă, te scot din bucătărie și te fac egala bărbatului ca să muncești cot la cot cu el. Romii nu au fost puși în această situație, pentru că societatea lor tradițională a trăit din exploatarea economiei exterioare, fără să constituie o economie a ei. Romii nu au devenit producători, nu au ajuns să parcurgă tot ciclul economic: produc, desfac, reinvestesc, ș.a.m.d. Or în sensul ăsta, ideile de socialism, liberalism sunt inaplicabile *tale quale* la societatea romă din prezent. Numai dacă ne imaginăm societăți ale romilor suficient de productive, cu indivizi autonomi din punct de vedere economic, putem începe să discutăm politici de taxare și de redistribuire a taxelor. Acesta e motivul principal pentru care maghiarii pot să solicite autonomie teritorială – câtă vreme romii nu. Cât timp romii nu pun pe picioare o economie autosustenabilă, cât timp nu se implementează o politică a muncii și a schimbului de produse cu cei din jur, visul unui teritoriu autonom trebuie să rămână o fantasmă.

Kriss-ul și cultura păcii

Ce ar putea aduce romii Europei la nivel de cultură politică? Cel puțin două lucruri: o chestionare subversivă a statului național, pornind tocmai de la existența astată a romilor, și doi, o cultură a păcii, pe modelul kriss-ului, judecății bătrânilor. Kriss-ul este un tip de instituție juridică din comunitățile tradiționale, în care părțile sunt puse să jure în fața comunității, iar argumentele lor sunt evaluate de krisinitori, un fel de jurați judecători constituit din bătrâni înțelepți. Verdictul nu este centrat pe restabilirea impersonală a dreptății, ci pe împăcarea părților – în cuvintele lui Florin Cioabă, *Kriss-ul nu judecă ci împacă*. Specificul Kris-ului este că întotdeauna se distribuie răspunderea pe diferiți factori, toți participând la situația care a generat conflictul. Și dacă n-a participat direct, de multe ori se inventează ceva ca să se facă părtașă la situația care a

generat litigiul cât mai multă lume, se caută în istoria familiei lui și se spune: << - Uite străbunicul tău ce a făcut!>>, ca până la urmă să scoată responsabile și părți care nu au de-a face cu conflictul. Toate astea se fac pentru a se păstra coeziunea grupului și în vederea unei soluții care să prevină un alt litigiu imediat.

Dacă, pentru o perioadă de timp, menții o oarecare liniște între părți ale clanului, realizezi până la urmă coeziunea și, deci, supraviețuirea clanului. Aceasta este, pe scurt, toată înțelepciunea unui judecător rom kristinitor. Or, făcând un scenariu contrafactual, dacă ar fi fost o astfel de înțelepciune romă prezentă la Conferința de la Versailles de după primul război mondial, Germania nu ar fi trebuit să fie pusă să plătească acele enorme datorii de război care au dus la emergența fascismului, n-ar mai fi existat nemulțumiri legate de împărțirea imperiului Austro-ungar. Pornind de aici, s-ar putea susține că romii ar putea oferi civilizației europene o altă modalitate de a gândi politica și de a manageria conflictele. Cu alte cuvinte, o cultură politică a păcii, un pas către proiectul unei păci perpetue, așa cum scrie Immanuel Kant.

Noul romanipen

Tradițional, romii percep lumea exterioară ca fundamental ostilă. O vorbă romă spune că *Românul între țigani trăiește și o mie de ani, dar țiganul între români e ca calul între câini*. Interpretarea zicalei e univocă, nu lasă prea mult spațiu interpretativ de joc – înțelepciunea populară romă spune că romul nu are viață între majoritari, câtă vreme majoritarul poate să-și construiască o viață între romi. Gadjiul, termenul care desemnează neromul s-ar putea traduce și ca străinul, omul de care nu te leagă nimic: prin urmare, în logica acestui tip de gândire, dacă ei nu dau doi bani pe mine, de ce aş da eu mai mult pe ei? Urmarea e că, în acest spațiu de joc constituit din desconsiderare reciprocă, orice formă de exploatare e permisă: a-i prosti / a-i şmecheri

pe gadjii e expresie în limba romani. Pornind de aici, șmecheria ar putea fi asimilată unei trăsături identitare a romilor (deși discuția este mai complicată, întrucât cuvântul este românesc și etnicii români înșiși asimilează șmecheria unei trăsături naționale). Șmecheria desemnează o strategie de supraviețuire, care evaluează superlativ banii și pune obținerea lor deasupra scrupulelor etice, mai exact, are în vedere că, în cadrul unui schimb economic, este permisă înșelarea așteptărilor celuilalt.

În schema tripartită a lui EK Francis (*Sociologia relațiilor interetnice*), ea își găsește locul în registrul relațiilor comerciale (*commercium*, în termenii sociologului). Acesta încearcă o reconstrucție a sociologiei din punct de vedere al etnicității - etnicitatea însemnând legăturile de sânge, de rudenie - și urmărește felul în care acest tip de sociabilitate este prelucrat întâi de societățile tribale, apoi de cele țărănești și în final de societățile moderne. Ilustrativ este cazul imperiilor, întrucât, spre deosebire de statul național, acestea sunt, prin forța lucrurilor, multietnice. Cele trei tipuri de relații intra- și intergrupuri sunt *commercium*, *commensalitas* și *connubium*. *Commercium* înseamnă relația de schimb economic, bazarul, piața, unde este posibilă exploatarea reciprocă fără nici o problemă. *Commensalitas* are în vedere relațiile un pic mai apropiate, deci cu cine mănânci, pe cine inviți la masă, păstrând regulile de curățenie. *Connubium* este relația cea mai apropiată, respectiv cu cine te căsătorești, cu cine procreezi, cui transmiți genele și patrimoniul tău. Cel mai larg și mai public este *commercium*, ceva mai restrâns și semiprivat este *commensalitas* și cel foarte restrâns și mai privat este *connubium*.

Prin urmare, se poate susține că e posibilă cooperarea sau conviețuirea între grupuri de romi sau a romilor cu gadjii - dar pe nivele diferite pe care nu trebuie să le confundăm. Din acest punct al lui *commercium* trebuie construită o relație sănătoasă între diversele grupuri de romi sau dintre romi și majoritari - fiecare are cultura lui, dar

respectă aceleași reguli ale statului de drept și se întâlnesc în relații de *commercium*, pe care le pot prelungi sau nu în relații de *commensalitas*.

Ducând argumentul mai departe, se poate susține că în relațiile de comerț este posibilă și legitimă exploatarea. Poți, firește, să faci un schimb echilibrat - dar dacă vrei să îl exploatezi pe unul, să îl păcălești, este legitim, o poți face. Și marii capitaliști mondiali fac asta, fiindcă într-o relație de schimb economic unii îi folosesc pe alții ca resursă, ca mijloc. Or, în cadrul unui romanipen reconstruit ideologic, s-ar putea păstra din aria semantică a șmecheriei această semnificație secundă care are în vedere strict tranzacțiile comerciale și un anume spirit antreprenorial specific - care nu contravine nici statului de drept, nici moralității afacerilor. Pe de altă parte, cealaltă semnificație atașată șmecheriei și unei anumite versiuni de *romano buqi* (pusă în evidență de antropologul Michael Stewart, la romii lovri din Ungaria), *fac bani fără să muncesc, sunt șmecher*, trebuie să dispară, romii trebuie convinși că e păguboasă pe termen lung. Dar spiritul antreprenorial și o anumită viziune particulară asupra banilor - aflată în răspărul tradiției occidentale - care nu-i demonizează, nu-i vede ca o sursă a răului, ca *trigger* al imoralității (arată același Michael Stewart). Faptul poate fi pus în evidență și de o valoare recentă atașată lui *barvalo*/bogat, care tinde să lege apartenența la un neam bun de îmbogățire: „bulibașa din Sintești nu-l primea în casa lui pe vărul lui, pentru că acesta, fiind sărac, ar fi putut să-i spurce casa” (Ciprian Necula). În același dezacord insolit cu tradiția occidentală (dar în mod paradoxal apropiat de spiritul protestant), nereușita financiară în viață e percepută ca semn de imoralitate – se consideră că săracul e vinovat pentru a fi sărac, fiindcă a făcut cândva o faptă rea care i-a alungat, *baxt*-ul, norocul. Toate acestea ne fac să credem că viziunea romilor despre societate este, într-un sens, genuin liberală și că abordări care ar miza pe acest liberalism genuin ar avea mai multe șanse decât politicile de stânga care creează dependenți de sistemul de asistență socială.

Detaliind - la mai bine de 20 de ani de la căderea comunismului, se văd efectele tranziției, care, în acord cu economia liberală globală, și-a proiectat schema socială asupra economiilor în țări cu o populație numeroasă de romi (Slovacia, Ungaria, Romania etc.); efectul principal este că o bună parte din populația de romi, mai ales generațiile tinere, au devenit consumatoare de ajutor social. Dacă ideologia socialistă garanta un loc de muncă și își obliga cetățenii să muncească, integrând masa romilor pe piața muncii și creând premisele pentru un alt tip de *romano buqi*, care valoriza munca, ajutorul social distribuit în societățile liberale e doar un ajutor de urgență care face posibilă liberalizarea forțelor oarbe ale economiei de piață conform principiului *îți dau ajutor social ca să te scot de pe piața muncii*. Astfel, au apărut și s-au perpetuat deja două generații de oameni care s-au obișnuit să trăiască din ajutor social.

Un alt efect pervers al acestor politici, de data asta privind problematica intersecționalității, poate fi pus în evidență în Slovacia. Astfel, după căderea regimului socialism și adoptarea politicilor liberale, vârsta la prima naștere în familiile de romi a scăzut, iar numărul de copii pe femeie a crescut spectaculos. Dacă în timpul comunismului marile concentrări de romi din Kosice au fost mobilizați în industria grea, dându-li-se totodată locuințe gratuite, după 1990 industria grea a dat faliment și a început politica de ajutor social. Cum - spre deosebire de România - în Slovacia ajutorul social și alocația pentru copii au fost mult mai consistente, principala forță productivă în familie a devenit femeia care naște copii. Și atunci bărbații au început să exploateze din ce în ce mai mult femeile tinere, fetele. Consecința este că, într-un sistem liberal, care promovează drepturile omului și emanciparea femeii, acestea plătesc un preț mai mare decât bărbații. În România, femeile, rome sau nerome, au fost și ele integrate pe piața muncii, aici, de pildă, crearea unui combinat industrial fiind de regulă însoțită de ridicarea unei fabrici textile în care să se angajeze și femeia, întrucât welfare state-ul

comunist nu se putea susține doar din munca bărbaților, iar în familie era nevoie de două salarii pentru a trăi onorabil.

Pakiv și spiritul protestant al capitalismului

Însă comunismul a fost măturat de pe scena istoriei, iar întrebarea e ce s-ar putea face pentru a schimba lucrurile? S-ar putea propune un proiect cu o oarecare justificare și cu anumite criterii de eficiență, inclusiv în termeni de cost-beneficiu, în care să se spună: dacă romii merg la școală cu predare în limba romani, am șanse să am o persoana bine educată care are o meserie și care are și o valoare culturală a autosuficienței economice, a antreprenoriatului. Valoarea tradițională (sau măcar imaginat tradițională), în comunitățile de romi este cea a autosuficienței economice, că individul adult este capabil să își producă viața singur, nu dependent de ajutorul social. Și, ca să ne mai apropiem cu un pas de valoarea *pakiv*: ești *pakivalo*, dacă tu și familia ta ești din punct de vedere economic productiv și independent economic. Unele comunități, în special cele centrate pe o profesie din sfera productivă (fierari, căldărari etc), valorizează și pun în evidență o etică a muncii, așa cum se poate vedea dintr-un exemplu furinizat de Ciprian Necula: „tataia a dat probă de lucru când s-a înșurat. Adică la socru-său acasă a arătat ce știe să facă cu fierul și așa a știut dacă se însoară sau nu. Adică cumnatul bunicii mele a fost ajutat de tataia cu o șmecherie să poată să facă fierul bine, să poată să se însoare, că rivalul lui nu era meseriaș. A arătat că poate să-și întrețină familia, că are cu ce. Altfel nu avea nici o șansă.”

Pe scurt, *romano buqi* trebuie infuzat cu *pakiv*, *rom pakivalo* fiind cel care are o etică a muncii elaborată în mod explicit și practică ca atare: *muncesc și sunt pe picioarele mele*. În această logică, convertirea unui mare număr de romi la neoprotestantism pare să fie benefică, infuzând spiritul antreprenorial rom, liberalismul

lui genuin, cu etica subsecventă. Capitalismul protestant, se știe nu doar de la Max Weber, a fost motorul dezvoltării în Europa - iar filosofia romilor are, curios, trăsături care o apropie de concepția protestantă: nu doar că banii nu sunt demonizați, ci faptul de a avea bani, e semn al norocului, care, la rândul lui, e semn al vieții virtuose. La fel ca la protestanți, succesul financiar e semn al iubirii divine, a faptului că ești între Cei Aleși sau, în cuvintele unei manele, „că am miru-n frunte pus”. Convertirea romilor la protestantism, arată materialele de presă realizate în satul Voinești (Slobozia) a adus o schimbare radicală a modului de viață și o altă etică a muncii. În Spania, convertirea gitanilor la neoprotestantism, dublată de politici sociale generoase (în principal accesul la o casă și la muncă) a adus de asemenea o transformare radicală a modului de viață a acestora: „am stat de vorbă odată cu un funcționar din Ministerul de Interne și el mi-a zis așa: << - În urmă cu vreo douăzeci, douăzeci și cinci de ani imaginea din mentalul colectiv al spaniolilor despre gitani era că sunt cei care se ocupă cu comerțul de droguri. Deci, când spuneai gitano, spuneai imediat cineva care se ocupă cu comerțul de droguri. În ultimii douăzeci, douăzeci și cinci de ani, această imagine s-a schimbat radical. Și principalul canal prin care s-a schimbat această imagine a fost evanghelizarea romilor în biserica penticostală. >> Am întrebat apoi un sociolog ce părere are despre asta și mi-a zis că optzeci la sută dintre gitanii romi sunt în prezent în biserica penticostală.” (Nicolae Gheorghe). Un proiect propus de Nicolae Gheorghe, Pakiv European Fund, a încercat o adaptare a etosului protestant cu romanipen-ul, în cadrul unei rețele de asociații care s-au folosit de elemente de etică protestantă curățate însă de referințele religioase, pornind tocmai de la similitudinea dintre romanipen și spiritul protestant: „Eu am văzut în fantezia, în utopia mea despre *pakiv-pakivalo*, ceva despre etica economică a marilor religii. Și am văzut că valorile din cultura tradițională a romilor, unde se practică valoarea pakiv-ului însemnau să ai autosuficiență economică, să fii un bun meseriaș, să poți să vinzi produsele pe piață. Deci era o etică a muncii. Ca

să fii *pakivalo* - și nu doar să muncești, dar să fii și corect cu tovarășii tăi de muncă e o chestie complexă în care munca era expresia unei mentalități culturale, a unei filosofii culturale. Și am zis: noi putem prin *pakiv* să preluăm și să reconstruim această valoare etică adaptată la economia contemporană? De exemplu, eu te ajut financiar, îți dau un credit, în care de bază este cuvântul. Bine, fac și un contract, că nu am încotro - dar de bază este cuvântul între romi că îți dau banii înapoi. „Însă - completează Nicoleta Bițu - noi am înlocuit asocierea pe credință cu asocierea laică. Aici a fost schimbarea.”

Anexă

PAKIV-European Roma Fund pe Site-ul Fundației *Autonomia*, Ungaria

(<http://www.autonomia.hu/english/pakiv.html>)

Pakiv înseamnă încredere, respect în limba romani, și numele reflectă orientarea valorică a programului Pakiv. În acest sens, strategiile de dezvoltare comunitară trebuie să implice stabilirea unor relații de încredere cu grupurile locale de romi, dialog pe orizontală și participare activă a comunității în luarea deciziilor care le privește viața. Implementarea programului a început în septembrie 2000 cu inițierea unui program de un an privind învățarea conducerii și managementului, de care au beneficiat 21 de tineri romi din Bulgaria, Ungaria, România și Slovacia. La sfârșitul programului, participanții au pregătit o serie de propuneri privind noi programe în țările lor.

Concepte ale abordării prin Pakiv așa cum sunt prezentate pe website-ul Pakiv European Network/PEN

Dezvoltare: Abordarea prin Pakiv sprijină inițierea proceselor de dezvoltare care pot împuternici comunitățile rome prin consolidarea capacităților și creșterii încrederii de sine în ce ține de domeniul socio-economic.

Crearea de parteneriate: PEN caută să dezvolte parteneriate cu alte organizații sau instituții care se ocupă cu romi. La nivel național, fundații autonome, precum Pakiv, vor crea relații de muncă cu organizații locale prin contracte care să recunoască și să respecte necesitățile sau interesele reciproce, evitând însă relațiile de tip patron-client.

De jos în sus: Abordarea implementării de politici și programe publice trebuie să reflecte necesitățile și resursele grupului țintă. La nivelul cel mai de jos, identificarea, planificarea și implementarea inițiativelor, trebuie să fie înrădăcinate în comunitate; instituțiile regionale și locale trebuie de asemenea să fie reflexive și sensibile față de aceste inițiative.

Pluralism: Pluralismul și recunoașterea diversității din interiorul societății civile rome (și a societății ca întreg) reprezintă un principiu de bază. Prin urmare, sprijinul trebuie asigurat într-un cadru deschis și onest, în afara intereselor de afiliere politică, religioasă, de sub-grup etnic sau în alte sens ce ar implica diversitatea.

Consolidarea de capacități: În procesul stimulării sau schimbării capacităților autoritățile și grupurile reprezentative la nivel local trebuie să se dezvolte ca entități autonome. În practică, asta înseamnă să faciliteze orice proces care sporește capacitățile sau capabilitățile de planificare, negociere sau luare de decizii atât în privința propriei vieți, cât și a comunității – evitând însă relațiile de dependență.

Sensibilitate față de gen: Conștientizarea diferențelor de gen și sensibilitatea față de ele trebuie să se vadă atât în sectorul instituțional, cât și în acela al politicilor publice sau al construirii de programe. PEN sprijină o abordare *deconstruită*, care să țină seama de rolurile de gen din familie și comunitate, furnizând astfel oportunități echitabile, în vederea schimbării sociale.

Răspundere: Fiecare parte trebuie socotită răspunzătoare pentru propriile acțiuni. E important să instituționalizăm practica transparenței - în special printr-o bună comunicare, prin informare reciprocă și prin editarea unor publicații.

Gândire strategică: Ca organizație civică, e important să gândești strategic, în sensul de a urmări cel mai mare impact posibil al activităților susținute. Pe de o parte, această necesitate de a sprijini activitățile la nivel local (care creează încredere și împuternicește sentimentul de comunitate) are un impact vizibil și servește ca punct de plecare pentru alte dezvoltări comunitare. Pe de altă parte, inițiativele de susținere ar trebui să fie inovative și să aibă potențialul de a deveni model capabil de a fi adaptat și multiplicat în alte locații, de către instituțiile statului.

Integrare: Programele și inițiativele susținătoare ar trebui să fie acțiuni integrate, astfel încât să evite izolarea față de contextul larg. Pentru asta, e necesară mobilizarea autorităților locale sau a altor instituții civice sau politice. Metodele de implementare ar trebui să servească pentru a deschide noi canale de comunicare. În acest sens, activitățile proiectelor pot, de asemenea, contribui la restângerea prejudecăților față de romi, prin comunicarea unor rezultate pozitive (în contexte de tip win-win) pentru toate părțile implicate.

Editura Centrului Național de Cultură a Romilor